
Адыгэ тхакIуэхэм я журнал
1958 гъэ лъандэрэ кыдыдкI

2011
гъэ

3

Май –
июнь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм ХъыбарегъащIэ IэнатIэхэмкIэ,
жылагъуэ зэгухъэныгъэхэм ядэлэжьэнымрэ щIалэгъуалэм я Iуэ-
хухэмкIэ и министерствэмрэ КъБР-м и ТхакIуэхэм я союзымрэ
кыдагъэкI

Редактор нэхъыщхъэм
и къалэнхэр зыгъэзащIэр

Елгъэр Кашифщ

Редколлегием хэтхэр:

Къагъырмэс Борис, Къэжэр Хъэмид, Къэрмокъуэ Хъэмид,
КхъуэIуфэ Хъэчим, Тхъэгъэзит Зубер, ХъэкIуащэ Андрей

Налшык
2011

Туащхьэмахуэ (Эльбрус)

На кабардинском языке

Учредители: Министерство по информационным коммуникациям, работе с общественными объединениями и делам молодежи Кабардино-Балкарской Республики (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 57), Общественная организация Союз писателей Кабардино-Балкарской Республики (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5 офис 501)

**И. о. главного редактора
Кашиф Эльгаров**

Редакционная коллегия:
Борис Кагермазов, Хамид Кажаров, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов, Зубер Тхагазитов, Андрей Хакуашев

Корректор – **Марина Жекамухова**

Компьютерный набор и верстка – **Зарета Князева**

Подписано к печати 00.00.11.
Формат 70×108^{1/16}. Бумага газетная. Печать офсетная.
Усл. п. л. 14,2. Уч-изд. л. 11,8. Тираж 2050 экз. Заказ № 33. Цена в розницу – договорная.

Индекс издания: 73926
Регистрационный № Н-0036
Адрес редакции:
КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5.

Отпечатано на ООО «Тетраграф» КБР,
г. Нальчик, пр. Ленина, 33

Обложка художника
Заурбека Бгажнокова

КЪЫДЭКЫГЪУЭМ ИТХЭР:

ЖЪАНТИЭ

ПШЫНАЛЪЭ

ТХЫДЭ ЛЪАГЪУЭХЭР

КУЛБГУРЭМ И ЛЪАХЭМ

ХЪУЭЖЭ И КУЭБЖЭ

КЪЭРМОКЪУЭ Мухьэмэд

ДЖЭДУ ПСЫФ

Повестым щыщ пычыгъуэхэр

Джэдкъуртым хуэдэу езыр япэ иту Чэсэм и сабий гупыр унэм щлешэж. Егъашхэри шэджагъуэ жей яригъэщыну егъэгъуэль. Езым зэхилъхьэжауэ макъ шабэкIэ жиIэ уэрэд цIыкIум сабийхэр, шIегъэжеикIри, ар щIыбым кыщIокI. Пэшышхуэм и щхьэгъубжэр зэлухауэ кыгъэнащи, IэуэлъауэIамэ зэхихынущ. ЦIыкIухэми ящIэ я гъэсакIуэр жыжьэ зэрыIумыкIари, заушэхуауэ мэжей. Чэсэм мыпIащIуэрэ бжэIупэр зэхекIухь. Зи щIалэгъуэ, зи дахэгъуэ хьыджэбзым гъатхэм и дуней щIэращIэм зыхуегъафIэ, фIыуэ щыIэр зыхэль и гупсысэхэм лъагъуэ, адэ уафэ щхьуантIэм и гъунэхэм нэсу кьалъэтыхь. Абы кыфIощI я сабий садыр щIэзыгъанэ жыг абрагъуэхэм жьым щыщIаупскIэ тхьэмпэ бжыгъэншэхэр езым кьедэхашIэу, я гупэкIэ щезэхэ псы кIантIэ цIыкIури кьеIушашIэу, лъагъуэ щIэпльыпIэмкIэ кыщылыд кьурш щхьэхужьхэри кыхуэгъуфIэу, уафэгум кьепэзэзэх дыгъэри кьедэхашIэу.. Пэжуи, Чэсэм зы адыгэ бзылхуегъэ дахэ цIыкIури пылхьэн щыIэтэкъым. ЩIыкIафIэт, щитIагъэр екIупсти, гуакIуэуи зихуапэрт. ХуэкIыхь мащIэу узыIуплэ и пщэ хужь шэщIам, и IэдийхуитIым, и лъакъуэ хуэлъагэ дахэм гъатхэ акъужьыр ящыукIытэу Iэса пфIэщIырт, хьыджэбз Iэпкьлъэпкъым щыщу щIанэу зрихьэлIар бэлэрыгъауэ игъэкIылу щIэщтэжа нэхъей.

Машинэ кIий макъым мащIэу кыдэщтауэ, Чэсэм зоплъэкI. Ауэ а макъыр зейр Мартин и «Волга» яжыафэртэкъым – гъуэгумкIэ блэж нэгъуэщI гуэрт. Мыпхуэдэ шэджагъуэхэм Мартин Чэсэм деж кыщыкIуэр зээмызэххэт, ауэ пщыхьэщхьэ щIагъуэ димыгъэкIыу лэжьыгъэ нэужьым бгъурысу ишэжырт.

Iлъэси ирикъуатэкъым а тIур зэрызэрыщIыхурэ. Чэсэм медучилищэр кыиухыу зыхуеджа IэщIагъэмкIэ лэжьэну сабий садым кьэкIуа щхьэкIэ, Iуэхур зэблэури, пIальэкIэ гъэсакIуэу увати, дихьэхыжауэ цIыкIухэм яхэт. Аурэ, мазэ нэхь дэмыкIыу, Мартини кьэунэхуат. Абы зылъигъэс и хабзэтэкъым и щхьэгъусэм кыбгъэдэкIыжу кьабгъэдэтIысхьэжа и шыпхьу нэхьыжьым и щIалэ цIыкIур сабий садым шэн-кьэшэжыныр. Ауэ пщэдджыжь гуэрым, и шыпхьур лэжьапIэм кыкIэрыхурти, машинэ нэщIымкIэ ежыа и дэлъхум елгъэуаш и кьуэр хуишэну. АрщхьэкIэ «сопIащIэ» жери кьримыдзэу щыдэжым кIэлъыджаш: «Ей, зо, абы сыт хуэдэу гъэсакIуэ хьыджэбз дахашIэ кьахуэкIуа, Чэсэм жари. НэгъуэщI мыхьуми, тхьэIухуд плъагъунт...»

Зэ ишэщ сабийр садми, Мартин шэн-кьэшэжыныр кьалэн зыщыщIыжат, ар трахыжынкIэ шынэ хуэдэ. И шыпхьури тыншыжауэ, пщэдджыжьы пщыхьэщхьэми Чэсэм хьуэхьушхуэ хуиIэтырт.

Мартин хьэлэболэжьуи плъагъунт, тIэкIуи гушхуа-гурбияныIуэу пIэрэ хужыпIэнт. Ар щIалэ кьекIушхуэт, езыр пелуаныплIэу, и нэкIу

тхуэплъыр цIуужу, зэрызыхуэарэзыжыр плъагъуу нэщхьыфIэрэ пыгуфIыкIыжу. Унагъуэ хуэщIам я щIалэ закъуэт, зыхэт ГАИ-ри лэжьапIэ Iейтэкъым, и «Волга»-р лыдыжырт, езыр зэщыхуэпыкIат, и жыпри зэи нэщI хъуртэкъым.

ЩIалэ Iэджэм кыкIэлъажыхь щхьэкIэ, иджыри зыри кыхэзымыха Чэсэм, имыщIэххэу кыыхукъуэхуа мо щIалэ къекIушхуэм зэрыху-щытынур хузэхуэмыгъэхуу, зыкъомрэ Iэнкунащ. «Уэ укъэзмышэмэ, сылIэнущ...» – жиIэу щхьэтечу кыыхуэува щауэм хьыджэбзым и псэр кыыдимыхьэх щIыкIэ и гум илъыр зэрыхуиIуэтар зэран хъуа хуэдэт. Мартин борэнышхуэу кыыхузэкъуиха лъагъуныгъэм пигъэувыжын гурыщIэ игъуэтатэкъым Чэсэм. И Iэпэ зыхуищI хьыджэбзыр кыкIэлъыжэну теплъэ екIуи иIэрэ дунейм зи Iыхьи хэзымыгъэкIуадэу псэу щIалэжыр кызыэрэубзэм, кызыэредэхашIэм Чэсэм кыигъэпуду кылъытэрт, уеблэмэ кыигъэгубжырт. НыбжыкIэ щIалэми, дунейр зэхэзыщIыкI хьыджэбзым кыгурыIуэрт убзэмрэ лъэIумрэ гурыщIэ къабзэм зэрымIэпэгъур. Лъагъуныгъэр щытын хуейт нэхъ хуиту, езыр-езыру къэунэху телъыджэ гуэру, мафIэу укыису, тIэкIуи пхашауэ, пхуимыудуи ткIийуэ. Чэсэм кыгурыIуэрт щIалэм фIыуэ кызыэрилъэгъуар, ауэ IэфIыщэр гум зэрытегуальхэм хуэди хэлът абы. И лъагъуныгъэр хьыджэбзым хьэкъ щыщIын папщIэ щIалэм зэрыригъэлейр IэфIым дыджу кыыщIэувэрт...

Дауэ щымытми, блэбгъэкI мыхъун щауэу куэдым къалъытэ щIалэм зэкIэ пыущIауи «хъуэ» жриIатэкъым хьыджэбзым. Арати, Мартин сабийр садым кыыщишэкIэ, гъуэгуи дидзыхын хуей хъуми, Чэсэми кыыздишэрт, щышэжкIи арат.

* * *

Мес, Чэсэм и лэжьэгъу Розы, и сабий гупыр игъэжеяуэ, щIыбым кыыщIокI. Зыр нысащIэ, модрейр хьыджэбз дэс щхьэкIэ, а тIум зэжраIэн ягъуэт. Розэ лIымрэ унагъуэмрэ щытепсэлъыхькIэ, мыдрейр фIэфIыпсу пщэдэй кыпнэплгэм йодауэ. Чэсэмрэ щIалэгъуэ щхьэхуитымрэ щызыэрыгъафIэкIэ, Розэ IэщIэкIа и дыгъуасэм нацIэу хуоплъэкIыж. ЗэныбжыэгъуитIм, зым и Iэблэр адрейм ибг идзауэ ежьащи, бжэIупэр зэхакIухь я уэршэрым тедыхьэшыхьыжу.

ПщIантIэшхуэм нэхъ пэжыжэ куэбжэм деж кыыщыгувыIа «Запорожец» машинэ щхьуантIафэ цIыкIум кыкIауэ къахуокIуэ щIалэ къуэгуэ ес къамылыфэ. Джэлэфей гъуэншэдж щIыхум кыытелъу шырыкъу лъапщэ кIыхь лыгыщ, и бгъэр тIэтащ, фурашкIэ тIэкIу щхьэрыгыщ, езыр кыыпогуфIыкI.

Ар зэрилъагъуу, Розэ и нэр кыылыдыкIащ:

– Мо къакIуэр! Мо слъагъур! Си щIалэ фIыщIэ цIыкIу, си губзыгъэ цIыкIу, – итIанэ Розэ и гъусэ Чэсэм зыхуегъазэри, абы нэхъри зрикъузылIэурэ, и псалъэм пещэ: – Аращ зи гугъу пхуэсщIар, си адэ къуэшым и къуэ Хьэсет цIыкIущ мор. Мартин уитхьэкъуаш, армыхъумэ упызгъэлъынтэкъэ. Си гурыфI кыкIмэ, уезгъэшэпэнкIи хъунт.

Чэсэм къоувыIэ, гъунэгъу къахуэхуэ щIалэм и нэр треубыдэ, Розэ абы хужилэу зэхиха щытхуэ къомыр игу къэкIыжщ, тIэкIуи дыхьэшхри, жиIащ:

– Догуэ, Хьэсет, Хьэсет жыпIэу мыгъэрейгъэм фор фальэшхуэкIэ кызыэпкIыхьр мора?

– Моращ, тхьэ. Сло?..

– Арат сызэбгъэшэнур?

– Ахъейми арат.

– А джэду псыфми?!

Розэ, абы пидзыжын имыгъуэту, къэуІэбжьауэ цытыху, модрейм и псалгэм пищэжаш:

– А сымыдэ Мартин абы елытыауэ... Араш ар сытми...

Къыхужалар зымыщІэ щІалэр гуфІэжу къабгъэдыхъауэ мэуэршэр, мэгушыІэ. И нэ фІыщІитІыр хъыджэбз дахэм фІытенаши, зэрынэхъуеиншэм щхъэкІэ, и щхъэм щоукІытэж. ДэнэкІэ имыгъазэми, и нэхэр хъыджэбзым къыфІокІуэлІэж. Дахагъэрэ щІыкІафІагъыу бзыльхугъэм Тхъэм къахуигъэщІа псор езым и закъуэ къызэщІикъуауэ къылгытэж нэхъей, и лъакъуэ дахэр мащІэу щІэгъэхуауэ, и Іэдиихур и бгъэ лъагэм щызэрыдзауэ, и Іупэллгыр къыІуигъэкІауэ зигъафІэу щытщ Чэсэми, зэ ІуплгъэуэкІэ къытелІауэ къылгыта щІалэжь цІыкІур игукІэ ауан ищІу.

«И жьэр ІэкІэ щІалгъа нэхъей...» – къыщыхужаИи щыІэу, Хъэсет псалгэ щхъэкІэ и жып иІэбэртэкъым. Ауэ ар иджыпсту умыщІыхужыну жьэмей, Іэнкун хъуат, Чэсэм и теплгэ дахэм къыужыгуауэ. Ар къызыгурыІуэжа хъыджэбзми зигъэфІашэурэ фІэу щІэхъухыжат. Уеблэмэ аркъудейтэкъым. Чэсэм мурад ищІаш «джэду псыф» зыфІища щІалэм гъашІэм, псэуныгъэм нэхъ хуэщІауэ зыкыргъэлыгъуну. Абы щхъэусыгъуэ хуэхъуари я сабий садым пщафІэу щылажгъэ фызым и пхъур пщІантІэм къызэрыдыхъарт.

* * *

– Мес, Розэ, къэсащ уи бриллиантыр, – жиІаш Чэсэм, езым дахагъкІэ къехъэрхуэрэгъуфыну къызэрыфІэщІ къудейм щхъэкІэ, фІуэ хуэмылгъагъу хъыджэбз къахуэкІуэм хуеплгэкІыурэ.

Хъэсет абыкІэ еплгэкІакъым, зи гугъу ищІри къыгурыІуакъым.

– Хъэуэ, тІасэ, сэракъым ар зи бриллиантыр. Уэраш зи нэр къуаншэ техъуари, енэщІ быдэу, – жеІэ Розэ, Хъэсет щхъэкІэ «джэду псыф» зэрыжиІам щхъэкІэ и ныбжьэгъум губгъэн зэрыхуищІыр и псалгэм щІэлъу.

– Тхъэ, дрикъунци, тІуми къыдэлыжынмэ, – жеІэ Чэсэм, гъуэгур туфлгэ лгъэдакъэ папщІэмкІэ къыгъэпсалгэу гъунэгъуу блэкІа хъыджэбзым кІэлгыплгурэ. – Плгъэгъуа дуней?! Зы махуэ щыгъам щыщу зыри кІэрылгыжкъым. Псори щІэщ. И бриллиантхэри зэрихуэкІауэ иджы нэгъуэщІщ. Лгыгъым и лгъэдакъэм шы щІэгъынупытальнскэщ, щыгъыр Іу бахгэм ихъу японскэ шифонци, дыхумэр францускэщ...

– Импорт бази мы жыхуэфІэр, – жиІэри Хъэсет нэбгъузкІэ хуеплгэкІаш зытет щІым епэгэкІым хуэдэу зигъэфэрыщІу кІуэ цІыхубз щІалэм.

БлэкІам ищІэрт зыблэкІам игу къызэрыхуэмыгъэзари, «уи ней» – жыхуиІэу и зыщІыкІэ къудеймкІи жэуап кыритыжырт.

– Мы Розэ сэри ди мазэ улахуэм хуэдиэ а плгъагъум тхъэмахуэ зэхуакум къыхохъуэ, – жеІэ Чэсэм, ар Хъэсет иригъэгъэщІэгъуэну.

Хъэсет зыри жиІакъым. ИтІанэ, Чэсэм, тІэкІуи зэгупауэ, и губзыгъагъэ псор къыщигъэлыгъуэным нэсауэ къылгыта щІыкІэу жеІэ:

– Дэ псэукІэ тщІэрккъым. Хамэ сабийр къыдолгъэфэкІри дахэтщ. Мис абы хуэдэхэраш иджырей дунейм хэтхыкІыр. Лажьэрккъым, пщІантІэрккъым. Ахъшэм лгъэкъуащхъэкІэ хэтщ. ФІуэ къежьэр жы темпысэ щІы-

кIэ зыщетIагъэ. И зы Iэлъын къудейр сэ илъэсым къэзлэжьым хуэдиз и уасэщ.

Хъыджэбзым жиIэхэм здедаIуэм, тIэкIу хэгупсысыхъа Хъэсет, занщIау зыкыищIэжри, и нитIыр Чэсэм триубыдащ. НегIэ хуэдэу дахэлъыхъуэу-тэкъым иджы ахэр зэрыплъэр, атIэ нэр дэзыхъэхым псэр щыхуэмыхъэху зэрыщыIэр ищIэрти, апхуэдэ гуэр кыилъыхъуэу арат. Догуэ, мыпхуэдиз дахагъ зыбгъэдэль хъыджэбз ныбжьыщIэм и гупсысэр апхуэдизу щхъэ зэгъэдэкIа? Хэлъын хуей дахагъэ псори и нэгум къакIуэу зи псэр нэщI хъуа цIыху тхъэмыщкIау пIэрэ?

Чэсэм пэплъэрт и псалъэм Хъэсет къыпидзыжыным. Зэхихыну и гугъэт езым къыргъэкIуэкIа къомым щIалэми къыпищIэу, дунейшхуэм щыкуэд быркъуэшыркъуэхэм хущIэбжэну, ауэ зэхихар нэгъуэщIщ:

– Уэ уолажьэ, а узэхъуапсэр ахъшэм и пщылIу жьэгум дэсщ, – жиIащ Хъэсет, жэуап зэремыжьэри а псалъэмакъым адэкIэ пищэну зэрыхуэмейри и плъэкIэмкIэ къыгъэлыагъуэу, нэхъ хэкъузауи щIигъужащ: – Ди фермэм тес жэмыш хъыджэбзхэри ехъуэпсэнкъым абы...

Хъэсет щыдэкIыжым Розэ кIэлъыкIуэтащ.

* * *

– А уи ныбжьэгъур сыту тхъэIухуд мыгъуэт, Розэ.

– Сыт-тIэ щIэмыгъуэр? КъызэрыпщIэнэкIар зэхэпхауэ ара? – Розэ къыфIэщIат Хъэсет пщIантIэм къыщыдыхъэм Чэсэм ар «джэду псыф» жиIэу ауан ищIу зэрыкIэлъыдыхъэшхыжам гу лъытауэ.

– «Iэхъуэжь цIыкIу» нэхъыкIэ сыт къысхужийэн? Абы сесэжащ сэ.

– Iэхъуэжь цIыкIум укыщинамэ удэкIуэтэнти...

– Сыт жиIами, содэ. Сыпыгъэль. ТIэкIуи допсэлъей, ауэ тхъэIухудщ. И щхъэ цIыкIур зэ бгъэсысмэ, и шарикхэр я пIэм иувэжу физ хъарзынэ къыхэпщIыкIыфынкIэ хъунущ.

Чэсэм теухуа псалъэмакъыр кIыхъ щыхъум, Розэ къыжьэдэлъэтащ, абы Хъэсет щхъэкIэ «джэду псыф» зэрыжиIар.

ЩIалэгъуалэ гъэш фермэм и унафэщIу лажъэ Хъэсет «Iэхъуэжь цIыкIу» къыхужалэми, а гушыIэр зригъэкIурт. Зэрылеймыгъэгъум щхъэкIэ «ажэ цIыкIу» къыщыфIащкIи, ари гъэфIэгъыбзэу кыилъытэрт. Езыми Iэджэм цIэ лей яфIищырти, зэпэкIуэжырт. Ауэ зэ IуплъэгъуэкIэ игу ирихъа хъыджэбз дахэм къыфIища цIэщIэр и гум епхъуауэ жиIэнур имыщIау къэнат. ИтIанэ зыкыищIэжри:

– Ара жиIар? Деплъынщ-тIэ абы хущIегъуэжыр хэтми.

– Къэгъанэ. Зыри къыкIынукъым. Ар уэ уи гугъэм щыщыIэкъым. Хъыджэбз хъумащ, цIыхухъу Iу бахъэ жьэдимышауэ. Уэ пхуэдитI хъуну, езыр ГАИ-м хэту, щIалэ домбей иIэщ, – Розэ хущIегъуэжат, и лэжьэгъум зэрызыгуигъэпар иримыкъухыфу и дэльхум жриIэжу зэригъэбэмIам. Ауэ ар арэзыт ауаным къызыбгъэдэкIам деж игъээзжыну.

– Сэ абы есщIэр уи нэгу щIэзгъэкIынщ, Розэ. Ауэ а жиIар къызэрыз-жепIэжар зэкIэ къыгумыгъащIэ. КъызэрысщыхъуамкIэ къоупщI хъумэ, «дахэ лъагъугъуейщ» жысIауэ желэ.

КъеупщIащ Чэсэм. Жралар и гуапэ хъуатэкъыми, и Iупэ цIыкIухэр къыгъэпщурэ, жэщ хъури, пщыхъэщхъэм, ар унэм здихъу мыкIуэжым нэхъ къищтэу, къыргъэжьащ:

– СIо, уи дэльхужь цIыкIум «дахэ лъагъугъуейр» и фIэщыпэу къысхужийа хъэмэр...

- «Хьэмэрэ» лъэпкъ хэлькъым, уеблэмэ, аркъудейкъым...
- Сыт-тIэ нэгъуэщIи?
- «Псэр бгъэдыхьэркъым» – жери къыщIигъуащ.
- Жэрумэм щылгъэмыIэсым джэдум жиIар, дауи, пщIэ хьунщ, Розэ.
- СоцIэ. Ауэ си дэлъхум жиIар абы иумыгъапщэмэ нэхъыфIщ.
- Сыту пагэ хуэдэ а уи дэлъхур, Розэ, зэ сыхуэзэжашэрэт, – жеIэ Чэсэм и жьэкIи, игукIэ дыщIегъуж: – Ар и псэм хуимытыжу си ужь иту сэ къэз-мыгъанэмэ, езым сыхуэдэ джэду псыфщ.
- АтIэ, махуэ зытIуш нэхъ дэмыкIыу, къалэм зыгъэпсэхуакIуэ къэкIуэ-нуш мазэкIэ щылэнуи, уи хьуэпсапIэр къохьулIэнщ.
- Ар нэхъ Iэхьуэ зыгъэпсэхуакIуэти.
- Iэхьуэхэри щеш къохьу, загъэпсэхун хуейуэ.
- Гъатхэр къэсащ, Къуцхьэхьу кIуэмэ, зыгъэпсэхупIэ защIэкъэ ар?
- Мыбы и зыгъэпсэхупщIэр езытыр уэрмырамэ, кIэрыкI, Чэсэм.
- ГушыIэр уи гум къеуамэ, къызогъээж, Розэ.
- ГушыIэри содэ. Ауэ а тхьэмыщкIэ цIыкIур ауан умышцI. И лъатэр мэуэри аращ къезыхуэкIыр.
- Фэ темытым, кIуэщI имылым... Тхьэм гушIэгъу къыхуищI.
- Уэ хьыджэбз цIыкIум иумыгъэлейIуэу пIэрэ?..

* * *

Тхьэмахуэ нэхъ дэмыкIыу Хьэсет сабий садым пэмыжыжьэу щыт зыгъэпсэхупIэм къэкIуащ. Чэсэм ар занщIэу къыхуэцIыхужакъым. Гъатхэ махуэм екIуу абы кIэстум фIыщIэ зэфIэт шыгът, и туфлъэри абы и фэгъуу. Джанэр хужьт, и пщэдэлъыр фIыщIэт. И щхьэц Iув хуэпхьашэр мащIэу зэрыжыIэмыдаIуэм и нэгъу фагъуэм фIэкIуэдыр къыхьыж хуэдэт...

Хьэсет садым къызэрыдыхьэу, Чэсэм и сабий гушыр щыджэгъу щыпIэм къыIууэри, «хэт деж укъэкIуа» жаIэу, абы къежа цIыкIухэм хьэмбыIуу яхэтIысхьауэ зыгуэрхэр яжриIэрт. Ауэ, зыфIимыгъэлүэхуурэ, ар хушIэплът адэIуэкIэ шэнт щхьэгъуэм къытес Чэсэм. И щысыкIэ нэгъунэ дахэщ, паштыхьыпхьум хуэдэуи зэрызигъафIэ. Абы сэ ауан сыкъимыщIмэ, слIот ебгъэщIэнур? И лъакъуэ гъэувыкIэ къудейри пIагъукъэ? Ауэ абы къыгурымыIуэр зыщ: щынэм я нэхъ дахэри дыгъужь нэхъ мыхьэнэншэм зыIуредзэри йожьэж...

Чэсэм, щIалэр къицIыхужауи умышцIэну, къыфIэмыIуэхуфэ зытрегъауэ. Хьэсет сабийхэм йопсалгэ, егъэдыхьэшх, ядоджэгъу. Абыхэм къахэкIыжу езыр уэршэрэгъу къищIмэ, Чэсэм абы жриIэнухэр егъэхьэзыр. Къыдихьэхьу къыкIэлъыжыхьу къызэригъэнэнум нобэ яужь ихьэнущи, и щIэдзапIэ хьунум зэ йогупсысыж...

Сабий къыкIэлъыжэхэм гуфIэу и Iэр яхуищIурэ, Хьэсет абыхэм къахокIыжри, Чэсэм ибгъу дызэмкIэ блокI, щэныфIэу сэлэм ирих мыхьум, къэувыIэу зы псалги жримыIэу. ПсалгэкIэ зымышцIэ Iэхьуэжь цIыкIу хьунщ, жиIэщ Чэсэм игукIи, къызыфIимыгъэлүэхунуи хуежыащ, ауэ зымахуэрейм хуэмыдэу нэхъ зэкIэлъыкIуэу икIи лъагъугъафIэу къыщыхьужа щIалэм кIэлъыплъурэ зыкъыгъэгубжьыжри, къыбгъэдэлгъэда цIыкIухэмэи зэхахьу жиIащ: «Ар сыту Джэду псыф пагэ. Е пэжу лъагъугъуей дыдэу сыкъыщыхьуа?» «Абы и цIэр Джэду псыф сытми? Дэ Хьэсету къыджиIащ...» – зэрыгъэкIийуэ зэщIовэ цIыкIухэр. «Абы и цIэр Джэду Хьэсетщ, ауэ езыр Джэду псыфщ. ФыкIуэ фыджэгъу». Чэсэм, цIыкIухэр IуигъэкIыжри зыIыгъ гупсысэм къыхуэнэжаш...

Хьэсет Розэ хуээщ, ари и гьусэу кьыздигьээжам Чэсэм кьыбгьэдэуылати, цыкIухэр зэщIэвэу кьабгьэдэлъэдащ. Сытми, зы нэхь макъыфI ищIыIу кьафIохьури «Уи цIэр Хьэсету жыпIати, щхьэ дыкьэбгьэпцIа?» – жи. «Сыт-тIэ си цIэр, мы-Хьэсетмэ?» «Джэду псыфщ», – жи нетIэрейм «Хэт ар кьыбжезыIар, пIытIэ?» ЩIалэ цыкIур, а Iуэхум зыгуэр зэрыхэлъым гу лъитэжам хуэдэу, зэIуонэри, и Iэпэ цыкIур щэхуу Чэсэм дежкIэ еший. «Джэду псыфыр си цIэ лейуэ аращ», – жи Хьэсет, зыри кьэмыхьуам хуэдэу зэтеуыдауэ зиIыгьыу. МафIэу кьызэщIэна хьыджэбзым цыкIухэр Iуехужри, езым жиIэнур имыщIэу кьонэ.

– Тхьэр согъэпцI, сремышхьыркьэпсым. Сыту цIэ дахэ кьысфIэпща, Чэсэм тхьэIухуд.

– Тхьэ, икIи пфIэзмыща, икIи уремышхь, а Iейхэр кьовэ армышьу.

– Япэрауэ, апхуэдэхэм деж цыкIухэм зэи пцIы яупсыркьым.

– Тхьэ...

– УмыпIащIэ. ЕтIуанэрауэ, уэри пцIы быупсакьым.

– Тхьэ сыупсам, уремышхь.

– Дауэ сызэремышхьыр? Нобэ щIыхуэ-хьэхуэ жысIэми тIэкIу зыкьээзгьэубэлэцащ, армышьумэ, уэлэхьи, джэду псыф пIыгагунмэ махуэр уэлбанэу ди фермэм сытету зэ кьысIуплъи. Джэду псыф сщIэркьым, си дзэлыфэ тешэжауэ, уэлэхьи, шейтIан мылхуэс фIэкIа сыкьыумыщIэн.

Чэсэм, зыхуэмыIыгьыу зэ дыхьэшхри, итIанэ нэхь и фIэщу жиIащ:

– КхьыIэ, хьунщ, апхуэдиз илкъкьым абы. Уэри сэр щхьэкIэ нэхьыфI жыпIакьым.

– Сэ жысIам сыхушIегьуэжыркьым. Уэ кьысфIэпща цIэри кьызоштэ, ауэ цIэфIэщ джанэ кьысхуэпщэхунщ.

– Тхьэ, зы джанэ мыхьуу, тIу кьыпхуэсщэхунмэ, ауэ...

* * *

Чэсэм пIащIэу махуэр игьэкIуащ пщыхьэщхьэ кьакIуэу зышэжыну Мартин и фIэщ дыдэу иджыри зэ зэпиплтыхьыжын папщIэ. Пщыхьэщхьэ хьури, Мартинышхуэри кьэсащ, «Волга» дахэшхуэм щигьэщIеикIауэ бгьурысуи ишэжаш, Хьэсет цыкIурэ абырэ зэригьапщэу...

ЕтIуанэ махуэми, ещанэми, кьыкIэлгьыкIуэми кьыкьуэжIакьым Хьэсет. Ауэ Чэсэм, абы и щхьэусыгьуэр езы дыдэми хузэхэмыхьыу, щIэхьуэпс хьуат фIыуэ узольагьу жиIэу кьыкIэлгьызыжыхь Мартин щIалэ дагьуэшхуэмрэ апхуэдэ лъэпкъ кьыжезымыIа, езым «Джэду псыф» зыфIища щIалэ кьуэгьу цыкIумрэ зэбгьурыту зэдилъагьуну. Ари мыгьувэу кьэхулIащ хьыджэбзым. ЩIыхуэ кьытехуауэ ипшыныж нэхьей, Хьэсет махуэм тIэушэ кьыщыкIуэ щыIэу сабий садым кьеуэсащ. ЦыкIухэри зэрызехьэу пежажьэрт, «Джэду псыф кьэкIуащ, Джэду псыф кьэкIуащ...» – жаIэу. Чэсэми, нахуэу кьыщепсалъэкIи, щэхуу кьыщыхушIэплъкIи, и нэхэр нэхь кьыхуигьэгьуфIэрт. А тIум я жьэкIэ зы жаIэрт, я гум нэгьуэщI зэхуилът, я псэкIи абыхэм емышхь гуэр ягьэвырт. Махуэм Хьэсет и уэршэрэгьу, и гушыIэгьу хьыджэбзыр пщыхьэщхьэм Мартин бгьурысу ишэжырт. Абы нэкIи псэкIи зэригьапщэрт кьызэрысу цыкIухэр кьызэпщIэкI, ныбжьэгьужь яхуэхуауэ ядэуэршэру яхэт Хьэсетрэ ишэжыну кьыщыкIуэжIэ, «кхьыIэ, мы хьэгьуэжь и быным кьахэкIи нэхьей, сыту зэ умыужэгьурэ...» кьыжезыIэ Мартинрэ. Зэригьэпщэхуи зэрызэщхьыр нэхь мащIэ, зэрызэмышхьыр нэхьыбэ хьурт.

Ар кьыщыгурыIуэпа махуэри кьэсащ. Сабий садым щылажьэхэр, Май

махуэшхуэр зэгъусэу ягъэлъэпІэну, мээ лъапэ губгъуэм щызэхэтІысхъащ. Розэ иригъэблэгъа Хьэсетрэ Чэсэм и ужь имыкІ Мартинрэ абы щызэры-
цІыхури уэршэрэгъуи зэхуэхъужауэ щызэбгъэдэсащ. А зы махуэ ныкъуэ-
ми куэд кыилэжъащ. Абы Чэсэм и псэ пІейтейр Мартин кыбгъэдишри
Хьэсет къришэлІащ.

* * *

Розэ я дэлэлуи, и закъуэуи иджы Хьэсет щыхуейм деж Чэсэм дэуэр-
шэрырти, жьэрэлуэрэ зыфІища щІалэм и гушыІэ егъэлейІуахэми едэлуэ-
ну фІэфІт. Хьэсет мурад ищІат и зыгъэпсэхупІэм Чэсэм ишэну, ауэ сыт
кыыхуримыгъэкІуэкІами, «Хьэуэ, тхэ, ар хъунукъым...» кыбжриІа фІэкІа,
хутекакъым. Ар Хьэсети и гуапэ хъуащ. ИтІанэ Хьэсет триухуащ цІыхуб-
зитІри зэгъусэу иригъэблагъэу кыигъэхьэщІэну, пщІэ къахуищІыну.

ЗыгъэпсэхупІэм и пщІантІэм шыри зэщІыгъуу щыдыхьэм, абы щызеуэ
хабзэ сурэттех лъэбышэр къапешъащ: «Хасетик, мы тхэІухудитІыр уи
гъусэу сурэтым я нэхъ дахэр фтезмышауэ фызутІыпщынкъым...» ЦІыхуб-
зитІми ауи ягу къэкІакъым ар Хьэсет зэриІэщІагъэр. Зэгъусэуи, зырызуи,
тІурытІуи сурэттехыр къатригъэпкІа нэужь, хьэщІэхэр Хьэсет и пэш
цІыкІум ерыскъы Іэнэм щыпэрытІысхъащ.

Егъэлей хэмылту ешхащ, ефащ, гушыІащ, уэршэращ. Нэхъыщхьэрати,
тІэкІуи зэшыгъуэ хуэдэу щыта а пщыхьэщхьэм Хьэсетрэ Чэсэмрэ я псэхэр
нэхъ зэпэгъунэгъу ищІащ.

* * *

Хьэсет и мазэ зыгъэпсэхугъуэр куэдкІэ кыыхуэщхьэпащ: къеузу къе-
зыхужьа и шхалъэри зэтеувэжащ, и фэри нэхъ кыихьэжри лыи нэхъ ищІы-
жащ. Мыгувэу зытеувэну Къуцхьэхъу гъуэгунэм и гур хуэгъэзами, Чэсэм
пэІэщІэ зэрыхъур игу къеуэу Хьэсет къуажэм игъээжри, гъэш фермэм
теувэжащ. Зыт и гур зэригъафІэр: щыкІуэжым Розэрэ Чэсэмрэ «апхуэдизу
псори зыщытхъу Къуцхьэхьэм дэри зэ дыздэпшэрэ дыхэбгъапльэркъэ»
жаІэу кыызэрелъэІуарт.

Налшык зыгъэпсэхуакІуэ зэрыщыІа мазэм тхэмахуэ къэс зэ къэкІуэ-
жат Хьэсет. Ауэ сыт хуэдэу унафэр щІимыгъэткІиями, и пІэкІэ кыигъэна
учетчикым Іуэхур дауэ тримыкъузами, псори зэрыщытыр хъумакІуэ
лІыжым зэрыжиІам хуэдэут: «Уэлэхьи, фэ фщІы унафэ зэблэша къомым
нэхърэ, Хьэсет и пыІэр мо бжэгъу щхьэкІэм фІэлымэ нэхъыфІтэм...»

Куэд арэзы зытехуэ а щытхъур зэхьэлІа Тхьэмэдокъуэ Хьэсет Бахъ-
сэн Іуфэ Іус «Бахъсэней» колхозым и гъэш фермэм и унафэщІ цыхъуар
иужькІэт, армышъу абы Налшык дэт мэкъумэш техникумыр къыщиухам, я
къуажэр апхуэдэ ІэщІагъэлІ хуейуэ къыщІэупщІахэтэкъыми, я районным
щыщ колхоз гуэрэм и джэд фермэм унафэщІу кІуат. ЗдэкІуам джэд мин
зытхух хуэдэ яІэти, зэралъэкІкІэ кІэцІырт, къакІэцІыр джэдыхъуитІым
къыщІахырт, зэхуахьэсар Іус къахуэзышэ шызакъуэгум иралъхьэрти,
складым яшэрт. Абы гъусэ хуащІ тхылъымпІэ тІэкІум Хьэсет Іэ тридзэрт.
Езыр зы тэпчаныжърэ стІолыж цІыкІурэ зыщІэт пэшыжыым Іуэхуншэу
щІэст, джэдыхъуитІым хузэблах джэдылымрэ джэдыкІэжъапхьэмрэ ІэщІэ-
ужэгъуауэ. Мыр хъунукъым, жиІэри къэзыгъэкІуа комсомолым хуэтхьэ-
усыхащ. А зэманым коммунист лэжьэкІэ фІащауэ комсомол-щІалэгъуалэ

гъэш фермэ дэнэки кышчызэрагъэпэщырты, Хъэжсет зыхуэтхъэусыхахэм я кыуажэм ягъэкIуэжаш.

«Шууши умыхъу, шуукIи зумыщI» – псалъэжым тету лажьэ председателыр кыхуэкIуахэм кIыхъу едаIуэри, езым кIэщIу кызыэпигъэкIаш: «Уэлэхьы, щIалэхэ, си щхъэ мыгузым боз езмышэкIыфыну!»

Комсомолыр гуащIэтэкъэ. Традзэри, уафэхуэупскIым кыхэлъэтам хуэдэу, жьыбгъэм тесу псым епыдж я район парт Iэтащхъэм деж кIуащ. ЖаIэр абы игу ирихъри, председателым унафэ хуищIаш: щIалэр фи кыуажэщ, лIы хъун хуэдэуи фэ тетщ, комсомолри кыывдIэпыкIунщ, фыкысхуей хъумэ, сэри сыпартщ. Комсомол-щIалэгъуалэ гъэш фермэщIэр мазэ пIалъэм къриубыдэу кызыэгъэпэщын хуейщ.

* * *

Зи псалъэр тIу ямышщI район тхъэмадэм и унафэм кIэщIу яужь ихъэ-хэри, пIалъэ ягъэувам кыитIасэу Iуэхур зэфIагъэкIаш. Зы махуэм нэхърэ кыкIэлъыкIуэм нэхъ ефIакIуэрэ фермэ лэжыгъэр зэтеувэри, и цIэри фIыкIэ кьалэт хъуащ. Iуэхум тегушхуа щIалэгъуалэм куэд зэрахузэфIэкIы-нур мыгувэу наIуэ къащIаш. Илъэс зэхъзэхуэр кыщапщытэжым, зи цIи-зи щхъи ямышщIэ жыхуалэм хуэдэ комсомол-щIалэгъуалэ гъэш фермэр куэд лъандэрэ цIэрыIуэхэм ябгъурыуащ. Утыкушхуэхэм ирашащ, саугъэтхэр къратащ, газетхэми радиоми и цIэр яIэтащ.

Япэ илъэсыр апхуэдэу кърахъэлIауэ иджы фермэр гъэмахуэ хъупIэм кIуэнут, зэрыхъа гъэм нэхъыбэжкIэ щыгугъыу. Ауэ председателым фIэфI хъуртэкъым журналистхэми комсомолхэми Хъэсет и фермэр зэракIуа-пIэр. Зыхуэмеиххэр район тхъэмадэ емышыжыр и чэтэныщхъэ машинэжь цIыкIум ису тхъэмахуэ къэс щIалэгъуалэ фермэм зытIушрэ зэрытелъадэрт.

Апхуэдэу и лэжыгъэр шапхъэу къахъу Хъэсет и Iуэхур зэтеувауэ здекIуэкIым, и лъатэр кьеуз хъуащ. Гузавэми укIытэурэ, зыкъомрэ зибзыщIаш. Щымышхъум, зигъэхъужыну Налшык кIуэри, и узыншагъэр зэтеувэжауэ кыигъээжэат. Ауэ, езым и Iуэхур мыIей щхъэкIэ, фермэр нэрылъагъуу етIысэхат. Къэтыху жэм зыкъом лъхуа пэтми, гъэшым кIэрыхуат. КIэрыхуари мащIэтэкъым. Кышчытым ар кыщабзыщIати, иджы, удмыгъэгузэвэну арат, кыжралэт.

Къэхъунур къэхъуат. Абы кыигъээжынутэкъым. Нэхъыщхъэр абы и щхъэусыгъуэр кыщIэгъэщынырт. Арати, и Iэщхъэлъащхъэр дрихъейри, Iэщым яхыхъащ. Щхъэусыгъуэр нэхъ здэщыIэнкIэ хъуну кыилытэхэр щIипщытыкIыгурэ, Iусым нэсащ. Абы теухуауэ щахэупщIыхъым, нэхъ зытрикызахэр учетчик Нурий дежкIэ еплъэкIаш, зыри жамыIами, Iуэхур зытетыр кышчыгурыIуэм, ар етIысэхакъым лъэныкыуэ ирагъэза Iусыр кыигъуэтыжу фермэм къришэлIэжыху.

Мыгувэу гъэшым кыщIигъуж хъуащ. Къущхъэхъу ежъэным къахуэнэжа зэман мащIэм фермэм хузэфIэкIар зэрырайону зэльащIысат. Махуэ къэс къаш гъэшыр зыхуэдизыр пщэдджыжым партым и райкомым и япэ секретарь ГьукIэ Мурат и стIолым телът. Езы Мурати, губгъуэм илъадауэ IэнатIэхэр кышчызэхихыкIэ, нэхъыбэрэ зытелъадэри, нэхъ щыгувэри Тхъэмэдокъуэ Хъэсет и гъэш фермэрат.

Район унафэщIым и щытхъум чэф ищIам хуэдэу, Хъэсети гуфIэгъуэм кърихъэкIыу Iэщым яхэтт, щIалэгъуалэр зэщIигъаплъэ, игъэгушхуэ зэпыту. Iэщыр щрагъэжъэну ягъэува пIалъэм иIэжыр махуэ бжыгъэти, иджы

пщэдджыжь жэмышри, пщыхьэщхьэм къашри щхьэхуэу тхауэ Мурат и пащхэм иральхьэрт. Илгагъур и фIэщ мыхьуу, Хьэсет кыхуэгуфIэрт ар. Пщэдджыжь гуэрым, гьэшым аргуэру фIыуэ кыщIигъуауэ щильагъум, Мурат телефоныр къищтэри «Бахьсэней» колхозым псэлъащ. Жьыти, председатели парткоми кьекIуэлIатэкъым, фермэм телефон тетыххэтэкъым. ИтIанэ район телефонхэм я нэхьыщхьэр кыигъуэтри унафэ хуищIащ комсомол-щIалэгъуалэ фермэми, абы и унафэщI Тхьэмэдокъуэ Хьэсетхэ я унэми махуищ пIальэкIэ телефон щIишэну. Зэпсалъэм IыIмыI гуэрхэр жиIэрти, кыфIигъэкIмэ и лэжыгъэр зэрыфIэкIуэдынури гуригъэIуащ. ИтIанэ унафэ хуищIащ икIэщIыпIэкIэ Тхьэмэдокъуэр кыигъуэту райкомым кыигъэкIуэну.

Жьы дыдэу кьэтэджу емыса колхоз кIэлъэфыр кызэщIаIэтэри, Хьэсет деж шу кьагъэжаш. Ар кьуажэм кьехыжу, райкомым узэрыкIуэ хьун щыгьынкIэ зихуапэу ежьэху, махуэм зиужьри, Iэщыр Кьущхьэху егъэжьэным тепсэлъытыну парт бюрори зэхэтIысхьащ. Кьызэрысу кыщIэгъэхэ зыжриIа секретарым, Хьэсет и плащ гьур тIэкIур щииудри, имыгъэпсалъэу бюром щIиутIыпщхьащ.

ГьукIэр и тIысыпIэми кыбгъэдэкIауэ унэкум итт, и Iэ-и лъэр ищIрэ кIийуэ псалъэу. И щIыбагькIэ кыщыIуаха бжэм кыхуеплгъэкIыу езым и плыфэ щIалэ кьуэгъу цIыкIур щильагъум, Мурат, и нэгу кьэлыбам гуфIэ кьиувэжри, кыщIыхьам гуапэу IэплIэ хуищIащ. Район парт бюром кыщыхьуу зыми ямылгъэгъуат абы щIэсхэм я нэгу щIэкIыр. «Ильэс тIошIрэ щырэ фIэкIа мыхьуа мы жыр пыудахуэ, хьэуэ, жыркъым – дыщэ кIанэ щIалэ цIыкIум бгъэдэбгъэуэвэ хьуну зы, зы закъуэ искъым мы ди район псом. ЩIалэгъуалэр зищIысыр, абы хузэфIэкIыну зыхуэди зыр, нэхъ пэжу жыпIэмэ, ди щIалэгъуалэм яхузэфIэмыкIын зэрыщымыIэр дигъэлъэгъуащ. – ГьукIэр зэлэбэкIри и стIолым телъ тхылъымпIэхэм щыщ Iэбжыб къищтащи щIегъэлъэлъ: – Фыкьеплъ мыбы: и фермэм я гьэшым махуэ кьэс хохъуэ, адреихэм ейм хощI». Абы щыхьэт техуэ бжыгъэхэм ГьукIэр бюром щIэсхэм аргуэру зэ кьахуеджэжщ, районым нэхъ кыщыкIэрыху джэдкьаз совхозым и гьэш фермэмрэ щIалэгъуалэ фермэм еймрэ зэригъапщэри, и IэштIым цIыкIумкIэ стIолым зэрылгъэкIкIэ еуащ: дауэ кыфIщыхьэрэ – зэрылажьэрэ илгъэс фIэкIа мыхьуа мы щIалэщIэм зы жэмым хуэзэу махуэм шэ литрипщI кыщIеш. Совхозышхуэм и директор мо лышхуэ илгъэситху лъандэрэ дгъашхэм зы жэмым кыщIишыр литритIрэ ныкьуэрэщ. Уэ умыщIэ щхьэкIэ, бжэну кыщIэкIынщ а фи фермэм тетыр. Бжэным нэхьыбэ кыщIокI а фи жэмхэм нэхьэрэ. ИтIанэ, мыбы и Iуэхур зэрыщыт псор фщIэркъым фэ, жиIэри ГьукIэм джэдкьаз совхозым и директорым зыхуигъэзащ: мы фIагъур зэрылажьэм хуэдээрэ, илгъэсищ хьуауэ аспирантурэм щедгъаджэри и диссертациэр зэрырайону дыкIэрыщIауэ хьэхьей-тэтейкIэ пхыдгъэкIри кандидат наук жыхуаIэм хуэдэ хьуащ. Ар хьарзынэт – и щIэныгъэм зэрыхьэхуар. Ауэ и щIэныгъэм хэхьэхуэуэ, и акылым хощI.

Хуабжыу тегъэпсыхьауэ даIуэ гупыр захуэмыIыгъыжу зэщIэдыхьэшащ. «Додыхьэшх, пэжкьэ! – пищаш ГьукIэм, ауэ кандидатми кыщычынэнукъым а фыщIэдыхьэшхыр – профессор хьунуш. Феплът, екIунуш. И ныбэр кьэжьащ, жьафIэ бацэфI игъэкIрэ, зы нэгъуджэ фIыцIэшхуэ кытригъэсыжмэ, профессор хьэзырщи, шэ хуеиж ар?!»

Зы псалъэ пмыдзыжу а кьызэрыщIэнэкIа псор зышэчар акылы зыхэлъ, щIэныгъэ зиIэ, макъумэш лэжыгъэм фIыуэ хэзыщIыкI IэщIагъэлIт. Ауэ гьэшымкIэ кыкIэрыхурти, а псори кIуэдыжырт, акылыншэуи кы-

щЕбгъэдз хьурт. Апхуэдэт зэманыр. Хуэмыфащэ къезыпэсым пэувмэ, партым пэувауэ арат къикIыр. Иджы, кърахъуэныж лэжъапIэми хуэмеижу ягъэувауэ баштекъузэкIи трагъэтт ар.

* * *

Бюрор езыгъэкIуэкI япэ секретарыр мэтIысыж, и къулыкъу лъагэм псом япэу езым нэмыс хуищIыжын зэрыхуейм егупсысыжурэ, зегъэупщIыIуж, итIанэ Iэдэбу къыщIедзэ:

– ЩIалэгъуалэ гъэш фермэм и заведующ Тхъэмэдокъуэ Хъэсет нобэ бюром къыщIеджар иджыпсту зэхэфха щытхъур хужытIэну аркъудейкъым. Арами, а щытхъур къилэжъауэ лъос. Мы Iуэхум нэгъуэщI гуэри хэлъщ: нэгъабэ лъандэрэ я къуажэми районми я пщIэр къэзыIэту лажъэ щIалэгъуалэ гупым жагъуэгъу яIэу къыщIэкIащ. Къэзытхым и Iэ щIэмылъу письмо къысIэрыхъащ. Абы итщ шэ къашым бидон къэс псы пэгун хакIэу...

– Жирностыр дауэ ящIу итхрэ? – зэхихар зигу темыхуа гуэр къахэпсэлъыкIащ.

– Жирностыр лаборантым Iулъхъэ иратурэ тэмэму зэхуигъэхъужу къетх. Си фIэщ хъуатэкъым, ауэ къэпщытэн хуейт. ХэIущIыIу сымыщIу, райкомым дзыхъ зригъэз хъун цIыхуитIым я пщэ ислъхъащ. Абы къагъэлъэгъуамкIэ къыщимыкIым, газетым ятхаш, райкомым хъыбар едгъэщIати, пэжыр щIауфащ жаIэри. Газетым и редакторыр къытридзэри си деж къэкIуащ икIи езым и щхъэкIэ къипщытэну таучэл ищIащ. Сэ зи пщэ ислъхъахэм нэхрэ нэхъ Iээжэ бгъэдыхъащ ар Iуэхум. Ауэ псори пщIы зэфээщэу къыщIэкIати, мис иджы фхузоIуэтэж. Напэ зиIэ щIалэу къыщIэкIащ партри, комсомолри зыгъэпэж, мыбы щIэс псори фIыкIэ дызыщыгугъ Тхъэмадокъуэ Хъэсет, щIалэм уралейщ, зыщумыгъэгъупщэ дяпэкIи нэхъыбэжкIэ дызэрыпщыгугъыр.

* * *

Хъэсет бюром къызэрыщIэкIыжу, и лъатэ узым нэху зэрыщрэ ерыскыи зэрынэмысари щыгъупщэжауэ, Налшык, сабий садым псэлъэну пощтым жащ. Чэсэм трубкар къицтэну цыгугъами, ар къытезыхар Розэт.

– СынодаIуэ.

– Сэращ ар, Розэ.

– СщIэрт, Хъэсетик.

– Сыт хъыбар, ей?

– ЩIагъуэкъым.

– ЛIэныгъэ щыIэ?

– ЛIэныгъэ щымыIэми...

– АтIэ уIэгъэ щыIэ?

– МафIэшхуэ къэлыдащ.

– Пожарнэр къевджа?

Розэ трубкар иIыгъ щхъэкIэ, Хъэсет жиIэ псори зэхихыу Чэсэми къедаIуэрт. Иджыри къэс къызэрымыкIуам, абы и зэранкIэ бэлыхъ зэрыхэхуам щхъэкIэ и гум щызэтрихъа зэгупри щыгъупщэжауэ, хъыджэбзыр Хъэсет и псэлъэкIэм пигъэгугъфIыкIырт.

– Пожарнэм дыкъемыджами, Iуэхур мылицэм нэсащ, – жи Розэ.

– Дауи, а жыхуэпIэр Вагъуищц.

Чэсэм кыпыль Мартин лейтенант нэхыжыти, Хьэсет абы зэреджэр «Вагъуишт».

– Вагъуишти зыгуэртэкъэ, епланэри кыхалъхьащи...

– Вагъуишлри зэрыхэлъу абы и дамэтельыр хутрезгъаудынуш.

– Хьэсетик, согушылэ жыплэу, а плъэмыкфынухэр къалэн зыщумыштыж.

– А пхалъэ хуабэм кызишлар пцлэркъым уэ.

– Сыт, Ией, къуишлар?

– А сыкыщежъэжыну махуэм, фи деж сыныштыхьэу куэбжэпэм къэзгъэна машинэм ит бензиным пшахуэ хиклутэри, моторыр Исраф хьуаш.

– Ар сытклэ пцлэрэ?

– Сытклэ пцлэрэ, жи?! Апхуэдэу зыцлэн делэ абы флэкл Налшык зэрыдэмысымклэ соцлэ.

– Ар кыпхуэумысыну?

– Къэумыса хьэзырщ.

– Дауэ?

– Бензин игъэхуаплэм Гуль шхьэтеплэм еныккъуэкъуурэ и лэпалэр кытенаши, сурэт трезгъауэ силэщ. Машинэр зыштыжхэри си шыхэтщ. Араш иджыри къэс сынышлэмыклуэр. Иджыпсту сыклуэу, зэфлэклэмэ, машинэр кыдэсхужыну араш.

Псалъэклэ жилэ шхьэклэ, Хьэсет хуейтэкъым Мартин и дамэтельым зэран хуэхъуну. Ауэ республикэм шыцлэрылуэ комсомол-шлалэгъуалэ гъэш фермэм и унафэщлым и машинэм иришлар налуэ къэхъумэ, ар зыхэт ГАИ-м кызырыхакунум шэч хэлътэкъым.

Бзыщлэ лъэпкъ имылэжу, Чэсэм и дзыхьыр Розэ иригъэзати, иджы езыр шлэмылэлу хуэдэурэ, Хьэсет Налшык кыригъэшэну и лэпэ цыклуэр, «къеджэ» кыригъэклыу, ишлу клэщлэст. Нобэрэй бюром иужьклэ фермэм лэмал имылэу зэ техьэжын хуейуэ къэзылгытэ Хьэсети и псэм лъагъуныгъэмрэ лэжыгъэмрэ цызэпелэрт. Апхуэдэ луэхуитлэ цызэпэувам деж Хьэсет япэ иригъэщыр и псэм нэхь флэфырт. И машинэр цызэфлэкфынур пцэдджыжыти, абы елэжыым и машинэр хьэрэм-хьэлэлклэ кылихри, Налшык клуаш.

Иджы джэду гъэпсклэм нэхь ешхьыр Чэсэмт. И фэм имытыжу жэщлат, и псалъэклэ лэтар ужьыхат, штыкларфлуэ зэрызигъафлэри цыгъушщэжат.

Къэхъуар кыгурымылуэу, Хьэсет ар зэпеплгыхь. Чэсэми, и нэпсыр кышлэхун хьэзырми, зелыгъ. Розэ кышщылдзэнур ишлэркъым. Итланэ Хьэсет къэпсэлъаш:

– Ллэныгъэ зэрыщымылэр телефонклэ кызыжефлаш. Сэри солъагъу: мис, щыри дыпсэуш, лажыи диэкъым. Къэхъуар сыт?

– Чэсэм, укыгътхэмыгъэ штыклар уэ клуэи мо пэшым кышщыдэжъэ, луэхур зытетыр сэ Хьэсет гурызгъэлэуэнщ, итланэ фэ физэрыхуейуэ фызэпсэлэж.

Апхуэдэуи яшлэщ.

– Зыри сымыбзышлу псори бжеслэнуш. Ауэ япэ штыклар сэри зыгуэрклэ сыноуштынуши, жэуап пэж кызыэт.

– Розэ, укызызэрызэуштынури соцлэ, си жэуапри хьэзырщ.

– Унэхьыфлыжщ.

– Чэсэм гушылэми и флэщми, «Джэду псыф» кышщысфлэщым, сэри кыдрихьеар жыслаш. Дызэрыштыхуа, дызэпсэлъа нэужь, жилам зэрыхуштыгъуэжар, и псэр си дежклэ кьелэ зэрыхъуар кызыгурылуаш. Сэри, си

губжь тІәкІур жьым ихьыжри, си псэм фІыуэ ильэгъуащи, си дунейр нэхь дахэ хьуауэ, зы фІыгъуэ гуэр кьыспэплгъэу кьысфІошІ. Мы иджы щыІуэ сызыхэплгъэ хьыджэбз цІыкІухэм кьахэзгъуэтэн си гугъакъым апхуэдэ.

– СыкъэбгъапцІаркъэ, Хьэсет?

– Алыхьым жимыІэ сэ уэ пцІы пхуэзупсыну, Розэ.

– АтІэ мазэ псом щхьэ зыгуэр жумыІарэ?

– УкъызеупцІатэкъыми. Ар фІыуэ зэрыслъагъур кьыщызгурыІуар си кІуэжыгъуэрщ. Езы дыдэми жесІакъым.

– Тхьэ, езы тхьэмыщкІэм занщІэу кьызжиІатэм, си псэм сыхуимы-тыжу сыкъыгъэнащ жери.

– Ар сщІарт. Ауэ сымыщІар иджы къэхъуарщ.

– Фи Іуэхур зытетыр Мартин кьыщІащи, Іэл фІыщІэу кьызэкІуэкІащ. УкъыщыздэмыкІуэнум, си машинэм уису апхуэдизрэ щхьэ зыкъэзб-гъэшәкІа? – жи.

– Сыт-тІэ Чэсэм жриІар?

– Чэсэм куэд жриІащ абы: сыныпфІитІысхьа, сынольәІуа, ускІэ-рыкІыртэкъыми, машинэтэдзэ нэхьрэ нэхь сфІэтыншащ, сыбдэкІуэнщ бжесІа?

Чэсэм къэзыгъэгузэвари, Іуэхур куу щыхъуари ар и анэм деж нэса нэужьщ. Япэу зерицІыху лъандэрэ абы Мартин игу ирихьырт. ЦІыху тынщ, лы жыІэдаІуэ хъуну, и пхъур дэтыншыну жиІурэ щытхъурт, и дамәтелъри фІәфІ дыдәт, хьыджэбзыпсэм емыдэхәщІәф мыщәжьу, Іәш-мәкъугужьу зэрыщытыр абы, дауи, кьылъытәртәкъым

* * *

Ләжьэгъуэ махуэр иухати, Хьэсетрә Чэсәмрә кьызэхуигъанәри, Розэ унәм кІуэжащ. Хьэсет япэу ищІауэ щыта мурадым иджы зэрыхущІегъуэ-жар Розэ дежкІэ нэрылъагъут. Аркъудейтэкъым. А цІыхубз зәпІәзэрыт губзыгъэм Чэсэм Іәджэм щІигъәджыкІат, щапхьәфІхәри, цІыхубзыр зы-теунахъуэ Іуэху цІәнтхъуәрыгъуәхәри кьыхуригъәкІуәкІат: ар фІыуэ плъагъуу уилыкІынуми, зыгъалІэ, ауэ цІыхухъум, нәчыхькІә ей ухъухукІә, уи Іупә лъәбгъәІәсын дәнә кьәна, уи Іәблә кьудей иумыгъәубыд. Чэсэм армырми зыгуәрым хәлхәдәнкІә узытешыныхьын хьыджэбзтәкъым, ауэ унагъуэ дахэ зэзыгъәпәща, абы иригушхуәу, игъәгуфІәу псәу Розэ гъуәгу-гъәлъагъуэ хуәхъури кьыжриІа чәнджәщхәри и гум быдәу ижыхьат.

А махуэм садикым и бжәр зыгъәбыдәжу ІункІыбзәр хъумақІуәм езытыжын хуейр Чэсәмти, а и кьаләныр зәфІигъәкІауэ, Хьэсетрә абырә пщІантІәм дәт тетІысхьәпләм тест. КьухьәпләмкІә зыхуезыгъәзыха дыгъәм и бзийр зи нәгу иридзәр Чэсәмти, и сумкәм кьыдихри нәгьуджә фІыщІә зәІуилъхьащ. Зыри жимыІами, Хьэсет абы зыгуәркІә зәригъәпІейтеям Чэсәм гу лъытащ. Псәлгъәну хуит хъуауэ щІәдзапІә зымыгъуәт Хьэсет зыхуей дыдәу кьыщІәкІащ нәгьуджәр.

– Хьунумә, сөгъәплъыт, Чэсәм. Сыту зыкъызых хуэдә мы уи нәгъу-джәр.

Чэсәм кьыгурыІуащ нәгьуджәр щІыІыхыр фІәгъәщІәгъуәнү зәрыар-мырар. АтІә, сыт? Абы зыдегупсысым, мыпІащІәурә зыІуихри, нәгьуджәр Хьэсет хуишиящ.

– Кьущхьәхъу дыгъәм урихәтыну хуэдә бгъуәтынкьым, – жиІәри зәпиплъыхьурә кьызыІәщІинәжащи, плъызам хуэдәу кьригъәж и нә фІы-цІитІыр хьыджэбзым триубыдащ.

ФЫуэ ильэгъуа щІалэр и нэгу кыплъэу и щхьэр ирихьэхыну е и Іэр и напэм Іуилъхьэну кыхуемыгъээзэгъуу къэна Чэсэм нэгум хэлъ псэ нэгъунэ къээзыгъэнэху дыгъэмрэ абы и бзийм нэхърэ мынэхъ щабэу къепхъуэ щІалэнэмрэ кызыщІагъэплъати, къэлыдыным хуэдэу плъыжь къэхъуаш. МазитІ ландэрэ зэрыщІыхуу, Іэджэрэ зэхуэзауэ, зэпсалъауэ, зэдэгущылауэ, жьэрэІурагъ гуэрхэри зэрадзауэ пщІэнтэкъым, я нэ кызыхуикІыу зэхуэзаитІыр апхуэдизкІэ зэщыукІытэжати. Езыхэм къагурымыІуэжу, абы щхьэусыгъуэ иІэт: зэрызэрыщІыхурэ я жьэр зэхуагъэзами, абы кыжьэдымыкІыр гъунэжу псэм кыинэу, щызэпэлэщІэми псэкІэ зэпсалъэ зэпыгурэ кІуэцІым из хъуат. Ар зищІысыр тІуми ямыщІэ кызыфІагъэщІырт. Ауэ ящІэрт. Укъысу, къэлыдын хъзыру лъагыуныгъэ гуащІэт ар. АрщхьэкІэ, дызэхуээмэ, мыр зэжетІэнщ жаІэу гум щыгъэпщкІуауэ кызыдрахьэкІа къомыр иджы зэуэ кІуэдыжат.

Нэгъуджэр игъэджэгуурэ тезэшауэ, жиІэни имыгъуэту къэна щІалэм хьыджэбзым гущІэгъу кыхуищІащ:

– Хьэсет, е нэгъуджэр кызыэтых дыгъэм сумыгъэсу, е ди тІысыпІэр зэдгъэхъуэж.

– СызэрыгукъэкІыншэр, Іэджэрэ кызыжаІэрти, си фІэщ схуэщІыртэкъым, сыгу фІуэу сигу къэбгъэкІыжа. Один-ноль.

– Хьэуэ, тхьэ, два-нолщ.

– Сыт етІуанэри?

– ЕтІуанэри? Япэ псалъэн хуейр щІалэр зэрыарари уигу къэзгъэкІыжащ.

– Уэлэхьы, мис ар занщІэу три-ноль хъуам. АтІэ, мы уэ сэ слъагъум зыгуэр жызмыІэу бдэнукъыми, нобэ сыкызыхэкІа бюром шэ куэд къэшын хуейуэ зэрыжаІам и гугъу пхуэсщІын хьэмэрэ уэ сыныппылъу мазэкІэ мыбы сыщыІэху сфІадыгъуа Іус къомыр кызыэратесхыжар бжесІэн?

Мыпсалъэж и гугъа Хьэсет и гушыІэкІэхэр зэрыфІэфІым кыгъэдыхьэшхыжа Чэсэм и гур кызыэрыгъуэтыжауэ къэпсалъащ:

– Тхьэ уи бюром шэ къэшыни, уи жэм Іус ядыгъу-къэгъуэтыжи сыхуэмей, Хьэсет.

– АтІэ, уэ узыхуейр сэ сощІэ.

– Сыт? – щІэупщІащ Чэсэм, мы жьэрэІурэм зы напэтэх кызыжиІэми схуэфашэкъэ иджы, жиІэу и нэр кыхуу.

– Уэ узыхуейри? Мис а уи сабий цыкІухэр бгъэджэгуу уащыхэткІи, а Джэду псыфым удэкІуэмэ, зыслэжынущ жиІэу уи анэр кыщошхыдэкІи, итІанэ угъуэлъыжауэ умыжеифу ущыхэлъкІи сэр щхьэкІэ фІуэу уигу къэкІхэращ бжесІэну узыхуейри, бжесІауэ бжы. А уи вагъуищІымы аргуэру плІы кыхалъхьами, улъызгъэсмэ, сытхьэгъэпщІщ, уи анэм зилэжынуми...

– Хьэсет...

– А уи анэм зэребгъэдэнур пщІэрэ уэ?

– Дауэ?

– Сэ сыкымыдэу щыжиІэм деж зэ зыкыхуэгъэмэхи, си Іуэхущ, абы имыдэмэ.

– Аращ сщІэнур. Сыкъэмэхауэ бжы.

– Чэсэм, си гъащІэм зы цыхубз жезмыІа бжызоІэри, быдэу къедаІуи зэи зыщумыгъэгъупщэ: сэ уэ фІуэу узолъагъу. Уэ укызыэмыщІыжмэ, сэ зэи сынопщІыжынукъым. Ар тхьэрыІуэщ, тхьэрыІуэ быдэщ.

– Хьэсет, сэри ардыдэр... – жиІэри Чэсэм кыщиидащ.

Хьэсет, зыри жимыIэу, абы зыкъомрэ цхьэщытри, щымыбэаужыххэм къэпсэлыащ:

– Ей, угъыу ара? БжесIахэр уи фIэщ мыхъуауэ укысщыдыхьэшх си гугъати сэ. Гъы уэ, моуэ фIыуэ хэкъузауэ гъы, си Кисэ цIыкIу. Нэпсым лъагъуныгъэр егъэбыдэ, къабзэу етхьэщI...

* * *

И пхьур зы сыхьэт лей къызэрыгувам иризэгуэпу, зэми иригузавэу Лацэ кIэлындорым тест. Абы и нитIыр Чэсэм къызыдыхьэжыну куэбжэ цIыкIум теубыдат. Пхьу зишэгуэр езыр зыхуэмей дэкIуэсэнкIэ шына анэм фIы игу къэкIынт: зи унагъуи, зи лъэкъи имыщIыху, комсомолым ирихьэжъауэ кърихьэкI колхоз Iэхъуэ щIалэжь цIыкIу, езы дыдэм «Джэду псыф» фIишауэ. Ди напэр трихакъэ ар абы дэкIуасэрэ ежъэжмэ? И лэжыгъэ къабзэ тIэкIури фIэкIуэду, къэзылхуари къыдалхуари и бийуэ. Дауэ пIэрэ зэрыпсэун и гугъэр?! Махуэ къэс кIэмсэмо мол фермэ жиIэу радиор щIэкIийм езыри ирекIуи жэмышу третIысхьэ. ИтIанэ абы щIэхьу къыгурыIуэнц сэ сыщIэгъуэгыр. Дыщэм хуэдэтэкъэ Мартин щIалэ бжы-фIэшхуэр! Усхьынщи сежъэжынщ, къыжриIати, хьэрэм ищIауэ и машинэм итIысхьэжыркъым. Алыхь, тэмэмыр къепхъуэу ихьынратэм. Си Iуэхут, ар къытрахыжтэмэ. Ей, бын джаур, сыту бэлыхь мыр, уимыIэмэ, умыгъуэу, уиIэмэ, угъуэгъу. Ялыхь, иджыри къэс тхъума ди напэр мыбы...

Лацэ и гупсысэр куэбжэ Iух макъым зэпиудаш. Пхьум зэрыпэплъэр къримыгъэщIэну, ар Iэуэлъауэншэу пэшым щIыхьэжащи, и тхьэкIумэр тегъэхуауэ мэдалуэ. Iужыж машинэм и Iэуэлъауэр зэхихаш, и макъыр Мартин ейр зэрымыарари къищIащ. Иджы къэмыгубжыу и пхьур къызэригъэпсэлъэным йогупсыс.

Чэсэм къыщIэгъуа щхьэусыгъуэу и анэм жриIэным хуэхъэзырт. Абы и хабзэтэкъым къэгъуэуи, и анэм пцIы хуиупсуи. Ауэ нобэ пэжыр жриIэ хьунутэкъым – къыфIэнэнурэ Хьэсет фIы къыхуищIа и гур къыхури-къутыхьынут.

Анэм лъэмыкIыу и нэщхьыр фIызэхуауэ, хьыджэбзым и гур къызэри-гүфIыкIыр хуцIэмыгъуэ, а тIур псалъэншэу зэIуроплыхь. ИтIанэ, Чэсэм Iэмал хуекIуэн гугъэ ещIри, и анэм бгъэдохьэ, зрешэкI, и щхьэфIэпхыкIыр хузэригъэзахуэ зищIурэ жреIэ:

– Си мамэ дахашэ, апхуэдизу укызыэмыплъ, нэ къыстебгъэхуэнщи...

– Иджы апхуэдэу зыкъыщIысхуэбгъэхьэфотэр къызэрыбджэдыхьар хэбгъэгъуэщэжыну аращ.

– Си мамэ фоупс, дэнэ мыгъуэ сэ тхьэмыщкIэ цIыкIум къыщызджэ-дыхьынут? Розэчкэ сэрэ дыуэршэрурэ, гъатхэ пщыхьэщхьэ дахэти, хьэуа къабзэкIэ дыбэуаш, садикым и пщIантIэм дыфIэмыкIыу.

Лацэ и пхьум тIэкIу къыбгъэдэкIуэтри, и нэгум хуиту иплъэу еуп-щIащ:

– Хэт-тIэ укъэзышэжар?

– Хэт сыкъэзышэжар, Iей? Автобусым.

– СIо, автобусыр ди куэбжэпэм къыщыгувыIэ хъуа иджы?!

– Хьэуэ, автобусым сыкъыкIыжри лъэсу сыкъэкIуэжаш.

– АтIэ, а машинэ Iужыжар сыт?

– СщIэркъым, мамочкэ, сыкъыщыIухьэжым зы машинэ чэтэныщхьэ гуэр щытти, Iужыжаш.

– СыкъыбогъапцIэ, напэншэ цIыкIу.

- Сынапэншэу аракъым, пэжыр бжесІэмэ, бдэнукъыми аращ.
- Здэнщ, къызжеІэ.
- Хъэсет Розэ деж къэкІуати, сэри сыкъыІуишэжащ.
- Розэ дежщ, жышІа къыздэкІуар?
- АтІэ, Розэ дежщ!
- А уи щхъэ кІуртІэр къэгъэпщІэж абыкІэ.
- Мамэ, сыщхъэкІуртІэкъым икІи укъээзгъапщІэркъым. Хъэсет къыздэкІуар Розэ дежщ – и шыпхъуш, ауэ къыщІэкІуар сэращ. Уарэзы иджы, пэжыр бжесІаши?!
- Сыт ар уи деж къыщІэкІуар?!
- Папэ укъышишэнум щыгъуэ уи деж ныщІэкІуэр сытыт, мамэ?
- Дэ фэ дыфхуэдэтэкъым.
- Дэ дызыхуэдэр сыт?
- Дэ дыдейхэм ящІэрт, нэмыс тхэлът, пэжкІэ си ужь къитт.
- Мис, уэри уощІэ, Хъэсетхэ я дежи ящІэ. ПэжкІи си яужь къитщ.
- Плъагъуркъэ, мамэ, псомкІи дызэтохуэ.
- А къомыр къызжумыІэ, напэ зимыІэж.
- Мамэ, напэ лъэпкъ сфІэкІуэдакъым икІи сфІэкІуэдынукъым. АбыкІэ умышына. Иджы сэ зыгуэркІэ сыноупщІынуши...
- Лацэ, жиІэнур имыщІэжу, и щхъэр егъэкІэрахъуэ, и пхъум напэтэх къыжьэдэкІынкІэ мэшына.
- СызэрыноупщІынураш. Фызэдежьюужурэ зы уэрэд цІыкІу фІурылтыи папэ уэрэ, мо шыгъуэ къакІуэм тесыр си Нухъщ жиІэу хэту...
- Сыт ар къыщІыхэпІуар иджы? Ар псоми ящІэ уэрэдщ.
- Абы и хъыбарри пщІэжрэ?
- Сыт сщІэжмэ?
- АтІэ, балигъ мыхъуа хъыджэбз дахэ цІыкІум шыгъуэм тес бригадырым, физи быниши зиІэм уэрэд щхъэ хуиуса?
- И пхъум и псалгъэр зыхуэкІуэнур къищІати, ар къыІуригъэхун мурад иІэу, Лацэ губжьащ:
- Уэрэдми къыщымынэжу гыбзэщ. ЩІыхуиусари делэт икІи напэншэти араш.
- Аракъым, мамэ. Делэтэкъым икІи напэншэтэкъым. А цІыкІум иІэт лъагъуныгъэ. Къурш псом къащхъэщытыж мо Іуащхъэмахуэ хуэдэу ину, абы и щыгум тель уэсым хуэдэу къабзэу, абы тепсэ дыгъэм хуэдэу пщтыру...
- Мы си лгъыр къыумыгъавэ иджы, уэрэдти гыбзэти жыпІэурэ укъысхуэтІысауэ.
- Мамэ, кхъыІэ скІэрыкІ, сызепхуэурэ игъащІэкІэ бжесІэн си мыгугъахэр къызжьэдыбош.
- СІю иджыри къызжепІэнур, напэншэ?! КъэнэжаІа?!
- Мамэ, сэ уэ сурипхъуш, си псэм хуэдэу узолгъагъу, уи жыІэр сощІэ, уи напэ тесхакъым икІи тесхынкъым, итІани напэншэкІэ укъызош. Сыт си лажьэ?
- Усэхъуауэ си жыІэм уедэІуэжыркъым.
- Уи жыІэм семьядаІуэу аракъым, мамэ. Уэ узыхуейм сыдэмыкІуэу араш.
- Аракъэ укъызэмыдаІуэ жыхуаІэжыр езыр?
- Аракъым. Сэ фІуэ схуэмылгъагъуам сыпхудэмыкІуэу араш.
- Сыт а щІалэм и лажьэр? БжыфІэшхуэкъэ, унагъуэ хъарзынэкъэ,

кыулыкыу илэккэ?! Цыхубзым и насып махуэ ккэс ккаклуэрккым, ккы-щыклуэм ельэпауэ хабзэккым.

- Мамэ, мо ди хадапхэм ита жыг дахэшхуэр пццлэжрэ?
  - Сыт щццлэжыр?
  - Атлэ, сыт ар щццлэжыр?
  - Алыхь, ккыккытэу ккыпыккэтэм, гкыабгкы димыхт, ауэ мым ещхьщ, дыджщ жыфлэрти фшхыртэккым...
  - Жыг делэккэ дызэреджэу щытари пццлэж хкунщ.
  - Алыхь, сощцлэжым, ауэ сымышцлэр ар ккыщцлэжхэплуарщ.
  - Фкы дыдэу уоццлэ, мамэ. А уэ сызэптыну щццлэ дэгкыуэшхуэ жыхуэ-пкэм сылуплкыу, а ди жыгыжь идущцлэжыр сигу ккыккыж.
  - И лэпэр зыхуищцлэ хкыджэбзыр ккызыдэккыуэну мо щццлэ бжкыфлэш-хуэм ккыхуигупсыса гуэрэм еплкы мь напэншэм.
  - Мамэ, сэ уэ сыккэплкыуаш...
  - Нэгкыуэщцлэ гуэрэм уккыльхуа си гугкыати сэ.
  - Хкыуэ, уэраш. Ккысщысхь сумышкыу, сыдэккыуэну ккыккым сэ Мартин.
- Уи флэщ хкыуэ, сыщошкынэ сызэрыдэмкыуауэ, дауэ сызэрыдэпсэунур?
- Уесэжынщ, угкыурсыз.
  - Мамэ, сэ есэжхэм сашыщккым.
  - Ущышкынэмэ, и машинэм апкыуэдизрэ щккы уиткысхкыа?
  - Сызэриткысхкыа дыдэм хуэдэу сыккыккыжаш...

* * *

Чкэсэм, пццлэжхь дахэм хэтам хуэдэу, нэщкыфлэрэ тккылуи щццлэжфкы-ккыу ккыуашауэ зеккыуэдий, и лэпккылэпккы лантлэ дахэр ккыдэжкылэщцлэж. Ар зыгкыуфлэр зыщцлэр езымрэ бжкысхкыэ зыхуэккыуэр пккылэж ккыхуэзыщцлэж Хкысэтрэт. Ккыккыуэну псор хэт ищцлэж, ауэ а тккылуи ккыфлэщцлэж а пккылэж ккысшкыным ккыккыжэ мазэ зытхухыр шыпсэ дахэм хэт дуней телкыджем хуэдэу, адэккэ абь ккыккылэжккыуэну псори жэнэт мьухкыжу. Сытыт-тлэ нэгкыуэщцлэж? Я япэ лкыагкыуныгкыэр дамэ яхуэккыуэ ирихкыжкыа ныбжкы-щццлэжым я псэр дунейм фкыуэ тет псоми лкысхуэрт, ялкыэмккыын щы-мькыуэ ккыфлэщцлэж, цкыхуэ псори дахэу, зэжаккыуэгкыуи, зэныккыуэжкыуи щымылэжкыуэ ккысщыккыуэрт.

«Си мамэ цкыккыуи зыхкунщцлэжурэ езгкыэдэнщ, си папэ угкыурлкышхуи сэ сфлэжцлэж флэжцлэж сритыххэнккым...» – Чкэсэм и гупсысэ лэжцлэж иришэжкыэр лэпкыуэщцлэж шэнт натлэж телкы газетым ит щццлэж сурэтэм и ниткыур езым ккызыретеубыдам. Газет сурэту умьщцлэж, налуэу и нэгур зэлкылуауэ, нэщкыфлэж ккыоплэ, клэстум фкыцлэж джанэ хужь ккыщцлэж, галстук фкыцлэж дэлкы. Щыгкыынэр гкыщцлэжккыуэ, хэти ещхьт ар: ккыулыккыуэщцлэж, еджагкыэшхуэми, тккылуэшхуэми, профессорми, хэти, ккыуэжэ лэщкысхуэ щццлэжцлэж цкыккыуэ ккыщцлэжккыуэщцлэж, ауэ ар арат – гкыэш фермэ и унафэщцлэж тккыэмэдоккыуэ Хкысэтт.

«Гкыуэгу махуэ, Хкысэтт!» жыхуи лэ псалкыашкыэмккы ккыщцлэжцлэж, япэ напэккыуэщцлэж, ккыккылэжккыуэми тетт фермэми, абь и лэжкыаккыуэщцлэж я луэщцлэжфэми, дэккыуэну гкымахуэ хкунпкэм щамурадхэми, нэгкыуэщцлэж лэжкыми тепсэлкысхь ткыгкыэхэри, лэщкысхуэщцлэж я лэжкыэккыуэ теухуа сурэт зэмьлэжкыуэжкыуэщцлэж.

А псом здеплкыым, Чкэсэм зыхкызэрыкыа гупсысэхэр телефон ккызууам и маккыым ккызэпкыуэщцлэж. Телефон клэпсэр ккылэжфкыуэ ккыхуэккыуэ лэжцлэж ккыпыгуфкыккыуэртэ трубкэр и пккыуэ хуишиаш.

– Мэ, уэрауэ жеІэ мыр зыхуейр.

– Хэт, мамэ, апхуэдизу узыгъэгүфІэу сэ кысхуейр?

– Ухэт жысІати, фи Іыхылы дыдэ гуэрщ, Чэсэм сыхуейуэ арат, жи. Хэт, на, си пхыум кыхуейуэ сэ сымыщІыхуж ди Іыхылы дыдэр? – щыжесІэм, игъащІэм зэхэсхакъым мы трубкэм кыжа фоупсым хуэдиз: уэ ди анэу дуней нэху, анэу щыІэм я нэхыфІ, фІыгъуэу щыІэр зылысын, Чэсэм сыхуейти, себгъэпсэлъатэм... жиІэри кызыэрылгъалъащ. Алыхъ, уезгъэпсэлъаным, ауэ япэ щІыкІэ зыкъэзгъэцІыху, жесІати, «Си цІэр «Джэду псыфщ», си фэр пыхъэ-пыкІщ, си псэр хыумыгъэкІу, Чэсэм сэгъэпсалгъэ», – кызыжиІэжаш.

Телефоныр кызыэрыІэрыхъэу Чэсэм, и анэр кызыщІэкІа пэшым щІэлъадэри, бжэр кыригулІыжаш.

– Уэра, Хъэсет, ар?

– АтІэ, сэр нэмыщІ, апхуэдизу щыкъу анэкІэ гумащІэ щыІэ?

– Дэнэ укыыздипсэлъыкІыр?

– Уэлэхы, ди фермэм сынопсэлъыкІым.

– Телефон фимыІэу жыпІати.

– Дакыкыитху хуакъым зэрыдиІэрэ. КытхуцІэзышахэри, дыгъэтхэщІ жары кысщхэщытц. Зыгуэрым епсалги еплъ жаІати, зыгуэру щыІэм уэ япэ уизгъэщаш.

– Дапщэщи япэ сибгъэщыну тхэм жиІэ.

– ЖиІауэ бжы.

– Тхъэ, сытми си мамэ бгъэдыхъэшхам.

– Ар щыдыхъэшхынур бжыхъэращ.

– Ари щхъэ къэбгъэнэжа кыжумыІэу?

– ЕтІуанэу сыныщепсалгъэкІэ.

– Дапщэщ, Хъэсет, Къуцхъэху фыщыдэкІыр?

– Мэрем махуэм нэху зырыщу гъуэгу дытохъэ. Девгъэжъэнымэ, дыныфпоплгъэ.

– Тхъэ, уи жагъуэ умыщІ, Розэ сэрэ дытепсэлъыхъати, кытхуи-мыгъэкІ.

– Ди жагъуэ хъуми, зыдгъэгусэнкыым. Зэ ди пІэ дизагъэмэ, дызэрыщІэнщ. Кыдэхуэлэмэ, Розы уэри зэ фыдэтшынщы фэдгъэлъагъунщ. ХъупІэр кыщызэлухкІэ унафэщІхэри ныдэкІынущ, хъэгъуэлІыгъуэшхуи, концерт ини щыІэнущи, фыхэтынщ.

– Ар нэхыфІыжщ. АтІэ, гъуэгу махуэ фытеувэну, узыншэу къефхъэлІэну Тхэм жиІэ.

– ФІгуэ щыІэр фи натІэ ухъу. Зы сыхъэт зытІуц кысхудэбгъахуэмэ, демыжъэ щІыкІэ сыныкъуэкІынщ. Узыншэу.

* * *

Чэсэм игу иужьрей махуэхэм кыхуракъутыхъар нобэ нэхыфІ къэ-хужат. И анэр куэд-мащІэми зыгуэркІэ нэхъ къэщэбаш. Хъэсет и телефон гушыІэхэм пигъэгүфІыкІа мыхъумэ, кынгъэгубжъатэкъым. Абы иужькІэ езы хъыджэбзри телефонкІэ зэрэпсэлъам и псэр нэхъ кынгъэтыншат. Нэхыщхъэ дыдэр Хъэсет теухуа щытхуа кІыхъ газетым кызыэрытрадзарт. Ауэ шыуагъэу ІэщІэкІауэ ибжырт абы щепсалгъэм газетым щхъэкІэ зэремыхъуэхуар. Ягъэ кІынкъым. Ар и щхъэусыгъуэу Хъэсет емыжъэ щІыкІэ фермэм псэлъэнщы ехъуэхъунщ. Сыту фІы дунейм утетыну, фІгуэ

плъагъум уэри фIыуэ укыльагъужу... Ауэ... догуэт. Зы махуэ, сытыт абы гукъеуэ щыхъуауэ кыысхуиIуэтэну кыщIидзэу сэ кыысфIэмыIуэхуар...

Хъэсет кыыжриIэу Чэсэм кыыфIэмыIуэхуар зэрыIуэхушхуэр абы щыгъуэ езы кыыжезыIами зэхыщIыкIыщатэкъым. Ар иджыри Iуэху щэхут, зыхуэкIуэнури зыми имыщIэу щIэуфауэ. Хъэсет бюром иригъэблагъэу кыыщыщытхъуа, езыри кыыщагъэпсэлъа махуэм район тхъэмадэ ГъукIэ Мурат абы гукъэкIыфI кыыхуищIат. Бюром и зэIушIэр яухауэ щызэбгрыкIыжхэм, абы райсполкомым и председателыр «уэ сыпхуейщи иуж зыкыыгъанэт...» жиIэри кыыгъэувыIащ икIи щхъэтечу епсэлъащ. Зи гугъу ищIари Хъэсет и комсомол-щIалэгъуалэ гъэш фермэр зей «Бахъсэней» колхозымрэ абы и председатель ХъэлI Уэсмэнрэт. Мурат нэхъапэкIи зэ жиIат Уэсмэн колхоз тхъэмадэ зэрымыхъур икIи гува-щIэхами ар зэхъуэкIын зэрыхуейр. А пIальэр иджы къэсауэ кыльытэри, Мурат исполкомым и председателым щхъэтечу епсэлъащ: зэ мыхъуми зэ хъунщ жытIэу, а Уэсмэн ахъмакъыр къедмыльэфэкIыу, абы и пIэм мо щIалэщIэ жыджэрыр хуэгъэхъзырын хуейщ. Уи пщэ изольхъэри, нобэ-пщэдэи мыхъуу, отчет-хэхыныгъэ собранэм ирихъэлIэу гъэхъзыр...

Партым и райкомым и япэ секретарым и унафэр райсполкомым и председателым дежкIэ хэпсэлъыхъыж щымыIэу гъээщIэн хуей къалэнт. Абы ищIыIужу, мыр нэгъуэшIым и пщэ димыльхъэу езым кыызэрылтысар и гуапэт. TIу зэригъэшхыурэ езыр дэшхыкIыф зи хабзэ лIы бзаджэ Iушыжът Зулькъарней. Жырым хуэдэу къалытэ, псори зыгъэшынэ езы ГъукIэ Мурати бгъэдэтыкIэ кыыхуигъуэтырти, уеблэмэ икIи Iэмал щымыIэм деж, кыыгъэшыфьрт.

Хъэсет колхоз тхъэмадэ кыыхэщIыкIын хуейуэ Мурат мурад зэрищIар игу ирахъатэкъым Зулькъарней. ЩIримыхъам и щхъэусыгъуэри гъэш тIэкIу адрейхэм ялейуэ кыишащ жаIэу утыкум кыльгэда щIалэж цIыкIур езым нэхъ и IупэфIэгъу, зыхуей Iуэхутхъэбзэ гуэри щигъуэт колхоз тхъэмадэм и пIэ зэрыригъэувэнум и закъуэтэкъым. Зулькъарней къедзакъэу, и гум адэ щетIысэхуауэ илът нэгъабэ Мурат къридзауэ щыта псалъэр: «Угуэту уемыкIуэкIыу, уи бгыр нэхъ бгъэшыIуэу улэжъэн хуейт уэ, районым унафэу илгыр бгъээщIэну уи пщэ кыыщыдэхуэкIэ». Хъэсет теухуауэ ГъукIэм ищIа гукъэкIыр Зулькъарней игу щIримыхъа етIуанэ щхъэусыгъуэри арат: япэр ар езым и къулыкъуми кыльгэIэсынкIэ хъуну кыыфIэщIат...

Мис а зыщымыгъуазэ къайгъэ къежъапIэр и щIыбагъ дэлъу Хъэсет Къушхъэхъу дэкIащ. МыдэкIэ, зы бжъэ зэдефауэ щызэбгъэдэкIыжым, Зулькъарней, зыфIимыгъэIуэхущэ хуэдэурэ колхоз тхъэмадэм иридзаш: «Уэ колхоз председателу улэжъэну ухуеймэ, а уи щIалэгъуалэ фермэм и унафэщIэ щIалэж цIыкIум кIэ ет».

КIэухыр кыыкIэлъыкIуэнууи.

ЕЛГЪЭР Кашиф

ЛьыщлэжыкIэ е ТхьэщлэпскIэ зыгъэкъэбзэжыкIэ?

Рассказ

Къуажэм ськIуэжынути, маршынэм сежьэу жьауапIэ гуэр сыщлэст. Ауэрэ, сьзэдэжэу сIыгъ кIэзетыр къысIэщIэдэжэгухьу къызэIушщэу цыхуежьэм, сыдоплъейри, уэшх къызэпхидзырт. ПщIэнышхуэ щыIэ хьункъым жыхуэсIэу, си пIэм ськъыщимыкIым, ищIэр сигъэлъагъуну арами ярейуэ, абы си кIэзетыр къыгъэпскIыу щIедзэ. Махуэныкъуэ уэлбанэ зыфIащар къыщыудафэм, сыт сщIэнт, сьгъумэтIымэурэ унэм сыщIохьэ. Махуэ псом дыгъэми цIыху бахъэми къагъэплъати, ар хуабэ къудейтэкъым – мэ гуры-мыхь гуэрхэри къыпIурыуэрт. А псор зэрысщIэрат мыбы ськъыщIыхьэну щIызижагъуэр. Сигу иримыхь нэгъуэщI гуэрхэри хэлът Iуэхум: зэрызехьэхэу, кIий-гуохэу, кIуэаракъэ, я унэжь щIэсыжхэ нэхьей, IэмыщIэрэ куэщIкIэ яIыгыу, зыдгъэлъэгъуэщэнкъым жыхуалэри я пщIыхьэпIэ къыхэмыхуэу, ерыскъы зэмылIэужьыгъуэхэр зыгъэкIуэщI къомым уахэплъэнри удэзымыхьэшт. Ауэ, сыт пщIэн, уигу иримыхьмэ, уахэмыхьэ, уахэмыплъэ... А мурადыр сIэу, лъэныкъуэегъэз зысщIарэ пIанэпэ гуэр деж зыдэзудыгъуауэ сьздэщысым, джэдгын зи жагъуэ и пэ щIагъ къыщIокIэ, жи, къокIуэхэри си пащхьэ нэхум къотIысхьэ зы фызыжьрэ, и къуэрылъхуу е и пхьурылъхуу къыщIэкIынщ, зы хьыджэбз танэ цIыкIурэ. Нанэм мэрожнэ иIыгъщ, сабийри IэнэщIкъым – мэрожнэм йодзакъэ, псы IэфI тrefыхьыж. ПцIы упсын, гуэныхь щхьэ къэхьын хуей, адрейхэм ямыщIэ ялэжьыртэкъым аитIуми. КъыфIэбгъэкIмэ, фIыщIэ яхуэпщI хьунт: япэрауэ, лъэныкъуэегъэз защIат. КъымыдэкIэ, нанэм и мэрожнэр зэкIуэцIихыным и пэкIэ зиплыхьащ – емыкIу ськъэзыщIын ськбылъагъуну пIэрэ жиIагъэнщ. Сэ, зыри къысфIэмыIуэху хуэдэу, си щхьэр щIэIуауэ кIэзетым сеплъмэ, мобы зыщыукIытэн гуэр имылгэгъуамэ... Жылэм къалъагъуу зэкIуэцIимыха, мо хуабэм къыгъэтIэтIа мэрожнэр IупэхэмкIи бзэгумкIи къызэщIикъуэурэ иригъэмэрэкIуэхуу цыхуежьэм, зысплыхьу щIызодзэ: сьздэлэпхьуэн щIыпIэ гуэр къызолыхьуэ... Мобыхэм ядэшхэ-ядефэ бадзэхэми самыгъэпсэууэ ськъагъэгубжьати, кIэзетыр щызэкIуэцIыслъхьэжым, фызыжьым сеплъыпэмэ, ськъоуIэбжьэ... Си нэр нэжмэ, сыщыуэркъым – мыр зыщIыпIэ щыслъэгъуащ... Хьэмэрэ зэхэзешхьуэн сщIырэ?.. СеупщIын? СемьупщIын?.. Бэлыхь стелъу сьздэгупсысэм, езым ськъешэхуж:

– Мо тхылымпIэ хьыфIэбдзар къэштэж, хьыи бжэм деж щыт пхьэнкIиилгэм идзэ. Маршынэр къыIухьами еплъ, – жи. Хьыджэбз жыIэщIэ цIыкIур Iуож. СыщыуапIэ зэрымIэм, зи макъ зэхэсхыр зэрыарам шэч

кыытезмышъэж сыхъуауэ, мис иджы сеупщыныщ шыжысІэ дыдэм, сабийр кыыуолъэдэж.

– КъэкІуакъым, Мамэшхуэ, маршынэр, – жи. «НетІэ сыщыуатэкъым: анэшхуэ кыудейкъым – мамэшхуэ хъуащ. Ахъей хъун! Сэ езыми кыуэрылхум ипхъу цыкІу шызиІэкІэ, мор сыщиныбжыкІэ... Тобэ ярэби, сыт и ныбжьми, и теплър фІэкІуэдакъым. Къупщхъэ гуащэм хуэдэу хъыджэбз дахэу шытати, иджы уэс гуащэшхуэм ещхъ нанэ хужьыбзэ хъуауэ аращ... Джаур цыхубз инат! Сыт уи дахагъами, сыт хуэдэу укыызэтенами, щІа-лицыр хуищІэу дыбгъэльэпэрэпат... КъыптекІуэдэпар ди ныбжьэгъу Мурат цыкІу мыгъуэрат... Іэллоуэхъ алыхъ! Сыт щІа абы лъандэрэ?! «ЩІа» жыхуэпІэр сыт, зиунагъуэрэ?! Илъэс щэ ныкыуэм... лІэщІыгъуэ ныкыуэми щІигъуащ... Иджыпсту Мурат къыпІузгъэпльамэ, мис абы шэч лъэпкъ къытримыхъу укыицІыхужынт... Апхуэдизу занщІэу и псэр къыпкІэрыпщІауэ икІи къыптекІуэдэжауэ шыщытакІэ, ахъей укыицІыхужынт... Ара жыхуэпІэр?! Абы и пІэм ситыгъэм, сэри... ЖыпІэ мыгъуэрэ сыт? Хъэдрыхъегъу Тхьэм укысхуимыщІкІэ...

УщІыхъауэ хъэм ебгъэхьыр армырауэ къыщІэкІрэ гуэныхъ къэпхъамэ, сыкъэпщІэнщ... Апхуэдиз бэлыхьым сыхэмыту, сеупщІмэ, щІІэ сІахыну? – сыщытегушхуэ дыдэм:

– Жэт, тІыкІуэ, маршынэр кыылухъамэ еплъыт, – жери хъыджэбз цыкІур аргуэру щІегъэж. Зэрыхъуар сымыщІэу, сэри абдеж сыкъотэдж: си маршынэри къэсарэ-къэмысарэ къэсщІэн мурад сиІауэ арати... Сыхъэтым соплъри, ауан зызощІыж... Иджыри фІыуэ ушыс хъунуц, жызоІэ сигукІэ. АрщхъэкІэ сытІысыжыркъым – мо «си ныбжьэгъужыым» сеупщІынымкІэ сыщІэукІыгъэм шыщт сабийри, «ди Мамэшхуэ къыкІэрыхъыжъа лыжыыр хэт?» – жиІэрэ, емыкІу сыкъыищІмэ... Иджы ари щІэжащ. Сэри сыкъэтэджауэ сыщытыххэци:

– ЕмыкІу сыкъыумыщІ, кхъыІэ... ЗыгуэркІэ сыноупщІынут... Зэхэзешхуэун усщІрэ? Хъэмэрэ?.. Уэрэ сэрэ дызэрыцІыхуу шымытауэ пІэрэ?.. – бзылхугъэр къысхудоплъей. Ней-нейуэ къызэпльауэ, къотэджри... Мис иджы сэ езым тІэкІу сыхудэплъейуэ, си пащхъэм къоувэ.

– Уэлэхъи, сыщымыуэ!.. Уэрам!.. – си хъэм бажэ къиубыда нэхъей, сыкъыщІэгуфІар сыщымыуауэ къызэрыщІэкІарат. СылІыжъ, адэшхуэм сыкъыщымынэж пэтми, мор къызэрысцІыхужам, шыгъупщэхъу сымыхъуауэ сызэрыгурыхуэм зризгъэщІэгъуэжу арат. Дауэ къыпщыхъурэ, илъэс щэ ныкыуэм щІигъуэрэ пэткІэ, къэсцІыхужащ, зиунагъуэрэ!.. Сызыхудэплъейуэ зи пащхъэ ситыр дэ зыдгъэжыгей лъэщмэ, мыр хизыча пхъэхуей дахэу къэтлгытэу шытащ... И цІэр хэтщ жыпІат?..

– Уэлэхъи, уи цІэри къэсщІэжакІэ... У-у-у... Ж-ж-ж?.. Япэ щІыкІэ сынызэроупщІынураци, укъэсцІыхужар пэж?

– Сэ усцІыхууи шытакъым, усцІыхунуи сыхуейкъым! – къысщІокІие. – УлІыжмэ, уи лыжыпІэ ис! УкъыскІэрыхъыжъауэ си щхъэр щІэбгъэузыр лІо?! – и пакетитІыр къипхъутэжауэ щІэпхъуэжырти:

– Мамэшхуэ! УмыпІащІэ. Маршынэр иджыри къэсакъым, – жызыІэурэ къыхуэжэ хъыджэбз цыкІум пожъэри... МакІуэ-мэлъей. А псом я ужькІэ къыумыщІыхужыпІэр иІэт илъэс щэ ныкыуэм щІигъукІэ узэлэбэкІыжмэ, зэныбжьэгъуиц дызыгъэльэпэрэпэу лъэхъуэщым дизыгъэхута бзылхугъэр?..

1.

Мурати (а лъэхъэнэхэм «зэрымоднэу» цытамкIэ Мурик), Барэби (Бэрис-Борэ), сэри дызыгъэшкIэт. Ауэ Мурат ильэситIкIэ дянэ иту школыр къиухат. АбыкIэ фIыщIэр зейр и анэ Зулихъант (Ахъэ). Зи лIыр зауэм хэкIуадэу бынищыр, зым нэхърэ зыр нэхъ цIыкIужу, къызыхуэна нысащIэ щIалэр езыр щымысхыжу, сабийхэр иригъэджэфат. Ар и псэм щIыщымысхыжыр и щхъэгъусэм (и гугъэр хихыжыртэкъыми, и «уэсытыр» хужыIэртэкъым) ирита псалъэр игъэпэжын папщIэт:

– Пхъур хамэ бынщи, къуэр лъэпкъ къупщхъэщ, жи. Iэмал бгъуэтых-хэмэ, щIалэр егъаджэ. Нобэрей дунейр зейр еджахэращ... Дэ къыдэмыхъулIа насыпыр ди щIалэм дэтлъагъумэ... дэплъагъумэ... – зыщIэхъуэпсыр зэрымлъагъунур и псэм ищIэ нэхъей, и гур къызэфIээрыхъри, Мурадин адэкIэ хуыщатэкъым. Ауэ абы жиIэну зыхуеяр къызыгурыIуа Зулихъан, псэкIэ зыщIищIэжауэ, и щхъэгъусэм и хъуэпсапIэу щытар къайхъулIэнхэ папщIэ, тхъэщIэпсымрэ пщIэнтIэпсымрэ щIагъэнауэ лажьэрт. Пэжщ, а IэнатIэр (и IэнатIэхэр) къылыхын, къылысын япэкIэ абы куэд зэригъээхуат. Iуэхум губзыгъэуи егупсыат: къуажэIыр щызэблэу правленэм тхъэщIакIуэ-лъэсакIуэу уувыным псалъэмакъ Iэджэ кърыкIуэнкIэ зэрыхъунур ищIэрт. АтIэми, Зулихъан щIалэт. ЛIыхэм я нэхэр зыгъэджэгун, ягухэр хъэжэхъажэ зыщIын, зыгъэхъуэпсэн дахагъи хъэл-щэни бгъэдэлът. И Iэщхъэ-лъащхъэр дэхъеярэ гъэшауэ унэ лъэгур къэзытхъэщIа а бзылхугъэ зэкIужым Iуплгъэ лIым (лIуэ зибжыжмэ!) хъэрэмыгъэ игу къэкIын жыхуэпIэр бетэмалт. Арат Зулихъан зытелъэда мылыр... хъэуэ – пхъэбгъу лъэгур щIэцIэнтхъуэрыгъуэр. Ауэ зегъэуби, уи бын пIыж, жи...

А цIэнтхъуэрыгъуэм телъэдэныр къыщIыхихарат: къуажэ унафэщIхэр къэхъэхун, я дзэ къыхуэшу и лъэIур къыщыхуащIэн Iэмал къэгъуэтын хуейт. Дауэ? Жъы пщIэту, укъабзэлъабзэу закъегъэлъагъун. Узынысэхэр, узищхъэгъусэр пщIэжу, напэрэ укIытэрэ уиIэу дунейм тетын... Апхуэдэпсэ зиIэр цIыхум ялъагъу. Абы хуэфашэ пщIэри ямыгъэкIуэду хъэтырыфIи хуохъухэр.

А псоми егупсыса, тэмэму зэзыгъээхуа Зулихъан мис иджы сыхъагъэщIэхъункъым щыжиIэм, тогушхуэри:

– ЦIыкIухэм я адэр щыдэкIым къээзгъэгугъауэ цытащ, си псэр пытмэ, бынищыр езгъэджэну. Си псалъэм сепщIыжауэ Езым къыгъээзжмэ, сытыфэ къызишлъын? Мыбы щысщIэхэр фэ физэбрыкIыжа нэужь злэжъу, итIанэ шкIуоным тхъэщIакIуэ-лъэсакIуэу сывгъэкIуамэ... – жиIэу и щхъэр зыхуигъэтIылгъахэр зоплъыж: къыдэбзэдджэIри, дыккыхъэхуащ. И хъэтыр тлъагъун хуейуэ дрихулIащ...

Арати, лэжъапIитI зэдехъ: зы IэнатIэм, купщIэншэщ жумыIэмэ, трудоденхэр гъунэжу щыхуатх; етIуанэм, зэрымащIэр дагъуэшхуэу иIэми, ар уимыIэмэ, бынищ тыншу щIыпхуемыгъэджэн улахуэ къыщрат. Абы и закъуэ? Зулихъан иджы махуэкIи щхъэхуитщ: лэжыгъитIри щищIэр жэщIкIэрэщ – цIыхухэр зэбгрыкIыжа е къэмыхъеиххэ щIыкIэщ. Аращи, япэрауэ (нэхъыщхъэри арат), и анэр тхъэщIакIуэ-лъэсакIуэу щIыпIитIым зэрыщылажьэр сабий жьэрэIурэхэм Мурат кърахъуэныртэкъым – ар ящIэми, ялгагъуртэкъым. Мыдрейуэ, увыIэпIэ имыIэу, Зулихъан унагъуэ Iуэхухэри зэрихъэрт, сабищыр еджэным къыщхъэщычичыщэртэкъым.

Барэсбийрэ сэртэ ди Iуэхур нэгъуэщIт: дынэхъ зэрыбынышхуэти, дынэхъ егъэджэгъуейт. Ахъэ ещхъу ахъшэ къыщыпхуэлэжъын «къулыкъуцIа-

пIэу» кьуажэм дэтыр а зы школырат. Колхозым «узэрыщыкьулыкьушцIэм кьыпакIуэр» налогхэмрэ заемхэмрэ щхьэкIэ узэрахьунцIэрати...

ЖыпIанурамэ, зэгьунэгьуиштри зы классым дыздыщIэтIысхьауэ щытамы, Бэрисрэ сэрэ дахэ-дахэу дахуемыгьаджэ мэхьу: школым дыкьыщIашыжурэ дагьэлажьэми, унагьуэ IуэхухэмкIэ дыщIагьанэми... Сытми, Мурат епщIанэр кьыщиуха гьэм дэитIур еянэм дыкIуауэ арат.

Ди ныбжьэгьур дэр нэхьрэ нэхь щхьэпэлъагэт. ИкIи нэхь щIалэ кьабзэт. Хьыджэбз цIыкIухэр нэхь зэхьуапсэхэм ящыщт. КьымыдэкIэ, и анэр щыхьшэрылажьэ «кьулыкьушцIэкIэ», нэхь екIууи хуэпат. Езыми, зыгьэлIын тIэкIур и жагьуэтэкьыми, зыгьэморьякьу, зыгьэлетчикьу, – щIалэ цIыкIухэм нэкууи-напIэуи диIэр абыхэм я фащэ дахэр кьыдэкIупсрэ щIалэ цIыкIухэр кьыдэхьуапсэу, хьыджэбз цIыкIухэр зэрыдгьэукьIу зыгьэпсэхуакIуэ дыкьэкIуэжауэ кьуажэ уэрэмхэр дгьэбжьыфIэнрат. Пэжщ, ди ныбжьэгьум и анэ Ахьэ нэхь зэхьуапсэр езым кьыхуаший тIэкIум нэхьрэ хуэдэ зыщыплI-зыплIытхукIэ нэхьыбэ кьэзыхьу илбагьу «уэч-тилхэрэт». Мыдрейуэ, егьэджакIухэм кьуажэм пщIэшхуэ зэрыщIаэри и нэгу щIэкIырт. «Уи кьуэр уэчтил хьуауэ укьрезгьэхьэлIэжащ!» – жиIэу и щхьэгьусэр (ар зэгуэр кьэмыкIуэжыну зэи игу кьыгьэкIыртэкьым) зэригьэгуфIэну кьудейр сыт и уасэт?! Абы уасэ иIэххэтэкьым...

АрщхьэкIэ Мурат и анэм пегьэтIыль:

– КхьыIэ, Ахьэ, зэран укьысхуэмыхьуу, офицеру седжэну сыгьакIуэ. Сыбгьашхэу, сыпхуапэу, уи кIэтIийр уи вакьэпсу ильэсипщIкIэ себгьэджаш. Аргуэру... ди пединститутым... сыщIэтIысхьэфауи сощIри, ильэсиплIышхуэкIэ сыщIэсу... Стипендие кьысхуэхьыни-кьысхуэмыхьыни... Аргуэрыжьыци, уэ сыпшыгугьыу... Морьякьу е летчикьу седжэну сащтэмэ, сахуэпэнуш. Сагьэшхэнуш. Училищэр ильэс цIыкIуиш хуэдизкIэ кьызоух. Лейтенант фащэр кьысщылыдыкIу зыгьэпсэхуакIуэ сыкьокIуэжри... Iэпэ зыхуэпший хьыджэбзыр нысэу кьыпхузошэри...

– ШыщIэ кьамылъхум уанэ тумылъхьэ, си щIалэ делэ цIыкIу. Хьыджэбзхэр зэроукIри уэр щхьэкIэ щысщ жиIаш...

– Щысыни ирикьункьым, тхьэ! Ди Мурик хуэдэкьэ хьыджэбз цIыкIухэм яхузэрымыгьэгуэтыр?! – и шыпхьуйтIри я дэльхум и тельхьэ мэхьу (ахэри я нэ зэблэжыгьуэ ныбжьым нэсат). Борэ-Бэрисрэ сэри ди ныбжьэгьум и лъэныкьуэу дыкьоувэри... Минрэ фIэмыфIми, Ахьэ кьытыдогьэхьэ, арэзы дощI.

2.

Тутыни фади зыIузымылъхьэ, школми мыIейуэ щеджа ди ныбжьэгьур лейтенант щIэрыпсу зыгьэпсэхуакIуэ кьыщыкIуэжам, Барэсбийрэ сэрэ епщIанэр кьэдухауэ арат. Ди Мурик и фащэр, сыт хуэдизкIэ кьытщылэлми, дэитIуми чэзуурэ зыдгьэлетчикьырт. Дэр дэнэ кьэна, Мурат и шыпхьу цIыкIуишIэми зыщатIэгьэрейт я дэльхум и фащэ дахэр. «Дылетчикьу» сурэтхэр зытредгьэх кьудейтэкьым – ди хьэблэ хьэгьуэлIыгьуэхэми «кьыщытлгьэтыхьырт». Пэжщ, кьалэм зыщыдгьэлетчиктэкьым – Iуэхум нэхь хэзыщIыкI Мурат мыбдеж дыщызыхигьэзагьэртэкьым, дыщылIыхьужьыр ди кьуажэжьырт.

ЗэрыкьысIащи, Мурат дэр нэхьрэ нэхьыфIуи школыр кьиухат. Мо здэкIуа гуэрми математикэри физикэри щиджати, Бэрисрэ сэрэ пединститутым дыщIэтIысхьэну зыщыдгьэхьэзырым ауэ сытми кьыддэIэпыкьуа кьудейтэкьым – си пIэкIэ зы экзамен схуитат.

Ар зэрыхуарат. Сэ пасэу зызгъэ-ЩоджэнцЫкІу Алийуэ щІэдздат: школ дерсхэмрэ унагъуэ Іуэхухэмрэ сыкбызэрыдэхуэу, ар къуэдъуэ къыстральхьами ярейуэ, зыгуэрхэр стхырт. Ари сыкъэмыгъуыІэжыфу. Арат иныкбъуэхэр (нэхъ жьэрэІурэ гушыІэрейхэр) уцІырхъакІуэкІэ, нэхъыфІу къысхуыщтхэр, ЩоджэнцЫкІу Алийри яфІэмащІэу, ПушкинкІэ къыщІыздэжэхэр. Абыхэм сакбызэрыщыхур езыхэм я Іуэхужт, ауэ сэ литературэм сыдихъхыр, усэ куэд гукІэ щІэр пэжт. Си хуэпсапІэри бзэмрэ литературэмкІэ дезыгъаджэ Бахъсэнкыуэ Мухъэмэд ещхъ сыхъунрат. Ар фІуэ зымылгагъурэ абы щымытхурэ школми ди къуажэ кІыхьми цІыху щыгъуэтыгъуейт. Сэри абы сыдэплъейным, зезгъэщхьыным емыкІу пылгъу къысфІэщІыртэкъыми, нэкууи-напІэуи сиІэр литературэрат. Абы зыщІыхуэзгъэльтэныкыуабэр нэгъуэщІ цхъэусыгъуэхэми кыыхэкІ къыщІэкІынт: школым сыкбыщІэкІыжрейуэ щыщыткІэ, физикэм, математикэм хуэдэ предметхэмкІэ узэмыджэу дэбгъэхуахэр, блэбгъэкІахэр, дауи, къызэщІэкъуэжыгъуейт. АтІэми, си пІэм уитмэ: узыхэсхэм уи ныбжькІэ уащхъыцкІамэ, бджыхэмкІэ адреихэм уакыкІэрыхуамэ, нэхъ балигъ ущыхъуакІэ, унагъуэ Іуэху нэхъыби уи пщэ къыдэхуэм...

Гъэ еджэгъуэ ильэсхэм Іуэху дэсщІыкІыгурэ, школыр ІэщІыб сщІыгуэ щыщытхэм дежи литературэ, тхыдэ, географие сыт хуэдэхэр сэр-сэру зыгуэрурэ зджыми, физикэмрэ математикэмкІэ апхуэдэ зэфІэкІ сиІэтэкъым. Арат, си насыпым кърихъэкІыу, школым сыщыщІэтІысхъэжхэм дежи а предметхэмрэ сэрэ гугъу дыщІызэрегъэхьыр. Іуэхур сыкбыщІадзыжыным нэмысми, ерагъпсэрагъыут абыхэм сазэрыІэщІэкІыр.

Апхуэдэ шы щІакъуэ утесу къепхъэлІа гъуэгуанэ пакІэм адэкІи пысщэнщ жыпІэу уежьэныр сфІэукІытэгъуэти... Шэми шхуми сист: егъэджакІуэ сыхъунуи си нэ къыкІырт, ар къызэхъулэнкІи сигурэ си щхьэрэ зэтельтэкъым. Зэныбжьэгъуищым дяку зэщыбыщІІ, зэщыгъэпщкІу дэльтэкъыми, моитІур къыстегузэвыхьырт. Мурат и анэмрэ и шыпхъуитІымрэ хуиту ябгъэдэсыпІэ имыгъуэту, къуажэм дыкыкІыгурэ махуэ къэс лъэсу къалэм дыкыакІуэрт. Іуэхуншэ Іуэхуутэкъым дыкбызэрыкІуэр – еджапІэм щІэтІысхъэну гукыдэж зилэхэм я лъэІу тхылгъхэр здатхэр зэдгъащІэрт. Нэхъыбэ дыдэу здэплъэхэр сэ си нэр къызыхуикІ къудамэрат. Тхыдэм хуеплъэкІхэри куэд хурт (а къудамэр къэзыхуахэм къулыкъу ІэнатІэхэр нэхъ къагъуэтырт). Нэхъ мащІэ дыдэу лъэІу тхылгъхэр здатыр физикэмрэ математикэмкІэ къудамэрат:

– Абы сэ сызэрыщІэтІысхъэр ящІэ. Къызэрыспэмыхъунухэри къагуроІуэри, си гъусэу еджэн мэшынэхэр, – гушыІэрт Борэ-Бэрис. ИтІанэ:

– НакІуэ, хуэмыхужь, си гъусэу ныщІэтІысхъэ. Сыт сщІэн? Алыхьым къыптрильхъэмэ, фошыгъу шей уефэнщ, жи. Жэндауру уздэслъэфынщ... Зэ дыщІэхуа хъумэ, зыгуэрурэ хэкІыпІэу хуар къэдгъэсэбэпынщи, а уцІэлІэ факультетымкІэ уедгъэутэкІыжынщ. Сэ, зэрыфщІэщи, яхуэмыгъуэтым сыхуэдэщ, а дызыщеджэнуми хыхъэхэкІ гуэрхэр щызиІэнуши...

– Псы икІыпІэм унэмыс щІыкІэ, уи кІэр умыІэт, – сыщІонакІэ мобы. – Ущеджэн папщІэ, япэ щІыкІэ щІэтІысхъэн хуейщ, – щІызогъуж си пэр къыпылэлэу.

– Абы дыщІэсу, дыщеджэу вбжы-тІэ усакІуэми полковникми. Фи щхъэ куцІ къажээхэм хъэпІацІэ хищІэным нэсами, сысейм жьы щІызогъэху. Согъэлажэ. ФэитІуми игъащІэкІэ фигу къэкІынукъым сэ къэзгупсысахэр...

– А тлъагъухэм нэмыщІ, сыту пІэрэ?

– Къэзгупсысараци, фыкъэдалуэ-тІэ! – и хъэ бажэ къиубыда нэхъей,

дуней гуфлэгъуэр илэу кыдоплъ Барэсбий. – Къызгурылуаш: зыри жымылэныгъэр арэзыныгъэ нэщэнэщ, жа!э.

Нт!э, мы ди зызыгъэусаклуэу физикэри математикэри бжэгъук!э къраудми зымыщ!эм... – сэ ськыилгыну сыщыхуежьэм: – Т!эк!у езгъэ-леягъэнщ. !эжьэкъур йомыч. Ауэ абыхэм укъызэрагъэлъеижыр, ахэр усэ уц!ырхъыным зэремыщхъыр уэр дьдэми пхуэбзыщ!ыну кыыщ!эк!ын-къым... Апхуэдэу щыщытк!э, тц!энури?..

– Куэдрэ дызэгуумыгъэпу, тц!энуэр зэ кыджеп!эну, ди Кулибин мылхуэс? – кыщетхъ Мурат.

– Ахъей фыкысыщ!энэк!эн фэ !эпэгуахъуэхэр. Си мылхуэсыщхъи, фэ фи щ!ыхъэп!эм кыыхэмыхуэнухэр схуоц! сэ, – зыкытхуегъэщ!а-гъуэ Борэ-Бэрис. Ауэ абы зыри пэддзыжыфыркъым – ди ныбжьэгъур, зыхэмызагъэ щымы!эу, хуабжбу !эпщ!эляпщ!эт: сыхъэт къэс дызэры!эбэ !эжьэ ц!ык!у. гу ц!ык!у щ!ыным, ахэр зэгъэпэщыжыным, джыдэк!э, белы-к!э, хьэф!анэк!э сыт хуэдэхэр ф!элхъэным и нэр щыпхауэ зэрыхэзагъэм ф!илъэфыным я гугъу умышц!ыххи, сурэт щ!ын, техын, дзыыхуеджэ предметхэм я пкыгыгуэ гуэрхэр гъэхъэзырын жып!энуши – ди Кулибиныр упсэут! Пэжщ, ар школым и завхоз Хьид ф!ыуэ кыыщ!илъагъур нэгъу-эщ!т: сабий къуейщ!ейхэм классыбжэхэм, щхъэгъубжэхэм зык!эращ!эурэ щакъутэ щы!эт. Школым пхъащ!э я!этэкъым. Захуэр жып!эмэ, абы иратын улахуэрат ямы!эр. Пщ!эншэуадэ !этыгъуейщ, жи. Хьид зи щхъэр игъэуз-рей колхоз пхъащ!эхэм зрагъэщ!эгъуэк!ырт, и хъэтыр къалъагъуми, я нэр кыыхузэрагъэдзэк!ырти: «Мыхъур щыхъужыр уи дежщ, зи !эпэм дыщэр кыпыщ ди Борэ-Бэрис ц!ык!у», – жи!эурэ, ди ныбжьэгъум тхъупсыр къригъэжэхырт. Апхуэдэ щытхъухэрат ди Кулибиным и улахуэр...

– Нт!э, полковникышхуэмрэ нэхъ усак!уэшхуэжымрэ фэзгъэщ!эну-ращ... Игъащ!эк!э фызгъэгупсысами, апхуэдэ хэк!ып!э щы!эу фэ щхъэ шк!умп!хэм фигу къэк!ынутэкъым... К!эщ!у жып!эмэ, полковник, ныб-жьэгъу силэщэрэт щ!ыжа!эр нобэ хуэдэ зы махуэщи... Ар кытхуумыщ!эмэ, нэгъуэщ! !!о уэ дызэрыпщыгугъынуэр? Уи кхъухълътатэмк!э укъэк!уэжу фыз кытхуэпщэфыххэнукъым...

– Уэ хъэк!эпычым кыыбдэк!уэн кытхуэгъуэтамэ, к!ыргыжу вы-гужьк!э кыышхуэтшэми, уэзгъадэт... Зи гугъу щ!ы а «си» кхъухълътатэр ди Ахъэ джэдык!э шк!умп!к!э кытхуищэхуа, дызэрыхуейуэ къетхуэк! хъун уи гугъэ? Кхъухълътатэр, Кулибин, а уэ зэф!эп!у-зэф!эп!хъэхэм щыщкъым... Абык!э фыз кыышхуэтшэн уи гугъэмэ, ар умылбагъуурэ, уи гурыгъыр ижынщ...

– Фызышэм дынэсмэ, си япэ ар зылгысыпхъэри дощ!э. Ауэ уэри зэ-к!э уц!эмыпхъуэ. Нэхъ !уэху п!эщ!эгъуэу япэ игъэщын хуей щы!эщ... Щы!эри? Мы ди усак!уэшхуэм и экзаменыр уэ хубот.

– Жып!эр сыт, губзыгъэжь? Ар дауэ?

– Дауи-щхъэуи хэмылбу, уэли? У-Джэшмышх Мэдэу... хъэуэ, Ахъмэду экзаменым уц!охъэ. Зы «птыжыф!э»... «пл!ы» пл!э !ушэ ц!ык!ури езгъадэ а зызыгъэусак!уэшхуэм. Къыхубохъри... – ди ныбжьэгъум кыигупсысар зэрыделагъэм ик!и зэрыемык!ум, апхуэдэпц!эхэмк!э жыжьэ узэрынэмы-сыным куэдрэ дризэдэуаш. Яхуэмыувы!эжу хъийм ик!ыр сэрат:

– Ар кыыщ!эщмэ, Мурати сэри сыт напэр ди!эу ц!ыхум да!уплэжы-ну?! – жыс!эу уафэм сабэ дэспхъейуэ щыщ!эздзэм, мо щ!алэ бзаджэм ськыеубыд:

– Ыхъы.. Кыыщ!эмыщмэ, ц!ыхум укъамыщ!эмэ, напэмк!э умыплъэу, сытри щ!э хъунуц! Ара?! Ара, зо?! Уи ук!ытэр здынэсыр къэдбгъэщ!аши,

зумыхунщІэу, уи пІэм ис... ДызэгурыІуа, Мурик?.. ЗызыхунщІэ едэ, жи. Мобы едгэдауэ бжы... Пэж дыдэу, институтыр кѳиухмэ, физикэм-кІи математикэмкІи лІо мыбы ебгэщІэнур? Литературэти, усэти жиІэу ежэжынур... Итхам я бжыгэмрэ абыхэм кѳапэкІуэнур зыхуэдизымрэ хузэгъэзахуэмэ, и пыІэжыр щэ дридзейуэ псэунуц... Ауэ, Мурик, кѳыз-жиІакѳым жумыІэж: зыбгэІэзащэу, «тху» кѳэпхьыну ухуемыжэ. Мы ди ныбжэжгур щІэтІысхьа нэужь, экзаменыр «зритам» кѳыхуэмыщІыхужу кѳыщІидзыжмэ... мис арац нэхъ емыкІу хъунур...

– Уа, уи фІэщыпэ уэ хъэмэрэ делафэ кѳызуплъу угушыІэрэ?

– ИджыпстукІэ си фІэщыпэщ. УщІэтІысхьа, институтыр кѳэбуха нэужьщ абы дыщригушыІэжынур, – шыд ерыщым хуэдэ Барэсбий иукъуэ-диям тхутекІыркѳым. ГъэщІэгъуэныракѳэ, Мурати хуэм-хуэмурэ мобы и лъэныкѳуэ мэхъури, зым тІур ятекІуэнкѳэ? Сагъадэ.

– ЗызыхунщІэ едэ щІыжалэр мис арац, – кѳыскІэщІадэж.

– Борэ, абы едгъадэми, а мылым дытемылгъадэ щІыкІэ, иджыри зэ быдэу девгъэгупсысыж. ДыкѳащІэмэ...

– Дауэ укѳыээрэщІэнур? Апхуэдизу щхъэ фытаучылмыщІ?

– Псалгэм папщІэ, дыкѳащІыхумэ-щэ?

– Уа-ахъа-хъэхъ! Фэ цІэрыІуэжъхэр фыкѳэзымыщІыху шыІэт?... Уэ, ди ныбжэжгубу летчикышхуэ, укѳыщащІыхур уэгуращ: вагъуэхэмрэ марсианкэхэмрэщ... Морщи... хэтщ жыпІат, усакІуэшхуэ, уэ нэхъыфІу укѳэзыщІыхур? А-а, кѳэсщІэжаш: иужьрей илъэситІым физикэмрэ математикэмкІэ зи фэр ипха ди Къанжэ Назирщ... НтІэ, фщІэуэ щытмэ, уэ экзаменыр пІызыхынур фэитІуми игъащІэм кѳыфтеплъакѳым. ИужькІи фэ щІалэ бэлыхьитІыр фыкѳилъагъуну Іейуэ и нэ кѳыфхуикІыну си фІэщ хъуркѳым, – ауан дыкѳещІ Барэсбий. Ауэ зэи щымыуэу зи гугъэж ди ныбжэжгур мыбдеж щыщІэуауэ кѳыщІэкІат...

А лъэхъэнэм пединститутым и гупэр губгъуэшхуэт. Іэщ хъупІэт. Къалэкум икІыу Затишэм кІуэ гъуэгубгъуитІыр хуэм-хуэмурэ Іэслъэс щы-хъуар нэхъ иужькІэщ: гъавэ шащІэу, зыгуэрхэр иращІыхьу хуожъэхэри, губгъуэр Іэзэвлъэзэв, гъуэгубгъухэр Іузэ хъуащ, армыхъумэ дэ институтым дыщыщІэтІысхьэм щыгъуэ, зэрыжысІащи, абы и гупэр къалэкум кѳикІ Іэщым я хъупІэшхуэт. Си пІэкІэ экзамен зытыну кІуа си ныбжэжгъуитІым срагъусэу еджапІэм сыІухъэн сыукІытэри, Іэщым захэзгъэщкІуати, абдеж си щхъэм хуэзгъэфэщэжар нэгъуэщІым иупэсамэ, кѳозэуэнт: мы зызыхэ-бгъапщкІуэхэм нэхърэ сыткІэ унэхъщІагъуэ уэ?..

– Ей былым! ХъуэкІуэнкІэ урикѳуамэ, Іэщым кѳахэкІыж иджы. Мо жэм плъыжыжыжым и бжэ утІэрэзам ещхьу, щІэгъэкІэрэхъуэжауэ уэ зы «пятыжъ» кѳэпхьащи!.. – дуней гуфІэгъуэр яІэу нызжэхолгъадэ мо-итІур.

– Уи пщыж сэ кѳысхуэхъар «плІыжъ» цІыкІуц, – Барэсбий сиубыдауэ сыкѳеІэт. Сыдредзей. Сыкѳредзыхыж.

Щыхур зэмысэ щыІэ? Сэри «тху» «кѳызэрысхьам» апхуэдизкІэ сы-щогуфІыкІри, оценкэфІыр кѳэзыхъар сэрауэ си фІэщ хъужа нэхъейщи, укІытэр дэнэ щыІэми сымыщІэжу, си Іупэхэр зэтэхъэжыркѳым. Зэныб-жэжъэуищыр дызэрызохъэ. Дызобэн. ДызэрофыщІ. Я нэшхуэхэр кытху-щІагъэтІэтІурэ, ди гуфІэгъуэр кѳагурымыІуэу, зэран дызыхуэху жэмхэм я щхъэхэр щІаупскІэ. Іэщ цІывыгъуэщи, я зэбэдзэуэнри щагъэтыркѳым.

Ди сабий цІыкІугъэр щыдухар и бжэзшхуэ щІэгъэкІэрэхъуэжар си «тхум» ещхъ жэм плъыжыжыжыркѳы щызэбэдзауэм и кІэ фІей бэлацэшхуэр

си нэкІум кыщІиупцІа нэужыщ. Абдеж щыри занцІау щым дохъу. Апхуэдэу тІэкІурэ дыщотри:

– Уэли, тхуэфашцэр кыдищІам, – жызоІэ: – «тху» щІэггэкІэрэхъуэжактэкым уэ пхуэфашцэр – уи нэкІур зэрыпхуэстхъэщІарат жыхуиІэщ... – ауэ абы щхъэкІэ дыпхуэгузэвэнти дэ Іейуэ. Аргуэру удыхъэшхынум, утхъэжы- нум кьеблагъэ. Абдеж дэ зэщхъ дыхъуар, Николай Васильевич Гоголым и пьесэ цІэрыІуэм зэрыщыжиІауэ, зи щхъэм щыдыхъэшхыжахэрат.

Дежьэжауэ кьалэкум дыздэкІуэм:

– Ар сигу кьэкІыжыртэкьыми, мэлэдецышхуэ нэужьым «тхушхуэ» пхуэзыгъэува егъэджакІуэр кьольгъауащ гъэ еджэгъуэм щІидзэмэ, и кабинетым ущІыхъэну, – жи Мурат.

– Но сэ абы сызэребгъэщІыну? – сыкьоцтэ: ди щІыр кыщІигъэщы- жу Іуэху дищІыным хуэсхъауэ аращ.

– Умыгужьей, дыгъужьыгур зышха! Кьыслъыса билетым сеплъмэ, тынш гуэрти, зыгъэхъзыр сыт хэмыту, занцІау Іуэхур зэфІэдгъэкІати, нэгъуэщІ зыгуэрхэмкІи кьызеупщІу щІедзэри...

– КьыбгурыІа иджи, ахъмакъ?! Игу урихъащи, нэлейкІэ кьоплъу... и нэІэ кыштету уригъэджэну аращ. Уи пыІэжыр щэ дэдзей! Мэрож- нэрэ псырэ кьызэрытхуэпщэхуну, уи «тхур» зэрытхъэщІыну ахъшэм ущымысхъ, – сиІэм сыщысхъауэ зэрыщымытамкІэ Алыхъыр си щы- хъэтщ. Ауэ зи деж сыщІыхъэну «кьызэлъгъауар» зэрызгъэщІэхъуар Тхъэм кьысхуигъэгъу.

3.

– А махуэм ареным сызыхъа си лъакъуитІыр, абы сымыкІуэ щІы- кІэ, фІэбгъэгъукІамэ, мо джаурым сыІуплъгъуэ сызэрехъуэпса си нитІыр ибгъэгъукІамэ, фІыгъуэу щыІэр кьыслъыбгъэса сщыхъунти, Алыхъ за- къуэ... – а тхъэусыхафэр хуэмыухыгурэ Ахъэ мыгъуэр дунейм ехыжат.

Къэхъуарат. Зэманыр бзаджэти, цІыху цІыкІур, атІэми, пщІэншэу ягъэлажъэ мыхъумэ, зыри зрамыт мэкъумэшыщІэхэр, зэрытщІэщи, на- логхэмрэ заемхэмрэкІэ яукІырт. Абыхэм ящыщт зи лІыр зауэм хэкІуэда (езым зэрыжиІэмкІэ кьэт) Ахъи.

Ешхуэ псоми я кьежыапІуэ ибжыр районым тхъэусыхакІуэ щыжа махуэрат. Абы кІуэным зыгуэрым тригъэгущаугъэнт, армыхъумэ жылэм ятель бэлыхъыр сэри щхъэ схъын хуей жиІау абы игу кьызэрымыкІам шэч хэлъгэкъым. Ахъэ илъагъуртэкъэ езым хуэдэ, кьыфІэбгъэкІмэ, зи Іуэху нэхъыкІэж физабэхэр гъунэжу зэрыщыІэр? Езым бынищ иІэмэ, зым нэхърэ зыр нэхъ цІыкІужу, плІы, тху зыпІхэу, колхозри унагъуэри зэдаху дапщэт щыІэр? Езым и къуэр, Тхъэм и шыкуркІэ, советскэ офи- церщ. Летчикши, уэри щІыри зэщІегъэхъэ. Ахъшэрылажъэщ. Щымы- тугынафэкІэ, щымыфадафэкІэ, улахуэ хъарзынэ кыщцраткІэ... ЩІэчэ имыІуэ, унагъуэм закъыщІегъакъуэ. Ар ялъагъу. ЯщІэ цІыхум. Арат «фэ зи мыхъуми хэхъуапІэ фиІэщ. Зи бын зыхуэмыпІыжхэм щыщ физабэ гуэр дгъэувын хуейщ», – жаІау ар школым кыщІыІуагъэкІыжар. Пэжщ, зыми зыри жимыІэми, Мурат кыпиубыдырт: «Гъэмахуи щІымахуи уи Іэхэр тхъэщІэпс щыІэ фІейм зэрыхэлъар куэдщ. Уз кьыхыумыхыпэ щІыкІэ, кьыІукІыж, Ахъэ, школым», – жиІаурэ хъыджэбз цІыкІуитІри я дэль- хум и тельхъэт. Ауэ абыхэм нэхъыбэу Іуэхур зытращІыхъыр я щхъэрат: езыхэр зыщеджэ школым тхъэщІакІуэ-лъэсакІуэу я анэр зэрыщыла- жьэр зыхуагъэфашцэртэкъым. Ауэ мыгъуэр зи мыгъуа анэр жыжъэ плъэрт:

«Шалэр кызыэрыткІэлыІэбэ ахышэр нэлогти, зээмти, хыыджэбзитІыр зыхэтым яхэггэгүэщэнти жысІэурэ кысІэщІоухэж... А псори зэрызэфІэдггэкІыр кытхуэзылэжь езы шІалэм и кьэшэггүэ хуащ, абы лэггүнэр хузэггэпэшын, унэм кыххэну нысашІэ щІыкІуми пэІэбэн хуейщ... ХыыджэбзитІырщи, адэкІэ еггэджэныр, унэ иггэххэныр кытпэшылэмэ... ИлгэситІ-щы кыудей шкІуолым сыІуаггэтыжамэ...» – жиІэурэ, Іэджэ зэриггээхуа пэтми, и мурадыр кьехуулІатэкьым.

Абыи кыиггэгубжамэ, зыгуэрхэми кыызэщІаггэплгэмэ, «си щхьэггусэр кьэту, си кыуэр Іэфицаррэ сэветскІэм кыулыккы хуищІэу, си пхьуитІыр езггэджэу, сэ жэщ-махуэ симыІэу сыкІэлтхуозмэ, зээмым нэхыбэ дыдэкІэ Іэ тезыдзэхэм сыпашІын щІыхуейр сыт?» А псори губжыри зэхильхьэжамэ, араггэнт Ахьэ езыхужьэу район унафэщІхэм я деж щІынэсар.

Нэхыщхьэ дыдэм ггүнэггүу бггэдамыггэхьами, зы кыулыккыщІэ гуэр деж яггакІуэ. ПэІущІэм щІохьэри, бжэщхьэІум зэребаккыуэу кьоувыІэ.

– ШхушІатэхьэ кІуам, укІытэр кытекІуэу, крушкІэр зэриггэпщкІу-жам ещхь ухьа, ди анэ? Жыжьэу щхьэ уккыувыІа? Кьыдыхьэ мыдэ, – жиІэу гуапэ дыдэу кыпожэ стІолышхуэм бггэдэса хыыджэбзыр. – Уэ сэ слггэгур гьэгу утеташ. Уешаш. НакІуэ модэ, диван щабэм итІысхыи зыггэпсэху, – жи. Ауэ Ахьэ и пІэм ижыхыаш. И жьэри хузэщІэхырккыым. ИгукІэ зыгуэрхэр кьеІушэщ. Кьышежыар нэкІэ ешх. И лггаккыуэм кыищыщІэдзауэ и щхьэм нэс зэпеплгыхь. Хыыджэбзыр гуапэ дыдэу кыищогуфІыкІ. ХьэщІэр, и Іэблэр еубыдри, жьантІэм дешэ. ЕггэтІыс.

– Махуэр хуабэщ. Гьэгу утеташ. Псы щІыІэ тІэкІу ефэ, ди анэ, – жери псы кьрет. Зулихьан псы ефэни сыти хэмыту, Іуэхушхуэ зэрехуэ: еплг пэтми зимыггэнщІу, и нэхэр хыыджэбзым тенащ. ИтІанэ зыщІыхьа пэшыр зэпеплгыхь. «Сэ сэщхьу зы гумызаггэ гуэру кыищІэкІынщ, кьабзэлгабзэ дыдэу зэрехьэ... Ар езым зэрихьэ уи гуггэ? Сэ прабленэм сызэрыІутам хуэдэу, тхьэщІакІуэ-лггэсакІуэ яІэ хьунщ... Мыбы я сурэггышхуэхэрель... Кьэдабэ хьужауэ, щхьэггубжэІупхьуэхэр-щэ?! Ди прабленэмрэ мыбырэ шурэ лггэсрэ я зэхуаккыщ...»

– Псым ефэ, ди анэ. Уи ІэлгэщІри тІэкІу зытеггэкІуэт. Уккэбэккхьа мыггүэщ. Жыжьэ уккыкІа?

– Хьэуэ, дахэ щІыкІу. Кьуажэжь сыщыщщ, – а зэрызиплгыхьым хуэдэурэ, кьопсалгэ. ИтІанэ стэканыр и Іупэм хуехь. – Псым хуэдэу уаульггэу, тІасэ. Псы щІыІэфІ дыдэщ...

– Уи хьэлэлщ, нанэ... Нанэ жысІэ щхьэкІэ, нанафи птемыту, ущІалэ дыдэ хуэдэщ, тхьэ...

– Зи бзэ ІэфІ щынэ мэлитІ ящІоф, жи. Уи дахаггым хуэдиз ІэфІаггьи пІурылгү, сыту хыыджэбзыфІыщэ сыккырихьэлІат... Уэ дэнэ ущыщ, дахэ?

– Мы кьуажэм. Армыхьу нэггүэщІыпІэ сыккыкІыу, кІуэрккэкІуэжу мыбы сыщылажьэрэт? Маршынэхэри мащІэмэ, кыызат ахышэ тІэкІури псыкІэ хьууэ...

– Уэ удидахаггыр, щІым унамыггэсу, маршынэкІи уккырашэкІын, ахышэри нартыху ггэпІэнкІауэ, кыштракІутэн хуейщ, тхьэ.

– НтІэ, жи! Щыгугг! Іейуэ уккырашэкІынщ! УккырашэкІын сщІэрккыым – узэрашэнщи, уккыыфІадзэжынщ... – кьожьэрэІурэ хыыджэбзыр, асыхьэтуи и Іэпэм йодзэккэж: «Кьэзв мыггүэр сыт?.. НакІуэ, маршынэмкІэ уккесшэкІынщ, узесшэнщ жиІэу зи псэлггэфэр мафІэм хисхьэ! Си анэ и ныбжыын фызыжкыым кыгурыІуауэ пІэрэ маршынэкІэ уккырашэкІынымрэ узэрашэнымрэ зэрызэщхьэщыкІыр?.. Ау-уей, си пІэм щимыткІэ, а псор

дэнэ абы шицлэнур?»... Тлэку убэуэжамэ, укыщлэкуар?.. – хуоплэкI и хьэщлэм.

– Алыхь, икIи сыкъэбэуэжаши, хьарзынэуи зызгэпсэхужам, тIасэ. Сыноплтурэ зыпщызмыгъэнцIу, пумэшалыхь, уи дахагъым ситхэкъуауэ делэм хуэдэу сыщысши... Сэри ди къуажэ прабленэми шкIуолми сыщылэжьбаши, къызгуроIуэ къулыкъуцIэхэм зэманыр къазэрэмэщлэкуыр... «А фыз делэ, къыубжхэр лIо? Сыт хуэдэ къулыкъу зепхьахэр? – жиIэрэ къоупщIмэ, сыкъэпщIэнщ», – зыхуошхыдэж игукIэ – Нанэ IуэхуитIгъэн кIуащ жыхуаIэм ещхьу, зызгэщIеикIауэ диван щабэм сисщ... Сыкъыщлэкуарат, фи нэхьыщхьэм сыхуэтхьэусыхэнут...

– Тхьэ, нанэ, ди нэхьыщхьэр щымыIэ. МахуипщI курс ягъэкIуаши... ПщэдеймыщкIэщ къыщыкIуэжынур...

– КIуурци узыншагъэкIэ Тхьэм къригъэх. КъэкIуэжмэ, къытезгъээнщ-тIэ.

– Сэ зыгуркIэ сэбэп сыпхуэхьуфынумэ е нэгъуэщI зыгурхэр къыбдэIэпыкъуфынумэ, сыпхуэльэлэуэнщ. УкызытекIухьар къызжепIамэ...

– Тхьэразэ къыпхухьу, си дахэ цыкIу. Сыкъыщлэкуарат... – и напIэ мыхуадэрэ кIуэрыкIуэм тету, щIы еупс: – И лIыр зауэм хэкIуэдауэ, и закъуэ бын цыкIуитху ипIу, кIэлъхуозми щыстэхьану гъунэгъу фызабэ сиIэщ. Езыр зыIурамылгъхьэж гуэрци, къытралгъхьэр ихьыну мыхьумэ, къыстохьэлгъэ хужыIэнукъым. А тхьэмыщкIэм лей къызэрытехьэр фэзгъэщIэну, фыкъыщхьэщыжыну сывэлгъэлуну арат сыкъыщлэкуар...

– Сыту унанэ фIыщэ уэ!.. Уи цIэр...

– Зулихьанщ, тIасэ...

– Уи фIэщ хьун, Зулихьан, илгъэсищ нэсауэ мыбы сыщIэсши, япэ дыдэ нобэ срихьэлIэу аращ уэ пхуэдэ цIыхуфI. Мыбы къакIуэу хьуар я щхьэ Iуэхуц къызытекIухьыр. Уэ... уэ нэгъуэщIым... зы тхьэмыщкIэ гуэр укыщхьэщыжын папщIэ... Уэ пхуэдэхэм я цIэр фIыкIэ яIэтын щхьэкIэщ кIэзетхэри радиохэри щIыщыIэр...

«Алыхь-Алыхь, сыкIуэри мафIэм къуацэкIэ сыхэуащ. Схуэфашцэр къысщыщIащ... Абы ухуэмеямэ, щIыупс ухьунтэкъым. СлээкIыу сыхьуа мыгъуэ? Нысэу сиIэну сызэхьуэпса хьыджэбзыфI дыдэм икIи дахэкIейм тхьэмыщкIафэ зрезгэплгъу, тхьэусыхакIуэ къэзжыхьу дауэ зыкъезгъэщIэнт?.. – жысIэри, зэщхь сыхьуар... – игукIэ къыпогуфIыкI, – зи унагъуэм илгъэс хьурейм зэ-тIэу фIэкIа лы щызэрамыхьэж хьыджэбз тхьэмыщкIэхэрат. Ар ныбэизагъым къыхэмыкIыр щыгъэтауэ, апхуэдэу щIащIар хуэкъулейхэу фэ зытрагъэуэн папщIэт, – игу къегъэкIыж колхозхэр щызэхахуа илгъэсхэм и нэгъуэ щIэкIыу щыта дыхьэгъхэр.

Джэгум кIуэну зызыгъэхьэзыр хьыджэбзхэм зытраутхэну ямыгъуэт дыхум и пIэкIэ бжыныху фIыуэ яшхырт. Сыт щхьэкIэ? Бжыныху шыпс щашхкIэ, лы щымыщIэ унагъуэ хуэщIам япхьуц жрагъэлэн папщIэ... Ар щIалэ къыдэхьэхыкIи тхьэмыщкIагъэ гъэпщкIуки хьун мыгъуэт? Сэри аращ къысщыщIар... Мис апхуэдэ мыгъуэрэ къыщлэкуынщ пIыупсхэр пIыупс зэрыхьури, иужькIэ абы зэресэжри... Алыхьым къысхуигъэгъу икIи апхуэдэпщIхэр сримыгъэупс»... – ЕмыкIу сыкъыумыщI... уи цIэмкIи сыноупщIакъым...

– Жанзилэщ. Хэт Женэ, жи, хэти ЖаннэкIэ къызоджэ, – къыпогуфIыкI Жанзилэ-Женэ-Жаннэ.

– Уэ уэщхьыркъабзэу, уи цIэу хьуари дахэкIей защIэщ, тхьэ. Сэри дыдейхэр АхьэкIэ къызоджэ.

– Сэри гъэфIэгъыбзэу апхуэдэу сыноджэ хьуну-тIэ? НэгъуэщIхэм

кыащхьэщыж цыхухэр гьэфлэн, фыццлэ яхуэщын хуейщ. Уэ абыхэм уащыщ. Кьуажэжь нэс лъэсу укыкIри... – езым и деж кыщечежъа пцIыр кIыхь мыхьумэ нэхь кьещтэри:

– НтIэ, Жанзилэ, кьезгъэжъауэ сынызэроупщIынурати, емыкIу сыкыумыщI, тIасэ, бдзэжъеяцэ псыхэплъэрейщ, жи. Сэ, и кьуэм насып кьеуэлIэн папщIэ, нысэфI ещэхэм сащыщцщи.... Уэ цыкIур ухьыджэбздэс хьэмэрэ?.. Псым хуэдэуи уаульагъуи уи шейри убагъуэ... Абыхэм я ужькIи зизгъэнауэ сыщIыщысыр сыноупщIын соукIытэри... Иейуэ сигу урихьащи...

– Нысащэ кьокIухь. Ара? Уэ узэщэурэ кьэбубыда бдзэжъейр уи кьуэм фIлэфIу ишхынкIэ уигурэ уи щхьэрэ зэтель? – Женэ и нэ дахитIыр егъэджэгу.

– Зи нысэ зыубрэ зи бын щытхурэ уи фIэщ умыщI, жи, ауэ си щIалэ цыкIур сэ жьсIэм фIэкIыфынукъым: анэкIэ апхуэдэу гумашIэ мы дунешхуэм зы тетмэ, етIуанэщ а си Мурат цыкIу...

– И цIэри кьэбзгъэщIащ: Мурат... Мурик...

– Аей, кьэпщIащ, тхьэ! Нэхьыбэр кьызэреджэр Муричщ.

– Сэ сымыщIыхуу пIэрэ а уи Мурикры? Лажьэрэ? Еджэрэ?

– АIэ! ПцIыхуркъым. Сэ сыщылэжъа шкIуолIыр кьиухри... – а кьригъэжъам хуцIогъуэжри, псалъэ кIапэр псынщIэу щIельэфыж – не-тIэ ар зэ кыщыхигъэщам кьемыупщIами, иджы школым сыту узэрыщылэжъар жиIэрэ зыкыыхуигъазэмэ... аргуэру пцIы имыгупсмэ, школми правленэми щIыгъа «кьулыкъухэр» мо кьулыкъущIэм кьримыгъэщIэныр нэхь фIэзахуэти...

– Дахэм хуэдэу шкIуолыр фIы дыдэу кьиухщ, ди анэ, уэ гугъу укызызэрыздехьар куэдщ. Аргуэру зыщIыпIэ сыщэбгъаджэу, сэ укыыстелажьэу, Линэрэ Зилэрэщи... ахэр ди хьыджэбз цыкIуитIращ, егъэджэн хуейуэ, жиIэри... ИщIаращ, тхьэ: тридзэри, Учраинэм кIуэщ, вэенэ училышэшхуэ щIэтIысхьэри... Ар дахэм хуэдэу кьиухащ, и дамэтэльхэм вагъуэхэр кыыхэцIуукIрэ и бгъэм дамыгъэ лъапIэхэр кыххалыдыкIыу кьэкIуэжри... IэнэщIу кьэкIуэжа уи гугъэмэ, ущоуэ, тхьэ! Мыаркьафэмэ, мытутынафэмэ, гьэтIылыгъэ гуэрхэр дидзыха хьунти, и шыпхьуитIми сэри хьэхэрэщIыхэу кытхуэкIуэжат. ИужькIэщи... зы илъэс зыгъэпсэхугъуэ димыгъэкIыу кьокIуэжри, ди унэри ди лъапсэри зыхуей хуегъазэ. ЩIымахуэпхьэр тхузэрегъэпэщ ари кьутэжауэ гьуцапIэм щIельхьэжри... Жэмырэ шкIэмрэ яшхыну мэкъурщи... Ар сигу кьэкIыжыртэкъыми, си щIалэ цыкIум зэуэ ныбжьэгъуфитI илэщи... Зэш псори зы анэ кыильхуркъым жьхуалэр аищым я деж щынэрыльагъуш, тхьэ... Гьэмахуэ зыгъэпсэхугъуэ кьэс абыхэм ящIэр пцIэрэ, Жанзилэ дахэ цыкIу! Iуэхуншэу, хьэулейуэ дэмытхэу, зызэрагъэпэщ, традзэри урыс мэкъум макIуэхэр. ЩхьэупсышIэ, пащIэ-жъакIэ упсыпIэ кьудей ямыгъуэту малажъэхэри, цьджанхэм хуэдэу зэщIэкIэжауэ, ауэ улажъэмэ, лыжь пшхынщ псалъэжъыр ягъэпэжрэ, я гуфIакIэхэр ахьшэм кыкьютэу кытхуокIуэжхэри...

– Зи насыпхэ, апхуэдэкъуэ зиIэхэр ехьулIакъэ?..

– АпхуэдэлIхэр натIэ зыхуэхьуну хьыджэбзхэми я насыпщ, тхьэ!.. А Жанзилэ, кьуйым и пыIэр щхьэрыхумэ, укIытэжыркъым, жи. Псыти, сьапэ иту мыбы кьэса шейм софэти жьсIэурэ, делэдуделафэ зысщIауэ, уэри лэжъапIэ уэзмыту зизгъэнауэ сыщIыщысыр... Дауэ иджы ар зэрыбжесIэнур? Ау-уей, ямыгъэпсалъэ яукIыркъым, сэ кьэспсэлъынуращ-тIэ: уэ си нысэ ухьуамэ, ди унэр Алыхьым дыщэкIэ кьибгъауэ кысфIэщIынт...

– Тхьэ, Зулихъан, уэ сэ слъагъур пэж дыдэу унысэлъыхъумэ... Ауэ, зыхуэдэр умыщIэу, япэ дыдэ уи нэр зыхуэза хьыджэбзыжъ цIыкIухэр...

– Ан-на, уэ ухьыджэбзыжъ цIыкIу?! Нэ фыгъуэ зиIэр зрамыгъэплъым хуэдэу удахэкIеймэ...

– Сэ дахэхэм сашымыщми... – зегъафIэ Женэ: – Шы дахэ мыжэ зэрыгъунэжыр уошIэ уэ, дауи...

– Ауэ сытми сщIэрэ?! Сэ нобэкъым, тIасэ, нысэ лъыхъуэн щыщIэздзар. Шы дахэ Iэджи кыызэдэзгъэжащ. СакIэлъыплъащ. Ауэ си щIалэм пIэщхьагъыу хуэзгъэфэцэн, сэ нысэ схуэхъун яхэслъагъуэркъым зи гугъу пщIы а шы дахэ мыжэхэм... Иджы уэ цIыкIум сыпкIэлъоуплъри... а укыызэрысхуэгуэпари, телефонкIэ узэпсалгъэхэм уазэрыхуэбзэлIэфIри, уи цIыху цIыкIэри зэхэслъхъэжащи... сэ пхузимурадымкIэ сыщыуэмэ, си пэри уэзгъэупIэнщи, жьэрыплъэкIи кыызэщ...

– Апхуэдэфэ кыызэрызуплъамкIэ Тхьэр арэзы кыпхухъу, Зулихъан. Ауэ зи фэгъу дунейм темыту кыпщыхъу а уи лetchикышхуэм... И званиери сытщ жыпIат?..

– Званэри? ВагъуитI хэлъати, иджы щы хъуащи... И ныбжьэгъухэр кызэреджэу зэхэсхыр пэлъкIуовничщ...

– ТIэкIу щIэбгъэтхъэIуэ хъунщ, старшэ лейтенанту кыщIэкIынщ, ауэ пэлковники генерали хъуауэ Тхьэм уигъэлъагъу, Зулихъан, – хьыджэбзри жумартышхуэу кыщIокI: лейтенант нэхъыжыр полковникми генералми негъэс.

– Зэгъусэу Тхьэм дигъэлъагъу... Сэ Алыхъым сызэрелъIуращи, ар къабыл хъумэ, кысхуимыщIа фIыгъуэ щыIэтэкъым... Хъунщ, тIасэ. Сэ иджыри сыкыфлгыгъуэзэнщ. ФIыкIэ дызэхуэзэну Тхьэм кыщIигъэкI, – жиIэу Зулихъан зыкIелэтыж. Хэгъэрейри кьотэдж. АрщхъэкIэ хъэцIэр ежъэжыркъым – зеплгыхъри щытщ.

– Тобэ ярэби, зейм ещхьыркъабзэу, зыкъэмынэу зэрыкъабзэлъабзэ дыдэ! Къабзэлъабзагъэр сэ сытым хуэдэу сфIэфI! Аратэкъэ... – жиIэну зыхуеяр щелъэфыж: а и къабзэлъабзагъэри кыхуэщхъэпат ар щIыпIитIми «щагъэкъулыкъуощIахэм» щыгъуэ. – Мыбы я унэ лъэгурелъ! Гъуджэм хуэдэу укыош! Мо нэхушI зэщIэпщIыпщIэ-зэщIэлыдэр-щэ! – Ахэ блыныщхъэм доплъей. – А нэхушI зэщIэцIууэжри уэ уэщхьыркъэпсщ, тхьэ...

– Сызэбгъэщхьыр сытщ жыпIа, Зулихъан? – хьыджэбзыр кыпогуфIыкI.

– Мо нэхушI зэщIэблыблэ-зэщIэлыдэраш, – жиIэу и Iэпэр хуеший щхъэгъубжэхэм кыдидз дыгъэпсыр зытепщIыпщIэ-зытеджэгухъ люстрэшхуэм.

– Тхьэ, Зулихъан, емыкIу сыкыуумыщI, ауэ люстрэм щхъэкIэ «нэхушI» жаIэу игъащIэм зэхэзмыха. Люстрэщи-люстрэщ...

– А си хьыджэбз цIыкIу, ди лустри ди лампIи кIуэда дэ? НэхушI, нэху къэзыщI жыпIэмэ, тыншкъэ икIи адыгэбзэкъэ?

– Узахуэщ, тхьэ! СымыщIэ къэзбгъэщIащи, упсэу...

– Хъунщ, тIасэ. Си мыIуэхухэр зесхуэурэ... – Ахэ щIокIыж. Абы бжэм нэс дэкIуэта хьыджэбзым ари фIэмашIэу, «и гуащэм» игу нэхъыфIыжу зригъэщыну пылъ нэхъей, кIэлъыщIокIри, дэкIуеипIэм ирегъэхыж. Абдеж «зэнысэ-зэгуащэм» аргуэру гуапэу сэлам щэзэрахыж.

– А Женэ дахэ цIыкIу, нэгъуэщI Iуэху тесщIыкIыурэ, сщыгъупщэжащ: фи нэхъыщхъэм и кIурцхэр кыщиухынур дапщэшчу жыпIат?

– Тхьэмахуэ дызыхуэкIуэм кытебгъээжмэ, къэкIуэжауэ укърихъэ-лIэнуш.

АрщхэкIэ абыи пэпльакъым Зулихъан – Мурат щхьэгъусэ, езыхэм нысэ яхуэхъун кыызэригъуэтам тепсэлъыхурэ, и пхъуитIым я тхьэкIумэр иудэгуаш. АркъудеймкIи зэфIигъэкIакъым:

– А Линэ, уэ упщэдджыжъакIуэщи, пщэдей шкIуол нэужьым арэнэм ужэрэ а Жанзилэр зэбгъэлъэгъуамэ...

– Ахъэ, жыпIэр сыт? Нысаплъэ сыбгъэкIуэну ара? ЕмыкIукъэ ар?

– Нысаплъэкъым, делэ цIыкIу, уздэзгъэкIуэнур – я нэхъыщхьэр зэрыщымыIэр сощIэри, абы Iуэху гуэр щхьэкIэ ухуей хуэдэу жозгъэIэну араш...

– ПцIы сыбгъэупсынуи?! – КIулинэ и нэхэр кърегъэж.

– Фэ фи щхьэж сэ!.. – езым пцIы иупсын хуей зэрыхьуар и пхъуитIым къаримыгъэщIэныр нэхъ фIэзахуэу: – Шэджем нэс лъэсу ськIуэри...

– Ахъэ, зо! Абы ськIуэн сыщхьэхьу аракъым сэ. СыщIэкIуэнур...

– УщIэкIуэнур бжеслакъэ, сыхьэт махуэм хуэзэн цIыкIу? Я нэхьы-щхьэм деж...

– Ар щIэсу кыщIэкIрэ, кIуэ щIыхьэ жиIэмэ-щэ? ИтIанэ мобы лIо жезбгъэIэнур?

– Ахъэ, ей Ахъэ, сэ сыгъакIуэ, кхьыIэ. Мы зыIурамылхьэжым нэхьрэ нэхьыфIу сэ сеплъынщ, тхьэ, абы, – шыпхьу нэхьыщIэм и нэхэр кьоцIы-щхьукI.

Сытми, а зэдауэр зэриухараш: зым и урокхэр зэфIокI, модрейм япэ урокым зыкърегъэутIыпщри, зэшыпхьуитIри зэгъусэу районым макIуэ. АитIум къахьа хьыбарыр кIыхьу, зым зыр Iэпиуду къаIуэтэжа нэужь:

– Зи нэр къапльэрэ, зи псэр хьуапсэу апхуэдэ хьыджэбз зигу ири-мыхьын зэрыщымыIэр сэ щIэртэкъэ? Иджы нэхьыщхьэращи, щIалэмрэ абырэ зэрыгъэлъагъун хуейш...

– ЛIо абы гугъуехьу хэлъыр? Борэ-Бэрис и пщэ дэлъхьы, хьыджэбзыр кыгъафэурэ Шэджем нэс кыпхуришынщ, тхьэ...

– Абыхэм уэ урапшынауэу, сэ сывиIэгуауэу!.. – и шыпхьу нэхьыщIэм щIонакIэ Линэ.

Арати, дыздэщыIа мэкъуауэм дыкыызэрикIыжу, Ахъэ ди къурмакъе-ищIэм кыщIогуальхьэ.

– Сэри, мы Iуэхум куэд шIауэ зыхуэзгъэхьэзырырти, зэрыфлъагъуши, лэгъунэр узэдаш. Дэ зэщыбзыщI дяку дэлъкъым, ахьшашхьэм нэмыщI, мыпхуэдэхэм деж къащтэ хабзэ пхъуантэдэль сыт хуэдэхэри сиIэщ. Фэри, фIыкIэ, гуфIэгъуэкIэ Тхьэм кывыгъащтэ щIыжаIэращи, ахьшэфI дыдэ кыитхуэфхьащи...

– АфIэкI хэлъкъэ абы, Ахъэ? Апхуэдэ Iуэхум зыхуэгъэхьэзырын...

– Зыдгъэхьэзыру лIо дыбгъэщIэнур? Iэщ диIэу Къуцхьэхьу кыитхужынукъым, ди гъавэ губгъуэм илгу кьетхьэлIэжынукъым. Лэгъунэр хуэпамэ...

– Хьуэжэи жиIауэ, ахьшэр ди жып ильмэ, жэмыр бэзэрым тетмэ!.. Iуэху мыгублэ блэ хэсщ, жи. Зэ кыидэтхмэ, щыIам я нэхьыфIу хьэгъуэ-лIыгъуэр дэдмыхмэ, шы-уанэ зэтэль симыIэм и адэм и уасэ, пкъыгъуэ зырызыххурэ зэпкърыслъхьа си лъакъуэрыгъажэ зэтэльыр хьэлэл пхузощI, летчыкышхуэ. СумыгъэпIащIэмэ, а уи кхьухьлътэгэхэм нэхьрэ мынэхьы-кIэу, лъатэу сцIауэ уэзгъэлъагъунщ ар, – Барэсбий кыщыльэтэуэ, дамэхэм иригъэщхьэ и IэблитIыр игъэуфафэрэ кьижыхьу утыкум кьоувэ.

– Упсэуашэрэт уэ! Алыхьым кьуигъэхьулIэ! Ари пхуэщIауэ дыбгъэ-лъагъунщ, тхьэ, уэ IэпщIэлъапщIэ цIыкIум.

– Мис ар тлъагъумэ, абыкIэ кыыхуэтшэнщ-тIэ Ахъэ и нысэр.

– Хьэуэ, полковник! Пщэдейрей ныбгъуэ нэхърэ – нобэрей бзу, жи, – Гуэхум си псалъи хызолъхъэ. – Гъущыгъыр плъа щыкIэ еуэн хуейщ. КъыщедгъэжъакIэ, и кIэм нэдгъэсынщ. Ахъи хъыджэбзитIми ягу шрихъакIэ... Хъыджэбзаплъэ дыщыкIуам, зыфIэзмыгъэгуэхуурэ, сыпкIэлъышлъати, уи Гуэхэр зэтэхъэжыртэкъым. IэкIэ щIалъхъа нэхъей, уи жьэри увьIэртэкъым. Пэжкъэ, Кулибин? ЗэрыжаIэу, Уи гур сердцэ къэзыщIам ХъэкIэзэпхыу укIэрыщIат, Ар хъуат уи псэм фIэдахэ, Уи нэшхуитIри нэпсей хъуахэт...

– Айдэ мыгъуэ иджы! УсакIуэбзэкIэ къыдэубзэрабзэу щIидзащ, – Борэ-Бэрис ауан сыкъещI. Ауэ, пцIы цхъэ упсын хуей, и пхъуитIыр зэригъэкIуа цхъэусыгъуэм тету, Ахъэ хъыджэбзаплъэ дызыхуищIам усэми уэрэдми я нэхъыфIыр хуэфащэт – и теплъэкIи, дэтлэгъуа и хьэл-щэн дахэмкIи. Алыхъым укъымыжэгъужыпамэ, зэгуэр зыгуэр пIэщхъагъэ щIыну уи гугъэм, апхуэдэр блэгъэкI мыхъуну къэтлъыгат зэныбжъэгъуитIым. Дящанэр щауэрати, абыи, тIэкIу зыхъунщIэми (апхуэдэу зыщIищыгъыр нэгъуэщIт: дыхуэхъэзыркъым), дыщIэкIуар къехъулIэну ищIамэ, дарий шыгур фIэмащIэу, си кхъухълытэр къэвгъэдэвай! – жиIэнкIэ зэфIэнэнтэкъым.

4.

– Iэпэдэгъэлэл фщIыуэ Гуэхур зэблэвмыгъэуж, си щIалэ цIыкIухэ, – жиIэурэ ди тхъэкIуамкIэм тест Ахъэ. Ар зыхуейр гурыгуэгъуэт: и къуэм и ежъэжыгъуэр къэмыс щыкIэ, хьэгъуэлIыгъуэр дихыу езыри нысэм тIэкIу бгъэдэсыжыну хуейт.

– НысащIэри здебгъашэу бгъэкIуэжыну ара, Ахъэ, апхуэдизу ущIепIэщIэкIыр? – жытIэри деупщIати:

– Езы цIыкIухэм зэрафIэфIщ, тIасэ. Дызэгъусэнущ жаIэрэ – си нэщ, си псэщ. ЩIалэр дауэ хъурэ, сыт ишхрэ жысIэу сытемыгузэвыхъу, зэщIыгъухэмэ, абы нэхъ гугъIэгъуэ сыту сщIын сэ? Хьэуэ. ЗэкIэ зэгъусапIэ диIэнукъым. Дыщыпсэун къызэзгъэпэщынщи, итIанэ спэжынщ жиIэрэ – абы щыгъуэми, нысащIэ цIыкIур сипхъу ещанэци, Алыхъыр зыщ жызыIам тIуц жиIэжыркъым, хъыджэбзитIым я пэ измыгъэщмэ, я ужь къызгъэнэнкъым... АбыкIэ шэч къысхуэзыщIыр си гуэныхъым игъэкIуэнкъым. Нэхъыщхъэращи, фепIэщIэкI: хъунщ жевгъIэ.

Дэри депIэщIэкIырт. АпхуэдизкIэ депIэщIыкIырти, тцIэрат: къалэр Шэджем нэхърэ фIыуэ нэхъ тпэжыжъэ пэтми, абы лъэсу дыккъакIуэрт. Маршынэ къатцтэрти, районым зедгъашэрт. Арыншауэ, ди цхъэ фIэлэлу къуажэм дикIуу (абы дэ дызэрыхуейуэ къытхуэхъун маршынэ дэбгъуэтэнукъым) лъэсу махуэ къэс дауэ Шэджем дыкIуэнт? АтIэми, езыхэм зыдгъэIейтэкъым: урыс мэкъум ахъшэфI дыдэ къитхат. Ди ныбжъэгъу «полковникращи», IэнэщIу Ахъэ къыхуэкIуэжатэкъым. АрщхъэкIэ, лъэсыр ди цхъэ едмыпэсу, сыт хуэдизкIэ зыдгъэкъулей, зыдгъэщIагъуэ пэтми, ди ахъшэр щIэтIысыкI зэпытти, япэу къэхэшар нысэ къэзышэну анэрац:

– А си щIалэ цIыкIухэ, Гуэхум феужьэрэкI, маршынэкIэ къэвжыхъу Налшычрэ арёнымрэ яку фитурэ, хьэгъуэлIыгъуэр зэрыдэтхын димыIэжу дыккъэвгъэнэнщи...

– Укъэмыдзыхэ, Ахъэ, ди бгъэм зы щIыIу иту дыккъыкIуэтынкъым. Имытыжыххэу дыхуцIиубыдэрэ – шы-уанэ зэтель и уасэ си лъакъуэрыгъажэр упсэу!.. Ар тщэжынщи...

– Сыт цхъэкIэ, абы сэмэлот къыхэпщыкIыну жыпIатэкъэ? – Ахъэ

и пацІэкІэ кыщцІогуфІыкІ, – ахышэ Іуэхум нэсу ди жагъуэ кыщцІакІэ кыгузэвэжауэ, кыддэгушыІэу аращ.

– Самолет кызыхэщцІыкІ хъун си лъакъуэрыгъажэ закъуэм фІэкІа щыІэжкъэ? АтІэми, ди ныбжьэгъумрэ ди нысэмрэ я деж лъагъунлъагъу дакІэлъыкІуэмэ, я пхъэнкІийхэм хадзэжауэ абы кхъухьлтатэ къутахуэжэ Іэджэ кыщцызгъуэтыну хъунщи, мис ахэр зэхуэсхъэсурэ къахэсщцІыкІа самолетымкІэ уи къуэмрэ уи нысэмрэ кышхуэтшэжурэ удгъэгуфІэнщ...

– Самолетыр шыдыгу хъуауэ, узэрыхуейуэ зэпкърыплъхъэ-зэпкърыпхыж хъуну жиІэнщ иджы...

– Сыт хуэфцІэр, тІасэ? Къуэ щцІыупс зиІэм анэр гуфІэ щигъащцІэркъым, жи... Ныбжьэгъу сиІащэрэт щцІыжаІэр нобэ хуэдэ зы махуэщ. Алыхьырщ, Алыхь нэужьым, фэитІуращ сызыщыгугъыр. Ауэ икІи, кызыжиІакъым жывмыІэж, маршынэкІэ къэжыхыныр нэхъ мащцІэ хъун папщцІэ, фепІэщцІэкІ. Хыджэбзми сытыфэ кывыиплъын? АфІэкІа лыгъэ зимыІэ щцІалэшхуищым... Хэт зигъэІафицаррэ, зигъэпэлыкуовничу, хэти зигъэуэрэдусу, хэти зи... зи... уэ ухэтщ жыпІат, Барэсбий?

– Ари? Абы зегъшырыкыуцІэ, ауэ щыжьукІи, шырыкъуитІри лъакъуэ сэмэгум ейуэщ зэрыхуэщцІыр... – ауан щцІыну сыхуежьати, Іейуэ щцІыхуэ зытригъэхуэнт жи:

– Уэ зэхэбуцІырхъэхэм тхъэкІумэ сэмэгуйтІкІэ фІэкІа уедаІуэ хъунукъым. Апхуэдэ цІыху щыІэххэкъыми, джэдыкІэ шкІумпІкІи ямыщэхуну зэхэщцІалэхэр кыпхуэнэжащ... – ди зэхъурджауэр кІыхь хъуну кыщцІэкІынт, ауэ:

– Хъунщ, тІасэ, ныщхъэбэрей ІуэхукІэ. Пщэдей пыухыкІауэ зы жауап къэфхь, – жери Ахъэ дызэбгрегъэкІыж.

Жэуапу Ахъэ кыыхуэтхъаращ: хъунщ жедгъэІащ. Ари зэрыжиІар икъукІэ къехьэлъэкІыпэурэщ, темыгушхуэурэщ. А псалъэ закъуэр зыгуэрым зэхихынкІэ шынэ нэхъей, ерагъыу кыдришеяуэ аращ. Ауэ а кыжьэдэтшамкІи лыгъэшхуэ зетхъауэ, батэр дгъэшауэ зыдбжыжрэ, дуней гуфІэгъуэр диІэу, маршынэри пщыхъэщхъэ псом тІыгъауэ, Муратхэ я деж дыІуольэдэжри:

– Ахъэ! ГуфІапщцІэ дэвай! Уи нысэр къытедгъэхъащ. Къыпхудошэ. ГуфІапщцІэу кызыэптынури? – Борэ-Бэрис и пІэм изэгъэжыркъым: – Кызыэптынури?..

– Сыт, тІасэ, узыхуейр? Уэр щхъэкІэ сигу пымыкІыныр сэ Алыхьым кызыимыткІэ. ЖыІэ, сиІэ закъуэмэ...

– УиІэщ-тІэ. Мо фи жэм къуэлэныжъым и бжыакъуитІ щцІэгъэкІэрэхъуэжам зэуэ сохъуапсэри...

– Щхъэж хуэныкъуэр къилыхьхъуэ зэпытщ. Зэ апхуэдэ уехъуапсэри кыпІэрыхатэкъыми... Къыпхуэтыжыр бжыакъуитІщи, ахэр плъагъуху къэскІэ уохъуапсэ, – сыщодыхъэшх ди ныбжьэгъум:

– Абыхэм сэ къахэсщцІыкІыну сазэрехъуапсэ бжъэ дахитІым дахагърэ гупсысэу ябгъэдэслъхъэнум хуэдэ уи усэ къуабэбжьабэ купщцІэншэхэм игъащцІэ псокІэ къаІуэтэфынукъым... УеІусамэ, музыкауэ Іэзэм и бжъамийм хуэдэу, зууэ, макъамэ гуакІуэм... дауэ иджы ар уэ тхъэкІумэ Іувым кызырыбгурызгъэІуэнур? Француз шампансэм ещхъу пщцІыпщцІу кызыэрылъэу...

– Махуэ къэс а уэ узэфэ псыр зэрыпщцІыпщцІым ещхъу? – аргуэру зысхуэубыдыркъым.

– А иджыпсту зэрыІуэнтІахэм нэхърэ нэхъ гъэщцІэгъуэныжу, мис мыпхуэдэу, – жери Барэсбий и ИтІыр зы телъыджэ гуэру зэблишат,

игъэкIэрэхъуати, плъагъумэ сцIэркъым, армыхъумэ ар псалъэкIэ къы-
пхуэIуэтэнукъым икIи къыпхуэгъэлъэгъуэнукъым.

– Ахэр зэрыщIыгур лIот?

– Ахьмакъ! Дахагъыр зэращIыр щIэркъэ? Шхурэ мырамысэу ныбэм
ираущIэркъым дахагъыр – нэр игъэгуфIэу, псэр игъэтыншу, уеплъ пэтми
зыщумыгъэнщIу удэзыхъэх фIыгъуэщ дахагъыр... ЖыпIэнурамэ, ди Ахъэ
къыхуэтшэнэу нысэм ещху. Пэжкъэ, Ахъэ?

– Уэ жыпIэу мыпэж щыIэ, тIасэ? Фочыкум хуэдэу узахуабзэщ, тхъэ:
уеплъ пэтми зыщыбгъэнщIыркъым...

– Уи нысэми? Хъэмэрэ си бжъакъуитIми?

– Уэ зэкIэ бжъакъуэ къыптекIа щIыкIэкъым, ауэ Iэщ сэфэтым уихъэ-
ным къыпхуэнэжа щыIэкъым: къыпхуэтыжыр бжъакъуитIти, ахэри уэ
езым къэбгъуэтыжаш... Ахъэ, адрейхэми гу лъатами сцIэркъым, ауэ а ди
нысэ... ди шыпхуэ хъунум сэ хьэл гъэщIэгъуэн дэслъэгъуаш...

– Сабий цIыкIухэм ещхуэ, и Iэбжъанэр зэрыпшыхькIыжра, тIасэ, зи
гугъу щIыр? – мо цIыхубз набдзэгубдзаплъэми гу лъытауэ къыщIокI зыми
ямьщIэу си гугъам. – Ар сабий хьэлэу къыхуэнауэ араме, тыншу зыхедгъэ-
нынт: и Iэхуамбэм шыбжий щытхуэурэ. Ауэ а хьэлыр гукъеуэшхуэ гуэрым
и нэщэнэу къыщIэмыкIащэрэт... ИтIанэ, нысэкIэ сынохъуэпсащ, си къуэ
пэлыкуовничым укъезгъэшэнущ жысIэурэ сыздыбгъэдэсым, «угушыIэ-
рейщ, тхъэ, уэ», – жиIэу и дзэлыфэ щитIкIэ, къыпхуэгуфIэу къыптесэ
дыгъэм пшэ мащIэ къытелъэда щIыкIэу, нэщхъей цIыкIу къэхъурэ и нэгур
зэхиуфэуи къысфIэщIащ...

– Ей-ей, щывгъэтыж иджы. Шэм куэдрэ ухэплъэмэ, лъы хыболъа-
гъуэ, – жи, – Барэсбий дыккъыжъедекъуэ Ахъэрэ сэрэ. – Дэ зи унафэ
тщIын хуейр нэгъуэщIщ: фызышэу къэтшэнэу? Унэидзыхъэу къэтхьыну?
Хъэмэрэ къэхъ-къашэу?..

– Ан-на, абыкIэ езы цIыкIум фепсэлъакъэ? Еу-уей, фэ лIы фыхъуауэ
къызыщыхъум фи пыIэхэр щхъэрыкъуаш, – Ахъэ къытщIонакIэ.

– Уэй, Ахъэ, угъэщIэгъуэнмэ уэ! УгуфIэщаци, хабзэри-бзыпхъэри
пщыгъупщэжаш. Нэхъыщхъэрати, хьыджэбзыр къытедгъэхъаш. АдэкIэ,
зиунагъуэрэ, лыхъуэ кIуэн, адэ-анэм я пащхъэ ихэн хуейщи...

– Узахуэщ, Барэсбий. Джэд нэхърэ джэдыкIэ нэхъ Iушщ щIыжаIэр
аращ... Мобыхэм я унафэ дэ тщIынкъым. Ауэ сэ нэхъ къасщтэр... закъуэр
Алыхъырщ, щIалэ закъуэм и фызышэр моуэ тIэкIу ехъэжъауэ, цIыхум
къыддалъагъуэ дэтхыну арат...

– КIэщIу жыпIэмэ – фызышэу...

– НтIэ, тIасэ.

– Мохэр апхуэдэу хуэмеймэ-щэ? Псалъэм папщIэ я Iуэху хуэмыщIауэ
е...

– Фызышэшхуэ дгъэкIуэнкъым, н-на... Затедгъэхъэлъэнкъым.

– Ин-цIыкIуми фызышэр фызышэщ. Зы джэдыкIэ закъуэ фIэкIа
уи унэм имылыр сощIри, ин-цIыкIу иIэкъым, ар пшхыну бгъэхъэзырын
щхъэкIэ узэрелIэлIэну хъуар зэхуэдэщ... Ауэ щыхъукIэ...

– Узахуэщ, Барэсбий. Сэ нэхъ къасщтэр вжесIэу аращи, благъэхэр
зэрыхуейми уемыплъу хъунукъым. ИкIэщIыпIэкIэ зэхэвгъэкI мис ар.
УзэгурыIауэ, узэхуэрэзыуэ къыдэхам, егъэкIуэкIам хуэдэ щыIэкъым.
Абы и хьыбарыр зэхэхауэ къысхуэфхъ нобэ. Къедгъэблэгъэнухэм яжетIэ-
нур зэлъытар аращ...

Iуэхур къызэрыдэтхыным, зэредгъэкIуэкIыну щIыкIэмкIэ дызэгуры-

Гуэну я дежхэм дазэрыхуэкГуэнуум ехьэлГауэ кьэдггэхъея псальэмакьыр Женэ кГэшГу иухаш:

– ЗыщЫпшИ фыкГуэнукуьым! – тГэкГу дыкьиггэЛэнкуну и макьым зреггэлэт. Япэхэм щыггуэ и Гэбжбанэр пышхыкГыжын хьэлыр дэтлгэггуамэ, иджы, апхуэдизкГэ и пГэм кьикГати, Гэхуамбэр пиггэпкГыж пэтащ. Зэныбжгэггуищыр дызэрызэпльыжам гу лгытащи, тГэкГу ифГ зыкьрешэжри:

– Нэххгеггэггуэ дыхэтауэ, дыдейхэр мэхчыггуэ, – жери и щхьэр ирехьэх. СыщГэупщГэн, сыхуэггузэвэн хысэпкГэ, зыгуэр жысГэну сыхуежъати, Барэсбий си лгакьуэм кьытоувэ: уи мыГуэху зумыхуэ. Сэри согупсысыж: апхуэдэ Гуэху щыГамэ, алгандэм зыгуэркГэ кьыдиггэггэцГэнтэкгэ? Зыхуэсхьараш: хуэмыщГэхуэ араггэнщ.

– Си щхьэр кьыфГэфхаш. Дахэ-дахэу фемыпсэлгэхуэ пГэрэ? Сэ сыкГуэмэ... – Ахгэ кьриггэггэжбар жьэдыдогуэж:

– Апхуэдэ хабзэ кьежъа?! Гуащэр нысэлгыхуэ ежгэу?

– АГэ, си щГалэ цГыкГухэ! Я унэракьым сыздэкГуэнур – езым и дежщ. СызэхыщГыкГыу си хьэтыр кьылгэггуэну, кьысхутеггэггэхгэну пГэрэ жызоГэри...

– Ахгэ, жыпГэр сыт?! ЛГауэ щылгыр кьэзыггэггэхужу кьытезыггэггэхгэфын, псым зышгэфу псы иримыггафэу кьэзышгэггэжыфын ди Кулибиным хузэфГэмыкГар уэ кьохгулГэн уи гуггэу... – и пГэм имызэггэгжу, Мурат унэ лгэгур хьурейуэ кьежыхь. ИтГанэ, кьызыхихар кьыпхуэмыщГэну, и щГыб кьытхуэггэггауэ щхьэггубжэм дэплгэу здэщытым:

– ТхьэхужыГэу жысГэнщи, лГы зэрыдэкГуэнуум щыгуфГыкГыфэ теткьым абы, – кьызопсэлгэкГ.

– А си делэжь цГыкГу мыггуэ, нэмыс хэлгыщи аращ. НтГэ, лГы сыдокГуэ, сехгулГаш. Пэлгкуовнич сешэ жиГэу щГэбггэггэхуэну арат? Уэ пхуэдэу мыГэфичарышхуами, уэр нэхгэрэ куэдкГэ нэхь щГалэфГ уи адэм сыкьыдэкГуэн папщГэ дамэкгуэ машГэ езггэггэута пфГэшГрэ? Нэмыс, хабзэ зыхэлгыр, кьылгыхьур минрэ игу ирихуэ щытми, сызышэн кьыкьуэкГла закгуэ жиГэу, и кГэр иГэту щГэпхуэркьым...

– Ар фи зэманхэрат, Ахгэ. Нобэрей хьыджэбзыжь цГыкГухэм ефий закгуэ, уефийху кьэскГэ зы кьыщГэпхуэурэ, уи лэггунэм щГэз фыз тыншу кьыпхуэшэнущ...

– Нэхь тыншыжуи зэбггыжыжынухэщ...

– Дэ апхуэдэ нысэ щхьэкГэ дылГэркьым. Мыри зыщывмыггэггупщэ, тГасэ: кьуэфГ уиГэмэ, нысэфГи уиГэщ, жи. Сэ, Тхьэм и шыкуркГэ, си кьуэм зытезггэггусэркьым, нысэ схуэхгунуращи...

– Ди анэ, псы икГыпГэм унэмыс щГыкГэ уи кГэр умыГэт. Мор мыхгумэ, абы ди насып ирапхакьым...

– Мыхгумэ, жыхуэпГэр сыт, н-на?! НтГэ, мы ди Бэрис гушыГэрейм зэрыжиГэу, фыфийуэ уэрамым фыдыхыи, фи лэггунэм щГэз нысэ кьытхуэфшэ... СызэмыдэГуэн севмыггэггаГуэу, Гуэхур хьун хуэдэу и кГэм нэвггэс. Хгэуэ жыфГэрэ...

– ЖытГэркьым, жытГэркьым, Ахгэ. Уэ уемыжажгэ закгуэ, нэхь кьызырыпщгэм хуэдэу псори дэ зэфГэдггэггынщ, – жызоГэри, Ахгэ ди щхьэри кьыдоггэггэпцГэж. Ди Жанзилэ дахэр икьукГэ техгэ-текГыу кьыщГокГ: зэм содэ, фызэрыхуей фызышэу ирырехуэ, жи. Зэм ар идэжыркьым: унэидзыхьэу нэхь кьещтэ. ЩымыхьужкГи кьэхь-кьашэ хуэдэу доукьуэдий дэ. Ар едггэдат. АрщхьэкГэ Ахгэ абыкГэ арэзыкьыми, зытемыкГыр зыщ: сэ а а щГалэ закгуэрщ сиГэр. ЦГыхум кьыздалгэггуу, и адэр кьыщхьэщытым хуэдэу, Гуэхур дэзмышмэ, нысашэр си ни си пи кьыхынукуьым...

А щхьэусыгьуэри худолуатэ хьыджэбзым. Тхьэм щхьэкIэ, дызэхичIы-кIа хуэдэщ: хьунщ-тIэ. Фызышэмэ – фызышэ, жи. Ахьэ дуней гуфIэгьуэр иIэщ:

– Сэ сщIэртэкъэ а хьыджэбзым зэхэщIыкI зэриIэр. ЦIыху игъэсар гьуэшэнкъым. Ди япэ гуфIэгьуэм зыгуэр кьытемыхьуэ, щIэгьуэж-кьы-щIэгьуэж кьыхэмыкIыж щIыкIэ, Алыхьым и пIальэр пIальэщ, пщэдей-мыщкIэ щэбэтщ, адреи щэбэт къакIуэм ди нысашэу Iыхьыхэм, благьэхэм хьыбар ядогъащIэ-тIэ.

Ди Iуэхур зытеухуар Жанзилэ жыдоIэжри, арэзы кьыддохьу. Дэри еуэ-еуэкIэ зыдогъэхьэзыр. Дызэхэзожэ. Унафэ дощI. Докьутэж. Аргуэ-ру зыгуэр зэтхьуэкIыжын хуей мэхьу. ДызытемыкIыр зыщ: зэдухылIа пIальэрати, ар сытым хуэдэу псынщIэу екIэрэхьуэкIа?!

Ди щхьэр мафIэм хэль пэтми, а кьытхуэнэжа тIэкIум кьриубыдэу, Жанзилэ дьлбимыхьэу, зы махуэ дэдгьэкIакъым. Ауэ гьэщIэгьуэныракъэ, сыт дьмыщIамэ, я деж дигьэкIуэн идакъым: си шьпхьухэм, си дэльхухэм ящIэри, абыхэм зыжралапхьэхэм жралаш.

Жраламэ, жралаш-тIэ. ЯщIэмэ, загьэхьэзырмэ, аращ. Пэжщ, Ахьэ мэгузавэ: благьэ тхуэхьунухэм далбимыхьэу, апхуэдэ хабзэ...

– Кьэбулэ хабзэщ, Ахьэ. Правленэм ущылэжьащ, ауэ щыхьукIэ, уэри зыгуэрхэм ущыгьуазэщ. Нысэр къашэ. Нэху къокIхэри, урыс нэчыхьыр ирагьэтх. ИтIанэ...

– Ди зэманхэм щыгьуэ хьыджэбзыр зей унагьуэм адыгэ нэчыхьри щатхьрти...

– Фи зэманхэм щыгьуэ, Ахьэ, ар уэ нэхь пщIэжынущ, нысашIэм и куэншыбэр щауэм къамэкIэ щихьрт. Иджы, хьыджэбзхэм куэншыбэ зэрахьэныр щыгьэтауэ, уи нэмыс нэхь льягэ ирехьуи, абыхэм зэхьуа-гьэхынкIэ хьуныр пщIэрэ? Нобэрей щIалэжьхэр бзаджейщи, гьуэншэдж тщагьэзагьэркъым, жаIэу кьэувынхэкIэ тIэу еплбьынкъым...

– А Барэсбий, а къом мыгьуэр дэнэ щыпщIэрэ, си щIалэ жьэрэIурэ цIыкIу?.. Ди зэманхэми Iэджэ кьэхьуу щытащ. И пхьум и дуней теты-кIэм иригузавэ анэм: «Уи щхьэр хьумэ, си хьыджэбз цIыкIу», – жиIэурэ игьэлущьрти, мобы гьуэншэджыр зыщыхри и щхьэм фIикьуат, жи... Апхуэ-дэхэм псори Тхьэм дыщыхьумэ... Мы зи гугьу тщIыхэр дызыхуэмейщ. Дэ дызыхэтращи, пщэдей пщыхьэщхьэ ди нысашэщи...

Ауэ а пщэдейр пщыхьэщхьэр кьэмыс щIыкIэ кьэхьум фепль: Жанзилэ зыкьрегьэкIэрэхьуэкIыжри:

– Фызышэу хьужынкъым, – жи. – Щхьэгьусэу, нысэу фыкьысхуейр пэжмэ...

– «Пэжмэ», жыхуэпIэр сыт?! Благьэри, Iыхьлыри, ныбжьэгьухэри ныщхьэбэ кьызэхуос...

– Кьызэхуэсмэ, хьарзынэщ. Фи деж фызэрегуакIуэу щевгьэкIуэкI. Ауэ мыбыкIэ фызышэ Iуэху фыщыхэмыту...

– Ар дауэ?! Нысэ кьыумышауэ, фызышэ-хьэгьуэлIыгьуэ дауэ зэры-дэпхьнур? – сыкболь сэ.

– Нысэ кьэвмышэ хьэмэрэ сывдэкIуэнукъым жысIэркъым сэ...

Зыкъомрэ дьзэпсэлъя, дызэдэуа нэужь, бжьынэ зэрыгьэкIыжыным хуэIээ Бэрис къопсалъя:

– Ей тхьэкIумэ Iувхэ, жаIэр щхьэ кьывгурымыIуэрэ? Фызышэу щы-мыхьунукIэ, мис иджыт, полковникышхуэ, уи кхьухьлэатэм дыщыхуеиIэр: абы идгьэтIысхьэрэ тхьамэ зэфIэкIат. Пэжкьэ, Женэчкэ? Умыгузавэ, мы ди ныбжьэгьум и кукурузникым и адэм и уасэу сэ сщIауэ фэзгьэлыагьуну

кхъухълъатэмкІэ дыщасэ утшэжынщи, уи ныбжьэгъу яшахэри дэсхэри кьохъуапсэу... Ей, Женэ, уэ ущхъу дахэу икІи хьыджэбзыфІу, уэ пхуэдэу мыкьулыкьуощІэми содэ, ныбжьэгъу уиІэкъэ?

– Си куэдщ, тхьэ.

– Фу дагэмэ, гьущІыкІэжымэ жимыІэу, – сэ абыхэм зэи сакьыхэкІы-нукьым, – дыкьызырипэсын хуэдэу...

– Апхуэди сиІэщ, Борэ.

– НтІэ, нысэгъуфІу ухуеймэ, апхуэдэ зы схуэгъэтІыгъуэ... – Барэсбий и гушыІэхэр зыхуишэр сыт: мор кьытригъэхъуэ фызышэмкІэ арэзы ищІыну арат. Ауэ, уи Іэли уи уди – дызыхигъээзгъакьым. Мурат и щхьэр кьыфІэхуащ: Ахъэ фызышэшхуэм зыхуигъэхъэзыращ. Благъэ гьунэгъуи жыжьи кьимыгъанэу хьыбар яригъэщІащ. Иджы Іуэхур кьызырщІидзыжым еплъ. Ар хъунт, дызэгурыІуауэ щымытамэ... Пэжщ, иджыри дунейр кьутапкъым. Апхуэдэхэри кьэхъу хабзэщ: ныбжьыщІитІыр зэгуроІуэри (апхуэдэр нэхъ зи жэрдэмыр пщацэращ) хьыджэбзыр, уэрамым кьыщаубыдри, яхъ. Е яхъ-яшэу зэфІагъэкІ. Ар зэраштращ: хьыджэбзыр и благъэ е и ныбжьэгъу гурэ деж макІуэ. И ныбжьэгъуитІ-щы щІыгъуу, щауэр абы йокІуалІэри... АдэкІэ щхьэж зэрегупсысщ, нэхъ кьызырищтэщ.

Езым фІэфІыпсу дэкІуэми, яхъ кьабзэм деж, хабзэ хъуауэ, хьыджэбзыр мэкІий: сахъ! Сакьытефхыж жыхуиІэщ. Ауэ кІиикІэхэри зэщхъэщокІ: хьыджэбзым и арэзыныгъэ хэмылгу, щІалэ гурбиянхэм кьабыдауэ яхъмэ – абы и Іуэхур щхъэхуэщ. А кьэхьыкІэм утекІуэдэныр бетэмалщ: судым уратмэ – укьэсыжащ. Мыдрей кьэхъ-кьашэхэм деж кІий-гуоуи хэткъым, кьаугъи кьрагъэкІ хабзэкьым.

Фызышэ ІуэхумкІэ дыщызыхимыгъээзгъэххэм, дэри дыкьызытеувыІар етІуанэращ. Апхуэдэхэм деж зэрашІым тегу, Жанзилэ и ныбжьэгъу гуэрым хуоблагъэ. Дэри абы докІуалІэ. Кьыдошэ. Пхъур зейхэм а пщыхъэщхъэ дыдэм хьыбар ядогъащІэ. Нэху дыкьокІри, кьуажэ советым урыс нэчыхьыр щыдогъэтх. Ауэ мыбдеж гуэрым зэныбжьэгъуищыр дызэрегъэплъыж хьыджэбзым:

– Дыдейхэм хьыбар щевгъэщІэнур урыс нэчыхьыр едгъэтха нэужыщ, – жи. Ди дамэхэр дэдгъэуея мыхъумэ, абыи кьитха щыІэкьым, жэщыбгым датеуэу дымыгъэпІейтейхэмэ, нэхъ кьищтэу хьэмэрэ, ищІар кьыхуамыдэнкІэ, яшэжынкІэ шынэрэ – аращ Іуэхур зыхуэтхьар.

– Алыхъ, си щІалэ цІыкІухэ, си щхьэр кьыфІэфхтэм, – кьыхуэтхьа хьыбархэм кьедэІуа Ахъэ нэгъуэщІ хужыІакьым. И лъэри щІэхуащ, и нэгури зэхэуащи, нысашэ Іуэху зэрихуэу пщІэжынкьым:

– Ар дауэ? КьыкІуэтыжыпІи димыІэу... Апхуэдэ кІэнджэгу хэт илгъэгуа, сымыгъуэ? Сыхигъэладэрэ, си напэр текІауэ сыкьыщІигъэкІыжу... Зыхуейр занщІэу кьыджиІамэ, и адэр сыукІа мыгъуэт?.. Ар жысІэ щхъэкІэ, щІэзгъэупщІахэм хьыбар кьызырсыхуахьамкІэ, ади иІэжкьым. Арагъэн мыгъуэщ фызышэу кьэтшэныр щІимыдар... Щхъэ имыдарэ жысІэу згъэкъуэншэнт, зыхуейр пасэу е дыгъуасэ кьыдигъэщІамэ? Иджы... утыкум уафІилгъадэу, укьэмыфэу укьытежыжа нэхъей... И кІэр дахэ Тхьэм тхуищІ, ди гуфІэгъуэр щІэдзапІэфІкІэ кьежъа хьуркьым...

– Умыгузавэ, Ахъэ. Кьэхъуам я нэхьыфІу дэтхынщ. Уи нэ кьызы-хуикІ фызышэр уи кьуэрылхумкІэ уэдгъэлыагъунщ. АпщІондэху сэ маршынэрэ самолети пщІынур зыхуэди зыр пщІамэ... – гушыІэну гукьы-дэж зимыІэж анэм:

– АпщІондэху си щхьэр мыгузашэрэт, щхьэгъавэ цІыкІу, – жери щІокІ Ахъэ. СыкІэлгыплъмэ, и лъэр ерагъыу зэблих кьудейуэ, шыгъуэгумкІэ

еклуэктырт. Барэсбий хуищла гуцэ хыринэм деж кышцызэтемыувылауэ, и гупсысаплэ псылэрышэ луфэм хуэклуэрт, абы зэриггэээхуэнхэр зыщлэп Алыхьталэ закьуэрат...

Дызэрызэгурылауам тету дызэклуэлла унэр и тепльэклэ зы мыхьэнэншэ гуэрт. Ауэ и клуэцтыр... пхужымылэн хуэдизу зэщлэуэдат. Ар зэрызэгьэпэщам хуэдэ унэлыащлэ зиЛэ ди кьуажэшхуэм дэтльэгьуатэкьым. КьызэрыджамкЛэ, унэр зейр райпом бухгалтер нэхьыщхьэу щылажьэрт. Машэ хьуа Хьэмщласэ, зэрылэащлэуэр думыгьуэмэ, жьы зыщлэп, зещэтэжу кьэзыжыхь цыхубз щлалэт. Дызрагьэтгысхьа диван щабэм и мызагьэу, кьышцыльэтурэ абы клэлтыпллырт Борэ-Бэрис. И гушылэри зэримыухти:

– Женэ, мора сэ кьэзбгьэшэнур? Ар кьыстеуфэраклэрэ гьуэлгыплэм сриплытыхьэм... псори кьытщлэныжащ, – луащэрт Барэсбий.

– Умыгузавэ-тЛэ, уриплытыхьынукуьым – абы кьыхуэзепещэ кьомыми уэри кьыфлгыгьысинукуьым ар и нэхьыщхьэм.

– Уэ умыда унэидзыхьэ кьабзэм хуэдэу кьэсхьэмэ-щэ?

– Кьэпхьыну хуежьи еплыж – уи еджаплэри уи лэщлэгэри пхьуэжын хуейуэ укьыщлэрагьэдзынщи...

– Ар зыщлэп дызыхуэмейщ. Абы щыгьуэ, Джэриэмэси зэрыжилауэ, си бжэныхьуи-си бжэныхьуэ – си плэ сисыжынщи нэхьыфлщ... Догут зэ! А дэгьуэжыым и лэпыдзлэпыдзу кьэзыжыхь адреи тлур-щэ? Хьэмэрэ, а нэхь ущыхуей дыдэм деж, «занято» жиЛэу кьыпщлэклие мафлэгу псыунэбжэхэм ещхьу, абыхэми ятетха укьэзыгьэлъеиж «занято» псалэр?

– Ар фи лыгьэм кьызэрихьщ, – щылылэ-щылыуэ и дзэлыфэ етл.

– Абыхэм щхьэкли лыгьэ уилэн хуей? Ахэри щыбухгалтер нэхьыщхьэн хуэдэу, райпо дапщэ ди районым илэр?

– Аитлур тыкуэнтету аращ... Абыхэм фадэмыджэгу. Зэуэ бзаджэхэщ, сатум хуэлэзэхэщи, фымыщлэххэу фащэнщи, фыкьащэхужынщи.

– Тыкуэнхэм гьэпщкьуауэ щашэ хьэпшыпхэм хуэдэуи?... Зи насыпхэ! – Бэрис нэщхьейфэ зытрегьуэ.

– Мохэра зи насыпхэр?

– Хьэуэ! Ахэр фызу зышэнухэращ. Моищым дыщэхэклэрэ цлуугьэнэу кьащылыдыклэрэ сщамэ, гьущыкьлэжьурэ зэхуэсхьэсауэ зэпкьрыслхьэ си маршына-тракторым есхьэллэну хьуар кьыщлэкьлэнут...

– Ара кьудей си ныбжьэгьухэм узэрехьуапсэр? Моитлур фэитлум фи фызамэ, маршыни трактори зэрыфщлын щымылауэ, таксиклэ кьэвжыхьурэ, фи еджэныр кьэвухат. Итланэ лэпэ зыхуэфший кьулыкьухэри кьыфлэрыхьат... АрщхьэкЛэ... Ахьмэт и фо изщ, жаЛэу зэхэфха?... – Барэсбий и щхьэр ещлэ: зэхихащ. Зыгуэр жиЛэну хунэмысауэ:

– Емыкьу дыкьэвмыщлэ щлалэфлхэ, хьэщлэ хьэзыр щхьэкЛэ, бысымыр хьэзыркьым, жи. Фыкьэтгыс псынщлэу хьыджэбз цыкьлэхэ! Япэ узрихьэллэ шхыныфлщ жыхуаЛэращ. Мыдэ бжэ зырыз кьивгьахьуэ, дывгьэхьуахьуи... Жанэчкэ зыпэсщлэ яхэткьым си ныбжьэгьухэм. Абы и жагьуэ кьэзыщцым фы щихьыну иремыгугьэ. Ауэ... – Хьэмщласэ-Машэ кьыхьу икли дахэу мэхьуахьуэри, и ныбжьэгьуищыр егьагь.

Гупыр зыгьэгуп гуп и уасэщ, жи, ди Барэсбий и гушылэ дахэмрэ и хьуэрыбзэхэмрэ щлгыгьачэркьыми, бзылхьугьыщыр кьегьэнэщхьыфлэж, я жьафэр кьемыхьу егьэдыхьэшх, ари яфлэмащлэу, лэгуауэшхуэр тхуаЛэту дызэхэсащ. Дыхьэшхи зимылэр, зи фэр техьэтекьыр зи нэгуми гуфлэгьуэ щлэгуэ кьымыщыр Жанзилэт. Кьыпщыхьунт, залымыгьэкЛэ лы жагьуэ

ирату. Абы и шытыкIэр, дауи, зэныбжьэгъуищым дигу ирихьыртэкъым. Арагъэнт Мурати щауэ насыпшыфIафэ щIытемытыр.

– НакIуэт, Женэ, уи ныбжьэгъум и кхъухьльатэр гупсэхуу зэпэд-гъэплъыхьыт, – жери къотэдж.

– Зэрылетчыкышхуэр и напщIэм тельши, ар мыбдежми шызы-щигъэгъупшакъым: унэ жиIэныр фIэмащIэу, самолет, жи. Феуэ, фыщIэкI. КъытшывбзыщIыну фи щэхур дзыгъуэ цIыкIу ухъуи щIэупхъуэж. Хилъа-фэм деплъынщ, хабзэкъутэ дымыхъуу, къэдыгъуауэ бжьэ зырыз тIурытI фкIэщIэтфыкIынщи, – Бэрис фадэр кърегъахъуэ...

Зыдымыгъувану ди тхъэкIумэр яIуантIэурэ драгъэжьати, кIыхьыщэ зедмыгъэщIауэ, зыкъыдоIэтыж. АрщхъэкIэ:

– Апхуэдэ нысашэ щыIэ? Зэрызэ зыкъэвмыгъэзауэ... – жаIэри къыт-поувхэр. А зэманхэм нэхъыбэу узрихьэлIэу щыта патефоныр мыхъуу, магнитофон гуэр къызэщIагъаплъэри, мохэр ди лъэгум щIыдогъэплъ. Пщадэмрэ щауэмри къызэдэдогъафэ. ХьэмщIасэ-Машэ бзаджэу къы-щIэкIэри, магнитофонымкIэ къыткIэщIэтхыхьати, къэтпсэлыауэ хуам дрегъэдэлъуэж. Додыхьэшх. Дотхъэж...

Апхуэдэ фIыгъуэр Барэсбий къыплъыгъэсын? НысашIэр IэплэкIэ къыщIэх. Бжэлупэ джэгуи тхуашIыж. НысашIэр маршынэм ирегъэтIысхэ. Сэлам гуапэ зэтхыжауэ дыкыщещежьэжым зэхэтха кIи макъым зэныб-жьэгъухэр дыкыгъащтэ – Жанзилэ зэрызищIыр зыхуэтхынуур тщIэркъым. Ди гушхъэIыгъым апхуэдэхэр и мыщыпэлыагъуу къыщIокIэри, дигу фIы тхуещI: яфIэфIу яхъ хъыджэбзхэми кIийуэ я хабзэщ, жи.

ХьэгъуэлIыгъуэшхуэкIэ дыкырагъэблэгъэж. Бжэлупэ джэгуми унэ кIуэцIми щыдгъахъарэ пщэдэйр зэхудипIалъэу дызэбгрокIыж.

Барэсбий сэрэ техъапщIэхэр къэдгъэхъзырагъэжьти, абыхэмкIэ япэ щIыкIэ Ахъэ зыхуэдгъэщIэгъуэну пщэфIапIэмкIэ дыщIыхьэм... Кърегъэгъэх, кIэпхыныкIэкIэ зызэпельтэщIыхыжри щысщ. КъэхъуамкIэ ды-щIэупщIэмэ:

– ЩIалэр шыгъуэгум итщ, – жи. Аращ къыпытхыр.

ХадэмкIэ дыздэкIуэм, псоми хуэлэзэ Барэсбий мыбдежми сэр нэхърэ нэхъ набдзэгубдзаплъэу къыщIэкIлащи:

– ГурыIуэгъуэщ, – жи щэху цIыкIуу.

– Сыт гурыIуэгъуэр?! – сыкъоль сэ.

– УмыкIийуэ, зыплъыхьыт, къапльэнэф! ЯжыщIыжу пIэтэпхъуэ къыфIадзауэ плъагъурэ? Хьэмэрэ, щхъэ куцIыншэ, апхуэдэу щIащIэри къыбгурымыIуэрэ? – минрэ сыщхъэ куцIыншэми, ар къызгурыIуэрт: я нысэм дзыгъуэ джанэр щамыхауэ къызэрашар ягъэльэгъуэн папщIэт яжы-щIыжа пIэтэпхъуэ хужыбзэр нэхъ IуплъапIэлъуэ деж щIрадзыр. Апхуэдэ мыбы щытлъагъуртэкъыми, дэри ди щхъэр къыфIоху. Сэлами-чэлами дыхэмытами, мор къотэдж; ауэ, и щхъэр къиIэту, ди нэгу къиплъэфыр-къым, щыуагъэ... емыкIу зыщIауэ зи щIэщхъур къыщIэщыжар езыращ жыпIэнщ.

ЛIы зыIэщIэукIам ещхъу, щыри дыхоплъэри дыщытщ. Япэ зыгуэр жызыIэн къытхэкIыркъым. АрщхъэкIэ игъащIэкIэ апхуэдэу ущытынт?

– Ди нысэ дотэнэхум и гугъэр Iю-тIэ? – япэ къэхэшар Барэсбийщ.

– СщIэркъым. Къыздитшам кIуэжащи, кIэлъыкIуи еупщI, – и щхъэр зэрыщIэлъуауэ къопсальэ Мурат.

– ЩIэпхъуэжакIэ?

– УщрахужьэжкIэ, ущIэпхъуэжынкъэ?

– Нобэрей хъыджэбзыж цIыкIухэр хъыджэбзэрэ мыхъыджэбзыжрэ

уемыпльауэ к'апшэ щ'лэмых'унур мис аращ!.. – гушылэрэ и ф'лэщрэ кы-
пхуэмыщ'лэну, к'юк'ий Борэ-Бэрис. Абы и губзыг'аг'гыр т'ф'лэделаг'гэу,
дэйт'ур дык'бодых'эшх:

– Уэ кышыпшэк'лэ апхуэдэу щ'ц'ыну-т'лэ?

– Х'ья-ауэ! Зыгуэрхэм ещ'ху, к'ясшэр зыхуэдэр сымыщ'лэу... – ар
зри'уэк'лыр гуры'уэг'уэти:

– Дэри пэк'лэ псы дефэрк'ым... Дыг'уэпшых' лэнэм пэрысшу щ'ц'ы'ус-
шар игурэ и щ'хэрэ зэтел'–зэтемыл'тымк'лэ, и нэр исщ'ц'у, сеушщ'ыну
арати... Зэк'лэ дыздынэса щ'ц'лэк'ым... Зэдэг'ушылэ, зэпыль псори зэрышэр-
к'ым... Ауэ, минрэ дызэрышами, пк'уэл'т'амэ, ук'ызг'эк'л'ыжынуш щ'ц'-
жыс'лэм.

– Апхуэдэу ебубыдыл'лэу зыжеп'лар уи напэм к'ызэрыхэмыуамк'лэ
л'уэхур зы'утыр к'ыбгуры'уэн хуеящ, губзыг'эж'ь...

– Напэм к'ызэрыхэуэ диг'эл'гаг'унш, ар и псал'гэм тетыжыну к'ы-
тхушц'лэк'лэм... «Сэ сык'ыбг'эк'л'ыжмэ, фэищ'ыри физг'эт'ысх'энш», –
жи'лащ.

– Сыт дызриг'эт'ысх'энур?

– «Сытк'ым», адреихэр ауан зыщ'ц'у зызыг'эг'убзыг'эж'ь – дэнэщ!
Мис мыращ, – жери, Мурат л'эхуамбийр х'яру зэтрэдзэ. Ар т'ф'лэделаг'гэ-
щи, Барэсбий сэрэ дык'ыщиудауэ додых'эшх: дыщ'лаг'эт'ысыну тщ'лар
сыт?

– Ди л'уэхур дых'эшк'ым, си щ'лалэ ц'ык'л'ухэ – дых'эг'ыщ, – хуэму
к'юпсал'гэ гу л'ыдымг'эурэ н'ыдбг'эдых'я Ах'э. – Джэд нэх'рэ джэдык'лэ
нэх' л'ушщ' жалэми, сэ фык'ызэдал'уэмэ... л'уэхур зэк'лэ хэ'л'ушц'ы'у
сщ'ц'ын-
тэк'ым... Тх'эщ'лэпсрэ х'ыдан ф'ейрэ ф'лэк'ла зезмыл'г'эфами, мо сыщ'ы-
лэж'я прабленэми шк'л'уолми лэджэ щ'ысл'г'эг'уащ ик'ли щ'ызэхэсхащ...
Унэидзых'эхэм адыгэ щ'лалэ х'ярзынэ куэд ток'л'уадэ мыг'уэ... Жыж'ь
щ'х'э ук'л'уэрэ? Зауэми хэтэр у'лэг'эхэри тел'бу к'эк'л'уэжауэ щытарэ пэтк'лэ
К'ьянжэ Назиррэ абы и ныбж'эг'ухэмрэ к'ращ'лэг'гар фщ'лэжырк'э? Езы
Назир ильэсий, мыдрейхэм...

– Ах'э! К'ыттеп'л'уэхэр сыт? – Мурат и мак'ым зрег'элэт. – Абыхэм
х'ыджэбзыр уэрамым к'ыщаубыдри к'ах'ят. Дэ... дэ ефэ-ешх'эшхуэхэр,
джэг'ужьхэр к'ыдащ'лэк'л'ыу к'этшаш.

– А си щ'лалэ ц'ык'л'у, анэр бынымк'лэ зэрыгумыг'уэращ: анэр к'ы-
зэрыстегузэвых'у сымых'уу, фызыр к'ызэрысхуэшхыдэу сык'ыщ'лэ-
ук'л' щ'ц'ыжа'лэр. Анэм и бын к'этыр гузэвэг'уэ лэджэм хег'ахуэ, фызым
арак'ым – и л'ыр ефэ-ешх'эхэм хэту, пх'ужьхэм ящ'ц'ыг'уу к'ыщ'ох'ури...
Сэ фык'ызэдал'уэмэ, фэзг'эщ'лэнурат...

– Нэг'уэщ'ц'ым зэришар бг'энысэну... ди ныбж'эг'ум лэпэ к'ыхуа-
шийуэ... – чыным ещ'ху и п'лэм йоджэрэзых' Барэсбий.

– Си нык'уэшхыр ешх'ыжри бг'эдэсщ' к'ыхужалэрэ ауан к'ащ'л'у...
Иг'ащ'лэк'лэ уфызыншэмэ нэх'ыф'лш, Ах'э, абы нэх'рэ, – си псал'ги хы-
зол'х'х'э:

– Жыс'лэну к'езг'эж'ьяр и клэм нэзвг'эг'г'эсак'ым, т'асэ... А бзыл'хуг'э
тх'эмыщ'к'лэ ц'ык'л'ур щ'ызыг'эуам Тх'эм к'ыхуимыг'эг'уек'лэ...

– Х'эбзыр жэжмэ, х'эх'ур клэ'л'юк'л'уэ! – к'оль Барэсбий.

Ара мыг'уэт ину хужымы'лэу, ц'ык'л'уу хуэмы'уатэу щ'лэфэзых'уэ-
жыр...

– Вжес'лэнураши-т'лэ, ар щ'уащ... Шаг'эуащ. К'ызгурымы'уэр дэ
л'ышц'лэжып'лэ дыщ'ишц'ла мыг'уэращ. Абы зы гук'еуэшхуэ зэри'лэр и фэми

кыгьэлъагьуэрт. И Иэбжьанэри щыпишхыкыжыр кьуэлъыр ищэжырти арат... Ираугъэзыхын си гушхъэ, ар сымылбагьу щыкыкы, щы фыщэжырт згьуэтыжамэ, си уэредадэти... А и телъадэ-тежыжхэри фымы кыыхэкыртэкьым... Жыпэнурамэ, зэрызигъэбзэжын Иэмал кылъыхуэу арати... Срагъэсмэ, зыфI, сыкырахужьэжми... Сахъри лей кызахашц жиИэмэ, нэхъ емыкыуншэр щыгъэтауэ, цыхум я еу-уей кылыгысынущ... Сыщэгузавэр... Мобы зэрызигъэкъэбзэжар тхьэщIэпс фIейми, фэ абы и кIэм фикыуадэмэ...

– Дикыуадэми, нэхъыфIщ, Ахъэ, тхьэщIэпс фIейм ухэсу уи гъащIэр пхы нэхърэ...

– Зэ фымыпIащIэркъэ, тIасэ. А фIейгъэм игъащIэкIэ дыхэсыну сыхуей сэ? Сызыхуейр мо кыдэбзэдэжэкIахэм акылыкIэ датекуэу... Догуэ, догуэ! Мо унэхъуа тхьэмыщкIэр занщIэу едмыхужьэжу, зы мазэ, мазитI хуэдэкIэ идгъэсарэ...

– Уэли, Ахъэ, дэр нэхърэ куэдкIэ унэхъ губзыгъэм уэ, – Борэ-Бэрис кыпогуфIыкI. – Сэ апхуэдэ гуэр кыслыкыкыуэкI хужыкыуэмэ, мис а уи Иэмалыр къэдгъэсэбэпынщ...

– Щичэзуми щымычэзуми уи гушыIэ мышыхуэр кыхоIу, – согьумэтIымэ сэ. Си шхыдэным адэкIи пысщэну хьунт, ауэ пщIантIэмкIэ дыкыапльэмэ...

– Мис мо щIалэ напэншэжыищращ дыгъуэпшыхъ ныттеуэу, кыдэфыщIауэу, дызыубэрэжыу ди Жанэ тхьэмыщкIэ цыкыIур кIий-гуоуэ, зилIэжу гьуэгы кыщIэзылъэфхэу, залымыгъэкIэ маршынэм изыдзэу кыщIэпхуэжар! – уафэм сабэ дрепхъей дезыгъафэ-дезыгъашхэу, джэгужьхэр кытхуэзыщIу дыкыезыгъэжъэжа ХьэмщIасэ-Машэ. – Сэ жысIэр фи фIэщ мыхумэ, феупщI мо си гьуситIым. Сэри, моитIуми хэт ищIэрэ жытIэри, насыпыжырт диIэу, апхуэдэу тщIати, Жанэчкэ и кIий, гы макъхэри магнитофонкIэ стхат... Си Iуэхущ, тхьэ ари дэри судым цыхъэт дыщымыхумэ, – Иэжъэкъур иреч главбухым. Дэищым, ди жьэр цапха нэхъей, псалъэ тхужымыIэу дыщытщ. Ахъэ ди уэчыл хьуну хуежъа щыжэкIэ, ямыгъэпсалъэу:

– Фынакыуэ! – жаIэри мылицэхэр маплъэ чэтэныщхъэ зытель я маршынэмкIэ. Мыдрей хьэщIэ лъапищыр я «Победэм» йотысхъэжри...

АдэкIэ кьэхъуа кьомыр хыбар кыхыщ. Абы щызгъужынынур Жанзилэ и псалъэр зэригъэпэжамрэ Ахъэ кыттриIуэгъар натIэ тхуэхъуауэ зэрыщытамрэщ...

Мис иджы, мы кьезгъэкыуэкIахэр зи кIэм кыкIа бзылхугъэм сыкIэлъыплъу сыздэщытым, си ныбжьын нанэ гуэр ди щыбагъ кыдэсати:

– Уи мыIуэхум уи бэлагъ хыумыIу кыызжепIэми, схуэфашэщ. Ауэ насыпыншэу икIи угьурсызу зызыбжыжу зи дуней гъащIэр кьезыхъэкI а тхьэмыщкIэр щхъэ кьэбгъэгубжъа мыгъуэ?

– Ар уэри щыIухурэ?

– Ар зымыщIыху мы кьедзам искъым. ИгъащIэм лIы яхуэдэкыуакъым. Кыуэдри Иэджэрэ къэтащ...

– ЛIы дэмыкыуамэ, а хьыджэбз цыкыIу щыIгьур...

– Дэкыуакъым, тхьэ-тIэ. Мо кыздикIухахэм щипIа хамэ сабийр бын, хьыджэбзышхуэ кыыхуэхъущ, ар иригъашэри... А щыгъуэ цыкыIур пхъурылху пэлъытэу кыздидшэри кьекыуэлIэжащи, абы зэуэ хуэбзэIэфIщ, фыуэ елъагъури, анэшхуэ дыдэу фIэкIа пщIэнкыым. Ар зи цыхуфIагъым

насыпыншэу, угъурсызу щызытригъэIуKа мыгъуэр уэ къащIэ. – Нанэр кIыхъу псэлъэну къыщIэкIынт, ауэ, ар сэ къэсщIа хуэдэти:

– ЕмыкIу сыкъыумыщI, ди шыпхъу, си автобусыр къэсащ, – жызоIэри, сепIэщIэкIыу унэм сыкъыщIокIыж. АрщхъэкIэ нэкIэ къэслъыхъуэ нанэмрэ и пхъурылхъу цIыкIумрэ къысIэщIэлъэгъуэжакъым.

КЪЭРМОКЪУЭ ХЪЭМИД

Хъыбархэр

ХЪЭРЭМЫЖЬРЭ ХЪЭЛЭЛЫЖЬРЭ

Хъэрэмыжьрэ Хъэлэлыжьрэ зэдежъащ:

– ЗекIуэ и вакъэ лажьэркъым, зыгуэр къытпэщIэхуэнщ, – жари.

Зыпс икIри, Хъэрэмыжь жиIащ:

Хъэлэлыжь и гъуэмылэр тхъэрыкъуэф Iэнэм къытрилхъащ, шэджагъуашхэ шхэхэри ежьэжащ. КIуэм-лъэурэ, пшапэр зэхэуауэ, гъуэгущхъэ зэхэкIыпIэм нэсащ.

– Пщыхъэщхъэшхэ дышхэнщ, – жиIащ Хъэрэмыжь. – Мыбдеж нэху дыкыщекIынщи, пщэдджыжь дежьэжынщ.

– Хъунщ, – жери Хъэлэлыжь и гъуэмылэр тхъэрыкъуэф Iэнэм къытрилхъащ.

Хъэлэлыжь и гъуэмылэр нагъэсри, жэщри абдеж щрахащ. Нэху щыри, гъуэгу техъэжын щыхъум, Хъэлэлыжь жиIащ:

– Пщэдджыжьышхэ дышхэнукъэ?

Хъэлэлыжь и гъуэмылэм кIэ иратакIэт. Хъэрэмыжь и гъуэмылэм еб-лащ.

– Мыхъумышхэ сыхъуащ, – жиIащ Хъэрэмыжь, Хъэлэлыжь зыкIэригъэхун мурад ищIати. – Сэ ипщэкIэ сыкIуэнщ, уэ ищхъэрэкIэ ех. КъытпэщIэхуэ Iамэ, мыбдеж дыщызэрихъэлэжынщ.

И гъуэмылэр и плIэм ирилхъэжри, Хъэрэмыжь ипщэкIэ дэкIуеящ. Сыт ищIэжынт Хъэлэлыжь: псы Iуфэр иубыдри ищхъэрэкIэ иригъэзы-хаш, пщыхъэщхъэхуегъэзэкI хъуауэ зы щхъэлыжь бгынэжа ирихъэлIащ. «Жэщыр щисхынщ», – жери щхъэлым щIыхъащ Хъэлэлыжь, ныбэ нэщIти, и щхъэр здижагъуэм, щхъэл гуэным зригъэзэгъащ.

Жэщыбг хъуауэ, щхъэлым зы мыщэ къыщIыхъащ. Мыщэм зигъэукIу-рия къудейуэ, зы дыгъужь къыщIэпкIащ щхъэлым. Дыгъужьым зы бажи къыкIэлъысащ. Хъэлэлыжь щхъэл гуэным зриудыгъуащ: «СыкъащIэмэ, сызэпкъраудынщ», – жери и псэр IуKауэ.

– Хэт сыт къехъулIа нобэ? – жиIащ мыщэм, и гущIыIу дэгъэзеяуэ здэщылъым. – Бжыхъуэ делэ гуэр къэзгъэунэхуащи, шэджагъуэ жей щищIым, зы бжъэ матэ къыфIесхъэжъэри сытхъэжащ нобэ гуэрым.

– Сэри сытхъэжащ нобэ, – жиIащ дыгъужьым. – Зы мэлыхъуэ срихъэлIати, пщэфIэху, зы мэл къыфIэсхъащ.

– ДжэдылкIэ зыстIыжащ сэри, – жиIащ бажэм. – Джэдыхъуэр псыхъэ къэтыху джэдым я нэхъ пшэрыр къыфIэсхъащ.

Мыщэм, дыгъужьым, бажэм якIэщIэдэлухъщ, нэху игъэщри, Хъэлэлыжь бжыхъуэм деж кIуащ:

– Нобэ шэджагъуэ жей умыщI: мыщэм уи бжъэ матэ ихынущ.

Мэлыхъуэми жриIащ:

– УщыпщафIэкIэ мэл хъушэм утемыплъэкъукI: дыгъужьыр къощэ-нущ.

Джэдыхуэри игьэлуцац:

– Псыхьэ ущыклуэкIэ бажэм ухуэмыбэлэрыгь.

Мыщэр бжыхуэуэм кьиумысри кыкIуэцIищыхьащ, дыгужьыр мэлыхуэуэм IэцIэукIэ пэтац, джэдыхуэуэм хьэ къриуштри, бажэр къригьэфыщIащ.

Бжыхуэуэми, мэлыхуэуэми, джэдыхуэуэми кьагьэфIащ Хьэлэлыжь, хуэхьынуу хуэдиз фIыгьуэ къратри кьаутIыпщыжащ.

Хьэлэлыжь гьуэгушчхьэ зэхэкIыпIэм кьэсыжащ, Хьэрэмыжь абдеж щрихьэлIэжащ. Хьэлэлыжь и плIэм иль фIыгьуэр щилъагьуу, Хьэрэмыжь ехуэапсэнтэкьэ?

– Дэнэ кьипха?

Къыздрихар жриIащ.

Хьэрэмыжь ежажьэри, пшапэр зэхуэрэ пэт, щхьэлыжьым зыщIигьэзэгьащ:

– Сэри сакIэщIэдэIухьынщи, я щэхур сIуатэмэ, бжыхуэуэми, мэлыхуэуэми, джэдыхуэуэми сагьэфIэнкьэ! – жери.

Жэщыбг хьуауэ, мыщэр, дыгужьыр, бажэр щхьэлым кыщIэджэдэжащ, зэхуэбэрэжьауэ, я щхьэр я жагьуэу.

– Махуэ кьэс тызогьазэ, тегьазэ щхьэкIэ, бжыхуэуэм сыкьеумысри, бжэгьуу цIынэкIэ сеубэрэжь, – жиIащ мыщэм. – Ноби арац кьызищIар.

– Сэри арац си махуэр, – жиIащ дыгужьым. – Мэлыхуэуэр схуэгьэбэлэрыгьыжыркьым. Си лъэдийр зэриуд пэтац нобэ.

– Джэдыхуэуэм зы хьэ кьэрэжь кьызиутIыпщри, армыгьуейуэщ сыкьызырыIэщIэкIар, си кIэр пичащ, – жиIащ бажэм. – Зыгуэр кьыткIэщIодэIухь дэ, ди щэхур зыгуэрэм еIуатэ.

Щхьэл гуэным иплъэмэ – Хьэрэмыжь ильщ, и нэр кьожри.

– Уэраи дызытеунэхуэр! – жари Хьэрэмыжь щхьэл гуэным кьралъэфащ, зэпкьраудри мэзым хыхьэжащ.

ЗЭШИЦ

Зы лыжь, кьуиц иIэти, и лIэгьуэр кьыщысым, и кьуэ нэхьыжьыр кьриджащ.

– Сэ дунейм сохыж, – жиIащ лыжьым, – сылIэмэ, си ужь кьинэм уранэхьыжьщ, нэхьыщитIым я щхьэр ягьэпсэужыфынуу, уэрац сигу нэхь зыхуэныкьуэри, си дыщэр кьыпхузогьанэ. Дыщэр мыпхуэдэ Iуащхьэм щIэстIащ, – жери Iуащхьэр къригьэцIыхуащ. – Ди зэхуэдэ щэхуш, уи кьуэшитIым кьыумыгьащIэ.

И кьуэ нэхьыжьыр щIигьэкIыжри, и кьуэ курытыр кьриджащ лыжьым.

– Сэ дунейм сохыж, – жриIащ и кьуэ курытым. – Нэхьыжьымрэ нэхьыщIэмрэ я щхьэр ягьэпсэужыфынуу, уэ Iыхьэншэ ухьункIэ сошынэри, си дыщэр кьыпхузогьанэ. Дыщэр мыпхуэдэ Iуащхьэм щIэстIащ, – жери абы Iуащхьэр къригьэцIыхуащ. – Ди зэхуэдэ щэхуш, уи кьуэшитIым кьыумыгьащIэ.

И кьуэ курытыр щIигьэкIыжри, и кьуэ нэхьыщIэр кьриджащ лыжьым.

– Сэ дунейм сохыж, – жриIащ и кьуэ нэхьыщIэми. – Уи шынэхьыжытIыр зэгурылуэнщи, Iыхьэншэ уащIынщ, абы срошынэри си дыщэр кьыпхузогьанэ. Дыщэр мыпхуэдэ Iуащхьэм щIэлъщ, – и кьуэ нэхьыщIэми

къригъэцІыхуащ Іуащхъэр. – Ди зэхуэдэ щэхуш, уи шынэхъыжьбитІым къыумыгъащІэ.

Я адэр лІэри щІалъхъэжа нэужь, зэшищым я нэхъыжьыр пщІантІэм дэбзэхыкІащ. Абы и ужь иувэри, пщІантІэм дэкІащ я къуэш курытыр. Я шынэхъыщІэри якІэлъыдэкІащ. Зым адреим зыщигъэпщІкуурэ, Іуащхъэм деж щызэІушІэжаш.

– Щхъэ фыкъыскІэлъыдэкІа? – къеплъащ шынэхъыжьыр и къуэшитІым.

– Ди танэр хъэм ишхмэ, жысІэри танэхуж сыкъежьащ, – жиІащ къуэш курытым.

– Уэри дэнэ укІуэрэ? – къеупщІащ и шынэхъыщІэм.

– Ди мэлыр есхулІэжынщ жысІэри сыкъежьащ, – жиІащ я шынэхъыщІэм.

– НтІэ, танэмрэ мэлымрэ къэвгъуэтыжыху, сэри Іуэхуншэу сыщысынкъым: мы Іуащхъэр къэстІынщ, – жиІащ я шынэхъыжьым.

– Танэри мэлри дэнэ кІуэн: Іуащхъэр къыбдэттІынщ, – жари Іуащхъэм еувэлІащ модрей тІури.

Зэшищыр еувалІэри, Іуащхъэр къатІащ: дыщэ къыщІэкІакъым.

– Ди адэм и уэсят сигу къэкІыжаш, – жиІащ я шынэхъыщІэм, зыкыІэтыжри. ШынэхъыжьбитІми зыкъаІэтыжаш.

– Сыт уэсят къыпхуищІар? – еупщІащ я шынэхъыщІэм.

– «Уи мыщІэнтІэпс мылъку пхуэхъунукъым» – апхуэдэ уэсят къытхуигъэнатэкъэ ди адэм? – жиІащ я шынэхъыщІэм.

– Узахуэщ: къытхуигъэнащ апхуэдэ уэсят, – жари зэшищыр къежьэжаш.

Къежьэжауэ къыздэкІуэжым, зылІ къарихъэлІащ.

– Гъуэгум сыщепсыхри, сыщхъэукъуэху, си шыр кІуэдащ. Шы къыфІэщІэмылъэгъуауэ пІэрэ? – къеупщІащ лІыр зэшищым.

– Шым и нэ сэмэгур исыжкъым, пэжкъэ? – жиІащ зэшищым я нэхъыжьым.

– Пэжщ, – жиІащ лІым, – си шым и нэ сэмэгур исыжкъым.

– Ныкъуэлъахъэ илъ шым? – лІым еупщІащ зэшищым я курытыр.

– Ныкъуэлъахъи илъщ, – жиІащ лІым.

– ЩІакІуэ теубгъуа? – еупщІащ зэшищым я нэхъыщІэр.

– ЩІакІуи теубгъуащ, – жиІащ лІым. – Си шыр флъэгъуауэ къыщІокІ-тІэ?

– Хъэуэ, тлъэгъуакъым, – жаІащ зэшищым.

– Флъэгъуащ. Фымылъэгъуамэ, си шым и нэ сэмэгур зэримысыжри, ныкъуэлъахъэ зэрилъри, щІакІуэ зэрытеубгъуари дэнэ щыфщІэрэ? Шыр фэ ффІэкІакъым. Си шыр къызэфтыж. Дэнэ щывгъэпщІкуар? – къыхигъэзыхъащ лІым.

– Тлъэгъуакъым, дгъэпщІкуакъым, – щыжаІэм, зэшищыр хеящІэм деж ишащ лІым:

– Си шыр мы зэшищым яфІэкІакъым – къызегъэтыж, – жери. – Шыр гъуэгум щысфІэкІуэдащ. И нэ сэмэгур зэримысыжри, ныкъуэлъахъэ зэрилъри, щІакІуэ зэрытеубгъуари ялъэгъуащ.

– Флъэгъуа? – къеупщІащ хеящІэр зэшищым.

– Тлъэгъуакъым, – жаІащ зэшищым.

– АтІэ, шым и нэ сэмэгур зэримысыжыр дэнэ щыфщІэрэ?

– ИжьырабгъумкІэ зэпхуэкІыгурэ гъуэгунапщІэ удзыр ихъуати, шым и нэ сэмэгур зэримысыжыр къэсщІащ, – жиІащ зэшищым я нэхъыжьым.

– Ныкьуэлъахъэ зэрилгыр дауэ къэфщIа? – кьеупщIащ хеящIэр.

– Ныкьуэлъахъэ имылъатэмэ, шым и фIалгъэ лъакьуэмрэ и кIэбдз лъакьуэмрэ я лъэужьыр зэрыувэнутэкъым, – жиIащ курытым.

– Шым щIакIуэ зэрытеубгыуари дэнэ шыфщIэрэ?

– ЩIакIуэр шым и пхэшIым къекIуэтэхри, гъуэгу сабэр илъэшIурэ здилгъфати, абыкIэ къэсщIащ, – жиIащ зэшищым я нэхьыщIэм.

– Мы щым лажъэ яIэкъым, – жиIащ хеящIэм. – Уи шыр ялъэгъуакъым. Шым зыхыумыгъэкIыжынымэ, хъэм ямышх щIыкIэ лъыгъуазэ, – жери хеящIэм лIыр къыдиггъэкIыжащ.

«Мы зэшищыр цIыху губзыгъэщ, ныжэбэ си унэ изгъэсынщ, згъэхъэщIэнщ», – жери мурад ищIащ хеящIэм. Зэшищыр хъэщIэшым иришэри щынэ хуригъукIащ, хуигъэпщэфIащ, езыри ядэшхэри, хъэщIэшым икIыжащ. Жэщыбг иггъэхури, бжэщхэIум къытеуващ хеящIэр: «Мы зэшищыр IуэрыIуэдзщ, сакIэшIэдэIухьынщ», – жери.

Iгуэлъыжауэ здыхэлъым, зэшищым я нэхьыжыым жиIащ:

– ХеящIэм диггэтхъа и гуггэжщ: ныщхъэбэ диггэшха щынэлым хъэбзымэ кыыхех.

– Я пIастэмэ хъэдэмэ кыыхех, – жиIащ курытым.

– Езы хеящIэр тхъэкIумэ жъажъэщ, – жиIащ я шынэхъыщIэм.

Зэшищым якIэщIэдэIухьри, зэхихар ггъэщIэгъуэн щыхъуауэ, бжэщхэIум къытекIыжащ хеящIэр. Нэху иггъэщри, мэлыхъуэр къриджащ.

– Дыгъуэпшыхъ тхуэбукIа щынэм и лым хъэбзымэ щхъэ кыыхихрэ? – еупщIащ хеящIэр мэлыхъуэм.

– ПщызбзыщIащ, армышху щынэр къэзылтхуа мэлыр лIати, щынэр хъэбз щIэзггъэфурэ спIащ, – жиIащ мэлыхъуэм.

ПщафIэри къриджащ хеящIэм:

– Дыгъуэпшыхърей пIастэм хъэдэмэ щхъэ кыыхихрэ?

– Хугур къызэмэщIэкIати, кхъэм сыдыхъэри мэшыщхъэ къэсфыщIат, – зиумысыжащ пщафIэм.

IтIанэ хъэщIэшым ихъащ хеящIэр.

– Щынэлым хъэбзымэ къызэрыхихри пIастэм хъэдэмэ къызэрыхихри къэфщIащ – абыкIэ фызахуэщ, – яжриIащ зэшищым. – СызэрытхъэкIумэ жъажъэри дэнэ къыщыфщIа?

– УмытхъэкIумэ жъажъэтэмэ, укыыткIэщIэдэIухьынтэкъым, – жиIащ зэшищым я нэхьыщIэм.

– Тхъэ соIуэ си пыIэкур квивудаIэ, – жиIащ хеящIэм, къахуэупсэри зэшищыр къриггэжъэжащ. – ДяпэкIэ фэращ жылэм я хеящIэ хъун хуейр.

БЛАГЪУЭ

ЗылI фыз бзаджэ иIэт. Фыз бзаджэр хуэмышыж хъуащ лIым, и щхъэр щIриггэхъащ. Хуэмышыж щыхъум, фызыр иггъэкIуэдын мурад ищIащ лIым. ЗэриггэкIуэдын Iэмал кыыхуэмыгупсысурэ, зыбжанэрэ екIуэкIащ.

Зэгур, мэз кIуауэ, мей жыг ирихъэлIащ лIыр. Жыгым мы къыпыщэщати, ар къыздищыпым, гъуэ дыдж къыIэщIэлггъуащ лIым. «Мэзым къэсшэнци, мы гъуэм издзэнщ», – жери игу ирилъхъащ лIым. Гъуэм чы триггэлъадэщ, мэкъу трикхъыжжри кьежъэжащ лIыр, гъуэмылалгъэм из мы къыздихьри. Мыр фыз бзаджэм игу ирихъащ.

– МыфIэкIа щхъэ кыыумыхъарэ? – кыыхуилгъащ лIым.

– Гьуэмылалгэм нэгьуэщІ ихуакьым, – жиІащ лЫм. – Къэсхьынщ жыпІэмэ, мейр щыбгьуэтынур мыпхуэдэм дежщ, – жери мей жыгыр кьригьэцІыхуаш.

Матэ кьищтэри, фызыр мэзым кІуаш, мей жыгыр кьыщиудыным гьуэ дьджым ихуаш. Зыбжанэ дигьэкІри, лЫр фызым кІэлъыдэкІащ: «И Іуэху зэрыхуам сеплъынщ», – жери. Гьуэм щыщхьэщыхьэм, кІий-гуо макъ зэхихащ лЫм. Еплъыхри, благуэ кьыІэщІэлъэгьуаш: благуэм гузэвэгьуэр телъщ – фызым баш кьытрекьутэ.

ЛЫр щеплъыхым, гу кьыльтэри, благуэр гьуэм кьипсэлъыкІащ:

– Тхьэм и нэфІ зыщыхуэн, мы гьуэм сыних – пхуэзмьщІэн щыІэкьым!

Кьурагь иригьэжэхри, благуэр гьуэм кьрихащ лЫм – и щхьэм ирилъытащ. «Сыкьэплъэгьуакьым-услъагьужакьым! – жери благуэр ежьэжаш. – Зэм-зэм укьызихьэлІэмэ, уи хьэтыр слъагьужынщ».

Фызыр гьуэм кьринэри, лЫр и унэ ихьэжаш, благуэр псыщхьэм дэкІуейри, псыр иубыдащ. Псыр благуэм щыубыдым, жылэр гузэвэгьуэ хэхуаш. ЛЫм деж кІуэри жраІащ:

– Благуэм и хьэтыр плъэгьуаш. Уи хьэтыр кьыльагьужынщ: псыр кьегьэутІыпщыж.

Псыщхьэм кІуэри, лЫр благуэм елъэуаш:

– Жылэр псы щхьэкІэ зэтолэ: псыр нэутІыпщыж.

ЛЫм и хьэтыр кьыльагьури, благуэм псыр кьиутІыпщыжаш.

Зыбжанэ дигьэкІри, псыр иубыдыжаш благуэм. Жылэр гузэвэгьуэм хэхуэжаш.

– Уэр фІэкІ, благуэм зи хьэтыр кьыльагьун щыІэкьым: псыр кьегьэутІыпщыж, – жраІащ лЫм. ЛЫр благуэм деж кІуаш:

– Си хьэтыр кьэльагьу: псыр кьэутІыпщыж, – жери.

– Уи хьэтыр зэ слъэгьуаш: кьысхуэпщІар пхуэсщІэжаш, – жиІащ благуэм.

– Мы зэм кьэльагьуж си хьэтыр.

– Хьунщ, мы зэм слъагьужынщ, – жиІащ благуэм. – АфІэкІа укьысхуэмыкІуэ: уи хьэтыр слъагьунукьым.

Благуэм псыр кьиутІыпщыжаш, арщхьэкІэ зыбжанэ дигьэкІри, аргуэрыжъти, иубыдыжаш. Жылэр гузэвэгьуэ хэхуэжаш. Сыт ящІэнт: лЫм деж кІуаш.

– Уи хьэтыр кьимылъагьумэ, ди хьэтыр кьыльагьунукьым благуэм: иджыри зэ тхуэкІуэ.

– СыкІуэкІэ кьысхуищІэнуІакьым, – жиІащ лЫм. – Си хьэтыр зэ кьыльэгьуаш, тІэу кьыльэгьуаш, ауэрэ кьыльагьун?

– АтІэ лІо тцІэнур? – жаІащ жылэм. – ДызэтелІэнущ.

И фызыр игу кьэкІыжаш лЫм.

– ФынакІуэ, – жиІащ лЫм, – псыщхьэм дызэрывгьэхь.

Жылэр игьэІушри, псыщхьэм ишащ. Псыщхьэм щынэблагьэм, езыр япэ ити, ежьэжаш:

– Уанэ мыгьуэр тетлъхьаш: фызыр гьуэм кьикІыжаш! – жери.

Благуэм и псэр ІукІащ:

– Фызыр гьуэм кьикІыжаш жыпІа?

– КьикІыжаш. Плъагьуркьэ: жылэр дыкьызэрыдэхаш, – жиІащ лЫм.

– Абы щыгьуэ сэ мы дунейм сишх щыІэжкьым, – жери благуэм бгым зыщидзыжаш.

ПСАЛЬЭ ПЭЖИЦ

Зы щІалэ лЫщІакІуэ ежъащ, зы жылэ дыхьэри щІэупщІащ:

– Хэт сигьэлЫщІэн? – жери.

ЗылІ кьепльри, щІалэр игу ирихьа хьунти, зыбгьэдишащ:

– Сэ узгьэлЫщІэнщ.

– Сыт си лЫщІапщІэр? – щІэупщІащ щІалэр.

– Зы ильэскІэ усхуэлЫщІэмэ, псалъэ пэжиц бжесІэнщ, – кьыжриІащ лЫм. – Аращ уи лЫщІапщІэр.

«Мыр згьэунэхунщ», – жери щІалэр арэзы хьуащ. ИльэскІэ игьэлЫщІэри, пІалгэр кьыщысым, лЫм кьыжриІащ:

– Уи мыІуэху зыгумыхуэ – ар зы псалъэ. Ерыскьы хьэзыр ублэмыкІ – ар етІуанэ псалъэ. Псы икЫпІэр умыщІэмэ, псым ухэмыхьэ – ар ещанэ псалъэ. А щым утетмэ, ущІегьуэжынкьым. Ар уи лЫщІапщІэщи, зэгьээзгь. Зыш уэстынщи, унэм унихьэсыжынщ.

Шым кьэшэсри, щІалэр кьежъэжащ. КьыздэкІуэжым, жэщ кьытехьуэри, зы жылэ дыхьащ: «Нэху сыкьыщекІынщ», – жери.

– Ныжэбэ хэт сигьэхьэщІэн? – жери щІэупщІати:

– Ди пщым уигьэхьэщІэнщ, – кьыжраІащ. – НэгьуэщІым и хьэщІэщ уихьауэ пщым идэнукьым. СыхьэщІэнщ жыпІэмэ, ди пщым деж екІуалэ. УщІемыгьуэж закьуэ: пщым уигьэхьэщІэнурэ уиукЫжынущ. «Тлбагьункьэ зэрыхьу», – жери щІалэр пщым деж еблэгьащ. ХьэщІэщым Іэнэ кьрахьэри, щІалэм и пащхьэ кьрагьэуващ, пщыри кьихьэри кьыбгьэдэтысхьащ.

Пщымрэ щІалэмрэ Іэнэм здыпэрысым, пщым и шыбзыхьуэр хьэщІэщым кьихьащ:

– Шыбзыр щыдыгьум яхуащ, – жери.

Пщым и щхьэр кьийэтакьым. Пщым зыри щыжимыІэм, шыбзыхьуэр хьэщІэщым икЫжащ. ЩІалэми и жьэ зэщІихакьым.

Шыбзыхьуэр хьэщІэщым икЫжри заул дэкІауэ, пщым и мэлыхьуэр кьихьащ:

– Ди зы мэл хьушэ хьэм яшхащ, – жери.

Мэлыхьуэми зы псалъэ жриІакьым пщым, и щхьэр кьийэтыххакьым. Мэлыхьуэр хьэщІэщым икЫжащ. Пщым и хьэщІэ щІалэри Іэнэм зэрыпэрысщ: зы псалъэ кьахидзэркьым.

Мэлыхьуэр хьэщІэщым икЫжа нэужь, пщым и зы унэІут кьыІуольдаэ:

– Ди унагьуэбжэр хуэтщІыжащ! – жери. Пщым: «Сыт кьэхьуар, сыт щІыхуэтщІыжар?» жиІэн и гугьащ хьэщІэ щІалэм, арщхьэкІэ пщым бадзэ кьытетІысхьауэ кьыщыхьуакьым.

Пщым зыри щыжимыІэм, унэІутыр хьэщІэщым икЫжащ.

Жэщыр хэкІуэтэху щІалэм бгьэдэсри, пщыр щІэкЫжащ.

ЩІалэр нэху щыху езэгьакьым. «Иш зэрахауари, и мэл хьушэ хьэм зэрашхари, я унагьуэбжэр зэрыхуащІыжари кьыфІэІуэхуакьым пщым, – жиІащ щІалэм, пІэм здыхэлным. – Хьэм и губжьыр кхьуэм трелхьэ жыхуалэращ: кьызжаІар пэжмэ, пщым сыІэщІэкІуэдэнущ».

Нэху щыри кьыщрагьэжъэжым, щІалэр пщым еупщІащ:

– Ди пщым и хьэщІэр иригьэукІыж и хабзэщ жари кьызжаІащ жылэм сыкьыщыдыхьэм. Ныжэбэ уи хьэщІэщ сисащ. СыщІумыгьэукІар кьызжелэ.

– УщІезмыгьэукІар уи мыІуэху зепхуатэкьыми, аращ, – кьыжриІащ

пщым. – Шыбзыр яхуащ жиІэри шыбзыхъуэр хьэщІэщым нихъащ дыгъуэ-
пшыхъ. Уэ зы псалги жыпІакъым, уи Іуэху хэлътэкъыми. Шыбзыхъуэм и
ужыкІэ малыхъуэр нихъащ хьэщІэщым, ди малыр хъэм яшхащ жери. Абы
щыгъуи зы псалгэ жыпІакъым. Ди унагъуэбжэр хуэтщІыжащ жиІэри
унэІутри нихъащ хьэщІэщым – щІыхуэтщІыжам уцІэупщІакъым. Уи
Іуэху зыхэмылтым уи Іуэху щІыхэплъхъэн щыІэкъым – ар кыпштехуэр-
къым. Зиш яхуар сэращ – сэ шы си мащІэкъым. Хъэм зи мэл яшхар сэ-
ращ – мэли си мащІэкъым. Ди унагъуэбжэр хуэтщІыжамэ, уэ сыт кыс-
хуэпщІэжыфынт? Зи мыІуэху зезыхуэращ псоми хэлІыфІыхьыр: апхуэдэм
кыпхуищІэнур мащІэщ, уигъэжэкъуэн фІэкІ. Гъуэгу утетмэ, уи гъуэгу
ирикІуэ, уи мыІуэхум уи бэлагъ хыумыІу. Зи мыІуэху зезыхуэращ сэ
езгъэукІыр, – жери пщым щІалэр къригъэжэжащ.

Къежэжауэ къыздэкІуэм, гъуэгу лы гуп щрихъэлІащ щІалэр. Лы
гупым я гъуэмылэр тхэрыкъуэф Іэнэм кытральхъауэ зэхэсти, щІалэр
щыблэкІым ирагъэблэгъащ.

– СопІащІэ, – идакъым щІалэм: «СызыгъэлыщІам и псалгэр згъэу-
нэхунщ», – жери.

– УмыпІащІэ, – кыжраІа щхъэкІэ, щІалэр яхуепсыхакъым, лы гу-
пым къаблэкІри къежэжащ. КъыздэкІуэм псы ирихъэлІащ. Псыр къи-
уауэ, нэри пэри ихъырт. «СызыгъэлыщІам лыщІапщІэ кызимытын
щхъэкІэ, псалгэ къызжиІэри сыкъиутІыпщыжащ, – жиІащ щІалэм. – Зы
шыжь фІэкІ игу пыкІакъым. Ерыскъы хъэзырым ублэмыкІ къызжиІати,
ерыскъы хъэзырым сыкъыблэкІащ – кысщыщІаІакъым. Псы икІыпІэр
умыщІэмэ, псым ухэмыхъэ къызжиІащи, ари згъэунэхунщ», – жери шыр
псым хихуащ щІалэм.

Унэхъунумэ, куэдрэ: шыр псым итхъэлащ, щІалэр, и ажал къэса хъун-
тэкъыми, ныджэм кыттридзэжащ. Шыр узджынтауэ кыигъуэтыжри, уанэр
кытрихаш, и дамэм кытрилхъэри псыхъуэм къыдэкІыжащ:

– Псалгэм я нэхъ пэжри псыхэкІуадэ мэхъу, зыхуэмыфащэ жепІэ-
мэ, – жери.

ПЩАЩЭР ЗЫХУЭФАЩЭР

Зы щІалэ, псы Іуфэм Іухъауэ, мыІэрысэ кыигъуэтащ. МыІэрысэр
псым кърихъэхагъэнт. Ехъуапсэри, мыІэрысэр ишхащ щІалэм. Ишхри,
щІегъуэжащ: «МыІэрысэр си жыг пытакъым, сыщимейкІэ сшхын хуеа-
къым», – жери.

«Псым кыщрихъэхакІэ мыІэрысэр зейр псы Іуфэм Іусщ, – жиІащ
щІалэм. – Сежьэнщи, зейр къэзгъуэтынщ».

Псы Іуфэм Іутурэ ипщэкІэ дэкІуейри, щІалэр зы лыжь ирихъэ-
лІащ.

– Тхъэмадэ, – жиІащ щІалэм, – псым нрихъэхауэ зы мыІэрысэ кыс-
пэщІэхуэри сшхащ. УэрагъэнкІэ хъункъэ мыІэрысэр зейр?

– Сэращ, – жиІащ лыжьым. – Пшхамэ, уи хъэлэлщ.

– Хъэуэ, си хъэлэлкъым, – идакъым щІалэм. – Жыгыр сэ згъэкІакъым,
си пщІэнтІэпс хэлъкъым. Сысымейми сшхащ. ЦІыхум и пщІэнтІэпс зыхэ-
мылтыр и хъэрэмщ. Къыстеплхъэр си хъэлъэщ: мыІэрысэр къэзмыпшы-
ныжауэ ди унэ сихъэжынукъым.

ЩІалэр игу ирихъащ лыжьым: апхуэдэ и щыпэлъагъут. «Мыр цІыхум
игъэсащ, цІыху къабзэщ», – жиІащ игукІэ.

– АтІэ, си щІалэ, – жиІащ лыжьым, – уумей пшхымэ, къэпшыны-

жыгъуафIэ хъунукъым. Хьэлэл пхузощI мыIэрысэр, зыпхъу сиIэщи, щхьэгъусэ пщIымэ. Си пхъур, – кыжриIащ, – нэфщ, дэгущ, бзагуэщ, лъашэщ, Iэшэщ. Щхьэгъусэ пщIын апхуэдэ?

Сыт ищIэжынт щIалэм: кыкIуэтыж хъунутэкъым. КыкIуэтыжамэ, мыIэрысэр хьэрэм хуэхъунут. Хьэрэм ишхауэ и унэ ихьэж нэхьрэ, хэт кыишэми, идэнут. ЩIалэр арэзы щыхъум, лIыжыым жиIащ:

– АтIэ, мыпхуэдэ махуэр пIалгъэщи, фызышэ кьэгъакIуэ. Уэзгъэшэ-нур зэрынэфри, зэрыдэгури, зэрыбзагуэри, зэрылъашэри, зэрыIэшэри бжесIащ – кыызжиIакъым жумыIэж.

– Хъунщ, – жери, щIалэр кьежьэжаш, пIалгъэр кьэсри фызышэ игъэ-кIуащ.

Фызышэр пщIантIэм щыдыхъэм, лIыжыым и пхъур унэм кыищIа-шаш.

– Мыр зыхуэфшэну щIалэм сыхуэрэзыщ, – кьажриIащ лIыжыым. – Апхуэдэр щхьэгъусэ хуэхъумэ, си пхъур унащ.

Унэм кыищIаша пщащэр щалгъагъум, фызышэм я нэр кыишуащ: пща-щэр тхьэIухудт.

Кьратыну я гугъэр нэгъуэщIти, фызышэр Iэнкун щыхъум, лIыжыым жиIащ:

– Си пхъур нэфщ щIыжысIар имылгъагъупхъэм кIэлгъызепплэркъыми аращ. Дэгущ щIыжысIар зэхимыхыпхъэ зэхихыркъыми аращ. Бзагуэщ щIыжысIар жимыIэпхъэ жиIэркъыми аращ. Лъашэщ щIыжысIар здэмы-кIуапхъэ кIуэркъыми аращ. Iэшэщ щIыжысIар зыхэмыIэбапхъэм и Iуэху хильхьэркъыми аращ. Апхуэдэ пщащэ фигу ирихъмэ, фи щIалэм хуэфшэ. ЕмыкIу кыивигъэхъын сфIэщIыркъым.

Ар кьажриIэри, лIыжыым и пхъур фызышэм кьаритащ.

ПСЭМ НЭХЪРЭ НЭХЪАПЭР

Зыпщ зекIуэ ежьаш, шу гъусэ зыщIигъури. ЗекIуэ ежьэри кIуэдащ – и хыбар кьэIужакъым. Жылэр гузэвэнтэкъэ: лърагъэжьаш – дунейм яхуте-хакъым. Зыбжанэ дэкIауэ, зы шу кьахуепсыхаш, жыжъэ кыкIри.

– Фи пщыр ди гьэрщ, – кьажриIащ шум. – ЩхьэщэхужыпщIэ кы-дэвмытауэ фэтгыжынукуым. Кьыдэфтынур дыщэщ.

Ар кьажриIэри, шур яхэкIыжаш. Пщыр ирагъэукIынт: щхьэщэхужып-щIэ зэхадзэри, зы гуп ирагъэжьаш. Гъуэгур Iыхьти, жэщ кьащытехуэм, гупыр епсыхаш. Дыщэр зыIыгъ щIалэм шыр хигъэпщ зищIри, дыщэр Iуащхьэ лъабжъэм щыщIитIащ.

Нэху щыри, гупыр ежьэжаш, шэджагъуэ хъуху гъуэгу тетауэ епсыхаш. Дыщэр зыгъэпщкIуа щIалэм уанэр щытрихым кьэщта нэпщI зищIащ:

– Дыщэр згъэкIуэдащ: лъатэпсыр зэрыжри дыщэр скIэрыхуащ. Сы-вукIми, схуэфашэщ.

Сыт ящIэжынт гупым? ЩIалэр букIкIэ дыщэр бгъуэтыжын? Тебгъа-зэкIи дыщэр дэнэ кыипхыжын? Гъуэгум щыпкIэрыхуамэ, упыкIащ.

– ЛIо тщIэнур? – гузэвэгъуэ хэхуащ гупыр. – Пщыр кьаIэщIэдмы-хыжауэ дгъээж хъунукъым.

– Дгъээжынкъым, – жиIащ дыщэр щIэзытIа щIалэм. – Дыщэр щы-димыIэжкIэ, бзаджагъэ дахуекIуэнщ...

ЗэрыгъэIушри, гупыр ежьэжаш, я пщыр зыубыдам я деж нэсри хы-бар ирагъэщIащ: «ЩхьэщэхужыпщIэ кьэтхьаш, фыкьакIуи дызэвгъэп-сальэ».

ЛитІ кьагъэкІуащ, щхьэщэхужыпщІэмкІэ зэгурыІуэн хуейти. ЛитІыр яубыдащ гупым. Іуэхур зытетыр модрейхэм дэнэ щащІэнт? Аргуэрү лІитІ кьагъэкІуащ – а тІури яубыдащ. ИтІанэ хьыбар ирагъэщІащ: «Ди пщым лІибл щІыгъуш, фи лІий ди ІэмыщІэ кьихуащ. Пщымрэ пщым и шу гьусэхэмрэ кьыдэвмытыжмэ, лІийри дукІынуш». Іэмал яІэжтэкъым: пщыр кьратыжри, гупыр кьежьэжащ. Я гьусэ щІалэм дыщэр щыщІитІа Іуащхьэм кьэсыжауэ, гупыр епсыхащ. Дыщэр кьыщІитІыкІыжри, щІалэм жиІащ:

– Дыщэр згъэкІуэдатэкъым. Ар мы Іуащхьэм деж щыщІэстІат. Ди пщым и щхьэ кьэтщэхужын кьезгъэкІуакъым – аращ дыщэр щІыщІэстІар. «Абы дынэса дэ? – жысІащ. – АфІэкІа лыгъэ, бзаджагъэ тхэлъыжккэ?» Ди пщым и щхьэ кьэтщэхужауэ зэхэзыхым сыт кьытхужаІэнт? Дыщэр згъэкІуэдауэ щыжысІэм сывукІынкІэ хьуну зэрыщытари сщІэрт сэ, сывукІакІи емыкІу филэтэкъым. Си псэ себлэнутэкъым: псэм нэхьрэ нэхь лъапІэщ напэр – аращ сэ сызэплъар.

Дыщэр кьыздахьыжри, гупыр я жылэ дыхьэжащ, я напэ мыулъыауэ.

ЛЫЖЬ ЦЫКІУМРЭ ПЩЫМРЭ

Зы жылэ лыжь цыкІу дэсти, тхьэмыщкІэ дыдэт, унэ нэщІым щІэс фІэкІ, бгъэдэль щыІэтэкъым.

– Іэхьуэу тхуежъэ, – кьыжраІащ лыжь цыкІум, – Іэхьуэу утхуежъэмэ, удгъэмэжэлІанкъым.

Іэхьуэу ежьэри, пщыхьэщхьэм кьыщыдыхьэжкІэ зыгуэр кьрат хьуащ лыжь цыкІум – шхын щыщІэжакъым. Шхын щымыщІэмэ, лыжь цыкІур нэхьыбэ хуейт? ЕкІуэкІурэ, пщыхьэщхьэ гуэрым кьыдыхьэжауэ, и Іэнэм махьсымэ кхьуэщын тету, зы мэжаджи телъу кьрихьэлІэжащ лыжь цыкІур. Махьсымэ кхьуэщыныр мэжаджэм дрифаш. Іэнэм тригъэувэжа кьудейуэ, кхьуэщыным махьсымэр из кьэхьужащ, зы мэжаджи кьытехутэжащ Іэнэм...

Пщэдджыжьым махьсымэр мэжаджэм дрифри, кьуажэ Іэщыр дихуащ лыжь цыкІум, пщыхьэщхьэм кьыдыхьэжмэ – кхьуэщыным махьсымэр изщ, зы мэжаджи телъыц Іэнэм. «Тхьэм и нэфІ кьысщыхуащ», – жери лыжь цыкІур гуфІащ. Іэхьуэныр щыпичащ абдеж: «Махьсымэрэ мэжаджэрэ сыщыщІэнукъым – сыт щхьэкІэ сыІэхьуэн?» – жери Іэхьуэ башыр жылэм яльридзэжащ.

– Ар хьункъым, – жаІащ жылэм, – гьэр нэсакъым, хэт дгъэІэхьуэнур?

– Хэти вгъэІэхьуэ. Сэ сшхын согъуэт, афэкІа сыфхуэІэхьуэжынкъым, – жери махьсымэмрэ мэжаджэмрэ я гугъу кьахуищІащ лыжь цыкІум. – Тхьэм и нэфІ кьысщыхуащ.

«Сыт тщІэнур?» – жари зэчэнджэщыжащ жылэр.

– ТщІэнуращ, – жаІащ, – пщым бзэгу хуэтхьынщ. Кхьуэщынымрэ мэжаджэмрэ пщым трихмэ, сыт ищІэжын, итІанэ тхуэІэхьуэнккэ?

Пщым бзэгу хуахьащ.

– Ди Іэхьуэм Тхьэр кьыхуэупсащ, – жари кхьуэщынымрэ мэжаджэмрэ я гугъу хуащІащ пщым. – Уэ кьыпщибзыщІауэ мэтхьэж ди Іэхьуэр.

Кхьуэщынымрэ мэжаджэмрэ кьригъэхьащ пщым, махьсымэр мэжаджэм дрифаш, Іэнэм щытригъэувэжым, махьсымэр из кьэхьужащ кхьуэщыным, Іэнэм зы мэжаджи кьытехутэжащ.

– Тхьэм и нэфІ кьызэрыпщыхуар си нэгү щІэкІащ, – кьыжриІащ

пщым. – И хьер ульагъу. Сэри сыпхуэупсэнщ, – жери витІрэ зы жэм-рэ къритащ лЫжь цЫкІум. Къритри кьиутІыпщыжаш. Кхъуэщынри къритыжаш.

ВитІыр щІищІэри, лЫжь цЫкІур мэкъушэ кІуащ. МэкъупІэм зы дыщэ джэдыкІэ кыщигъуэтащ.

ЛЫжь цЫкІум дыщэ джэдыкІэ кызыэригъуэтар жылэм къащІащ, кІуэри пщым бзэгу хуахъаш:

– Ди Іэхъуэм дыщэ джэдыкІэ кыигъуэтащ.

ЛЫжь цЫкІум еджэри, дыщэ джэдыкІэр иригъэхъащ пщым.

– Тхъэм и нэфІ кыпщыхуащ, дыщэ джэдыкІэм и хьер ульагъу, – кы-жриІащ пщым. – Сэри сыпхуэупсэнщ. – Къыхуэупсэри кьиутІыпщы-жаш.

Абы и ужькІи жылэм яхуэІэхъуэн идакъым лЫжь цЫкІум. Щимы-дэм, пщым бзэгу хуахъаш:

– ЛЫжь цЫкІур кьобзэджекІащ: шылэдждэд зэриІэр кыпщибзы-щІащ – дыщэ джэдыкІэр кьэзыкІэцІыр шылэдждэдыращ.

ЛЫжь цЫкІур кьригъашэри, пщым жиІащ:

– Шылэдждэдыр кысхуэхъи, сыгъэлагъу.

Шылэдждэд дэнэ кьрихынт лЫжь цЫкІум: дыщэ джэдыкІэр мэкъупІэм кыщигъуэтат.

Ху Іэбжыб и жыпым ирикІутэри, лЫжь цЫкІур мэкъупІэм ихъащ, хур ипхъри езыр мэкъум хэтІысхъащ.

ЛЫжь цЫкІур мэкъум здыхэсым, шылэдждэдыр кьэлъэтащ, хур ищыпрэ пэт, епхъуэри шылэдждэдыр кьиубыдащ. Шылэдждэдыр пщым хуихъащ.

– Тхъэр кыпхуэупсащ, – кыжриІащ пщым. – Шылэдждэдым и хьер ульагъу. Сэри сыпхуэупсэнущ: сыткІи кызылэІу.

– СызэрынолъІунуращ, – жиІащ лЫжь цЫкІум. – Жылэм я жьэр егъэубыд: фыгъуэр зыхегъэн, бзэгу кыпхуэзыхъ зумыгъэкІуалІэ. Я жьэр яубыдмэ, сахуэІэхъуэнщ.

Пщым фІэкІынт жылэр: бзэгу яхыжакъым абы и ужькІэ. Бзэгу щамыхыжым, лЫжь цЫкІур Іэхъуэу ежьэжаш.

ЛЫМРЭ ЛЫЩІЭМРЭ

Зэшищ псэурти, бжэн зыщыплІ фІэкІ дэттэкъым я пщІантІэ. Нэ-гъуэщІ мыльку ябгъэдэлътэкъым. «Ар хъункъым, дежьэнщи, дылІыщІэнщ, зыгуэр зэдгъэпэщынщ», – жаІащ зэшищым. Я нэхъыжыр япэ ежьащ, зы бжэн иришажьэри. ЗыгъэлЫщІэн лыхъуэурэ, зылІ ирихьэлІащ. ЛЫр мавэри вапІэм итщ.

– Дэнэ укІуэрэ? – кьеупщІащ ЛЫр.

– СызыгъэлЫщІэн солыхъуэ, – жиІащ щІалэм.

– Сэ узгъэлЫщІэнщ, – кыжриІащ лЫм. – Вакулэ дыкьихъэжыху укысхуэлЫщІэмэ, зы жэмыщІэ уэстынщ.

– Хъунщ, – жери еувэлІащ, выщхъэм тетІысхъэри кьевэкІуэрэ шэд-жагъуэ хъуащ.

– КІуэ, – жиІащ лЫм, – выр псафэ ху, апщІондэху сэ уи бжэныр сыукІынщи, згъэвэнщ.

ЩІалэм витІыр псафэ ихуащ. Ар кьэсыжыху, лЫм бжэныр иукІщ, игъавэщ, ишхри зигъэукІуриижаш.

– Си Іыхъэр-щэ? – жиІащ щІалэм, кьэсыжри.

– КъэзыкIухъ Iыхъэншэщ, – жиIащ лIым. – Выр псы ебгъэфамэ, щIэщIэжи, выщхъэм тетIысхъэж.

– Сымышхауэ сытетIысхъэнукъым: си щхъэр унэзэнущ, – жиIащ щIалэм.

– Уэ лIыщIэ ухъунукъым! – щIалэр кърихужъэжащ лIым, и бжэныр фIишхри.

ЩIалэр и унэ екIуэлIэжащ.

– Бжэныр дэнэ пхъа? – къеупщIащ и къуэшитIыр.

– Хъэм сфIащхаш, – бжэныр зышхар ибзыщIащ шынэхъыжьым.

Курыгтыр ежъащ итIанэ. Абыи зы бжэн здришэжъащ. Курытым и бжэ-
нри фIишхаш лIым, фIишхри езыр кърихужъэжащ.

Я шынэхъыщIэри ежъащ, зы бжэн и бжъэ кIапсэ ирищIэри. ВапIэ
нэсауэ, лIым ирихъэлIащ.

– Дэнэ укIуэрэ? – къеупщIащ лIыр.

– СызыгъэлIыщIэн солыхъуэ, – жиIащ щIалэм.

– Сэ узгъэлIыщIэнщ. ВакIуэ дыкыхъэжыху усхуэлIыщIэмэ, зы жэ-
мышщIэ уэстынщ.

– Хъунщ, – жери еувэлIащ, выщхъэм шэсри къевэкIыурэ шэджагъуэ
хъуащ.

– Выр щIэтIыкIи, псафэ ху, – жиIащ лIым, пхъэлэщэкIыр иутIыпщ-
ри. – Укхэсыжыху, сэ бжэныр сыукIынщи, згъэвэнщ.

Бжэныр жыгым епхауэ кIэрытти, лIым сэр дидзэху, щIалэм кIапсэр
зэпигъэльтэри бжэн мэжэлIар лъеящ.

ЩIалэм выр псафэ ихуащ, псым зэприхущ, деич цIынкIэ яхэуэурэ
губгъуэм ириутIыпщхъащ. ЩIалэр къэсыжыху, лIыр бжэным и ужь итащ,
къыхуэмыгубыдурэ. ЛIым пщIэнтIэпсыр къыпыхуауэ къэсыжащ щIалэр,
выр къыхужакъым.

– Выр дэнэ пхъа? – и нэр къыхуащ лIым.

– ЦIыври слэщIэкIащ, – жиIащ щIалэм. – Бжэныр бгъэвакхэ?

– Выр псафэ зэрыпху лъандэрэ бжэным и ужь ситщи, зыкъызыгъэу-
быдыркъым, – пщIэнтIэпсыр ирилъэщIэкIащ лIым.

– Выри цIывамэ, бжэныр лъеямэ, иджы тцIэнур сыт? – жиIащ щIал-
лэм.

– Бжэным зигъэнщIэмэ, къекIуэлIэжынщ, си витIыр къехулIэж, –
жиIащ лIым.

– КъесхулIэжынт – сашIыхъэнукъым. Вы цIывам ущIыхъэн?

– Теурэзыр къыпхукIуэ уэ, – жиIащ лIым. – Шыр бом щIэтщи, шэси,
вым якIэлъыпхъэр.

Шэсри, щIалэр псым зэпрыкIащ, витIыр хъуным хэтти, ихури я Iуэм
ириубыдащ.

– ВитIыmrэ шыmrэ дэнэ къипха? – къеупщIащ и къуэшхэр.

– Бжэныр зэвгъэшхам къызитащ, – жиIащ я шынэхъыщIэм. – ЛIы-
щIапщIэщ.

– Бжэныр пфIишха уэри?

– СфIишхакъым. Къысхуишэжынущ, – жиIащ шынэхъыщIэм. – Фэ
унэм фис, сэ пщIэнтIэм сьдэтынщ. Бжэныр къишэжрэ лIыр къакIуэмэ,
щыхъэт фыщIынущи, сыкъывэджа нэужь, фыкъыщIэкI, – жери щIалэм
и шынэхъыжьытIыр игъэлущащ...

«Си лIыщIэм выр къыхужмэ, щIэсщIэжынщ», – жери лIыр щIалэм
зыкъомрэ пэпльащ, къышчимыхужым къызэрэбзэджэкIар къищIащ.
ХъункIэ зигъэнщIати, бжэныр къекIуэлIэжащ, бжэным и бжъэм кIапсэ

ирищІэри кѣжьбаш: «Бжэным и ужь ситурэ ськІуэмэ, кѣзгъуэтынкѣ», – жери. Бжэныр, кІуэм-лъэурэ, зейм деж екІуэлІэжаш, лІыми кІапсэ кІапэр иутІыпщакъым, щІалэм и куэбжэм екІуэлІэху.

ЛІыр щыджэм, щІалэр куэбжэм кыдэкІаш:

– Еблагъэ. Сыт ухуейт? – жери.

– Бжэныр кыпхуэсшэжаш, – жиІаш лІым. – Си вымрэ си шымрэ кыызэтыж.

– Дэнэ щыІэ, кысхуэпшэжамэ?

– Мыракъэ уи бжэныр? – жери бжэным и бжьэм ищІа кІапсэр кѣи-
шиящ лІым.

– Мыр бжэнкъым. Мыр джэдущ, – жиІаш щІалэм. – Сэ джэду ны-
пхуэсша?

– Дауэ зэрымыбжэныр? Нэпша дыдэращ.

– Уи нэр зэкІуэкІаш джэду бжэн кыщыпфІэщІкІэ. Си унэ хьэщІэ
исщи, хьэщІэр щыхьэт сщІынщ мыр зэрыджэдумкІэ. – И шынэхъыжьы-
тІым еджащ щІалэр. – Уа, си хьэщІэхэ!

ЩІалэм и шынэхъыжьытІыр унэм кыкІаш.

– Мы джэду рщхэ пщІэурэ? – жиІаш щІалэм и шынэхъыжьым, бжэ-
ным лы Іыхъэ хуидзри. – Гъуэгу утета хьунщ, джэду рщыбгэмэжэлІакІэ.
КІапси рщхэ ипщІа? КІапсэр зэрылъэдэнщи, зигхьэлэжынщ джэдум...

Я кьуэш курытри кьадежьюуаш:

– Джэдущ жыпІэми, лей епх хьурэ: и гуэныхъым уигъэкІуэнкъым. –
Бжэным пІастэ бзыгъэ хуидзри кыщІигъужаш. – КІапсэ зэрылъ джэду
си щыпэлъагъуш...

ЛІыр и рщхэм щІэтІэхъуаш:

– Джэдууэ пІэрэ-тІэ?

– Зэрыджэду умылъагъумэ, уи нэр зэкІуэкІащи, Іэзэ кьод-
гъэплынщ, – жиІаш я шынэхъыщІэм. – Джэду шырищ диІэщи, уэд-
гъэлъагъумэ, вырэ шыуэ кыпфІэщІынкІэ мэхъу уэ. – ВитІыр Іуэм ири-
убыдати, кьригъэлъэгъуаш. – Выуэ кыпфІэщІрэ? Зэрыджэду рлъа-
гьуркѣ?

– Солъагъу, – жиІаш лІым, укІытэри.

Шыри кьригъэлъэгъуаш, бом щІишэри:

– Мыри шыуэ кыпфІэщІынкІэ мэхъу уэ. Зэрыджэду рлъагьуркѣ?
Дзыгъуашэ кѣжьбаш...

– Солъагъу...

ЛІыр зэшищым я пщІантІэм кыдэкІыжаш: «Мы угъурсызхэм си
напэр трахынуш», – жери. ВитІри шыри зэшищым кьахуигъэнаш, бжэни
яльридзэжри, кІэбгъу зищІыжаш.

ЩІАЛЭ БЗАДЖИТИ

«ДылІыщІэнщ», – жари щІалэ бзаджитІ ежьаш, зыгъэлІыщІэн лыхъ-
уэурэ, зыпщ ирихьэлІаш.

– Сэ фызгъэлІыщІэнщ, – кьажриІаш пщым. – Зы илъэскІэ фысхуэ-
лІыщІэмэ, дыщэ фэстынщ.

ЩІалэ бзаджитІыр гуфІаш.

– Зы гуужь сиІэщи, гуужьыр зым игъэхьунщ, зым бэкхьыр кьитхьунщ, –
кьриухылІаш пщым. – Фыарэзы?

– Дыарэзыщ, – жари щІалэ бзаджитІыр пщым и пщІантІэм кыдэнаш.
Зым гуур дихуаш, адреир бэкхьым щІэуващ.

Гуур дэзыхуар махуэ псом етЫсэхыгьуэ ихуакьым: гуур цЫвурэ и кІэм кьикІ хьуакьым. Іэджэ щІауэ кьамытхьуа бэкхьым кьыщІэна щІалэри етЫсэхакьым, пшапэр зэхэуэху, Іэрэ жьэрэ зэхуихьакьым.

Гуур кьыдихуэжри, щІалэр зэхэукІауэ пщыхьэщхьэм кьыдыхьэжаш.

– Дауэрэ уехьулІа? – еупщІащ абы бэкхьым щІэтар.

– Мэз льяпэм схури, гуур и пІэм икІакьым, сэ жыг жьауэм сыщІэсащ. АфІэкІа хэмыльмэ, игьащІэкІэ згьэхьунщ гуур. Уэ-щэ?

– Зы сыхьэт нэхь сыпэтакьым, – жиІащ адреим. – Бэкхьыр кьэстхьури, нэгьуэщІ сщІэн щызмыгьуэтым, шыгьуэгу хадэм сільащ.

– НтІэ, абы щыгьуэ, пщэдей уэ гуур дэху, сэ бэкхьыр кьэстхьунщ.

– Содэ, нэхь щІэщыгьуэщ...

АбыкІэ зэгурыІуэри, щІалэ бзаджитІым я ІэнатІэ зэрахьуэжаш.

ЕтІуанэ махуэм гуур дэзыхуар и льяэ зэблихьыжыф кьудейуэ кьыдыхьэжаш, бэкхьым кьыщІэнами пщІэнтІэпсыр кьожэх.

ЩІалэ бзаджитІыр зэбгьэдэтЫсхьэжри зэчэнджэщаш.

– Илхэс тхуэхьынкьым, – жаІащ, – пщым дегьэбзэджекІ: и дыщэр фІэдгьэхь.

– Дауэ зэрыфІэтхьынуур?

– Дыщэр щІыунэм ильщ. ТІум я зыр щІыунэм дихьэнщ, дыщэр пхьуантэм кьыдэткІутэнщи – макІуэ-мэльей!

– Хэт щІыунэм ихьэнур?

– Пхьэидзэ тщІынщ, – жари пхьэидзэ ящІащ, зи пхьэ кьикІар щІыунэм ихьащ, кІапсэ ирадзыхри. Зы пхьуанти здрихьэхаш.

– Дыщэр пхьуантэм кьыдэкІутэ, – жиІащ адреим. – Дыщэр кьысІэрыбгьэхьэмэ, пхьуантэр нездзыхьынщи, щІыунэм укьисхьынщ.

ЩІыунэм ихьам дыщэр пхьуантэм кьыдикІутащ, езыри кьыдэтЫсхьэжаш.

– Дыщэр них, пхьуантэр кьедзыхьыжи, сэри сынихьыж щІыунэм, – кьегуоуащ щІыунэм исыр. Модрейр, пхьуантэр щІыунэм кьрихьыжщ, и дамэм тригьэувэри, щІэпхьуэжаш. КІуэм-лъяурэ, мэзым хьхьауэ, ешати, пхьуантэр иригьэувэхаш, пщІэнтІэпсыр ирилгьэщІыкІри псафэ ІукІащ. Ар псафэ кьэтыху, пхьуантэм дэсыр кьыдэкІыжаш, пхьуантэр и дамэм тригьэувэри, кІэбгьу зищІыжаш. Псафэ кІуам кьыгьэзэжмэ – пхьуантэр бзэхаш: кьыгурыІуащ и гьусэр кьызэребзэджекІар.

– Жыжьэ укІуэн! – жери щІалэм дыщэр зыхьым кьыпижыхьащ, зы бжэгьу пиупщІри кьыпэтЫсащ.

Сыт ящІэжынт: пхьуантэр зэпаубыдри ежьэжаш, жэщ кьатехьуауэ я жылэ дыхьэжаш.

– Дыщэр ныжэбэ тхуэгуэшынкьым, – жиІащ щІалэ бзаджитІым я зым. – Зы махуэ-махуитІкІэ дызэІугьэплъ, кьыткІэлгыпхьэраІа хьунщи. КьыткІэлгыпхьэрар ткІэрымыхужмэ, дыщэр дгуэшынщ.

– Содэ ари, – арэзы хьуащ адреим. – Дыщэр уи анэмэтщ.

КьакІэлгыпхьэрар якІэрыхужри, дыщэр ягуэшын хуейти, щІалэм кьытригьэзащ, модрейр кьыщыпемыжьэм, щІэупщІащ:

– Дэнэ кІуа си ныжьэбгьужьыр?

– Уи ныжьэбгьур щыІэжкьым, лІэри щІэтлхьэжаш, – кьыжраІащ.

– Ар дауэ ухьут, – яхуэгузэващ щІалэр. – И хьэдрыхэ нэху ухьу. Кхьэм сыдыхьэнщи, и кхьащхьэ зэзгьэлгьагьунщ, – жери пщІантІэм дэкІыжаш, гуу макъ зищІри кхьэм дыхьащ. Пщым и гуур кьыкІэлгыса кьыфІэщІащ

модрейм, чы къяурагъ кьищтэри кыпэуващ, кхъэм зыдигъэпщкIуауэ дэсти.

– Дыщэр дгуэщрэ? – жиIащ гуу макъ зызыщIам.

– Дгуэщынщ, нэгъуэщI сыт кыйтхунэжрэ?

Зыр зым зэремыбзджэкIыфынур кыагурыIуэжри, щIалэ бзаджитIым пщым и дыщэр зэхуагуэшащ.

ХЪЭЩЭМРЭ БЫСЫМЫМРЭ

Зы кыуажэ, яужэгъуауэ, зы щIалэжь дэсти, «сыкыщамыщIэ сыщы-хъэщIэнщ» жери ежыащ. Зыкыомрэ кьиущыкыауэ, пщыхъэщыхъуегъээкI хъуагъэнти, зы хъэщIэщ ихыащ. Гъуэгу тетыху шхатэкъыми, хъэщIэщым зыщIигъээгъауэ, и гурыIупс къожэри, щысщ: «Тхъэ ямыIуамэ, сызэдзэ-къэн гуэр кырахъэнкъэ», – жери. Пшапэр зэхуауэ хъэщIэщым зы пщашэ кыихъэри, щIалэжьым и пащхъэ Iэнэ кыригъуэуващ.

– ЗумыгъэхъэщIэ, едзакъэ, гъуэгу ущытетакIэ, умэжэлIагъэнщ, – жери пщашэр хъэщIэщым икIыжаш.

Iэнэм пIастэ бзыгъищрэ зы лы Iыхъэрэ телыщ. Iэнэм еплъри, щIалэжьыр и щхъэм щIэтIэхъуащ.

– ПIастэ бзыгъищри сшхымэ, емыкIу сыкыащIынщ, – егупсысащ щIалэжьыр. – Зы бзыгъэр сшхыху, шху фалгъэ нэхъ мыкхъуми, зыгуэр кыкIэлгъахъмэ, еIуанэ бзыгъэр дэсшхынщи, ещанэр щIезгъэхыжынщ, армыкхъумэ нэмысыншафэ кызаплъынщ.

Зы бзыгъэмрэ лы Iыхъэмрэ ишхри, щIалэжьыр Iэнэм бгъэдэтIысхъэ-жаш, и Iэр зэридзэри:

– КыкIэлгъахъынум сыпэплъэнщ.

ЩIалэжьыр Iэнэм здыпэрысым, пщашэр хъэщIэщым кыихъащ, хъэщIэм пIэ хуищIщ, Iэнэр щIихыжри щIэкIыжаш.

– СыкыэвукIщ, – жиIащ щIалэжьым, пщашэм Iэнэр щIихыжа нэ-ужь. – МыфIэкIа сымышхауэ, ныжэбэ сезэгъын?

Ныбэ нэщIкIэ нэху зэригъэщынум егупсысурэ, жэщыбг хъуауэ, щIалэжьыр щхъэгъубжэм дэплъащ. ПщэфIапIэ щхъэгъубжэм уэздыгъэ нэху кыдидзырт. «Си Iуэху зэрахуэркъым мыбы, езыхэр зэхэтIысхъэжауэ машхэ, – жиIащ щIалэжьым. – СыкIуэнщи, сакIэщIэдэIухынщ». ХъэщIэщым икIри пщэфIапIэм кIуащ, щхъэгъубжэм дэплъмэ, я лыжьым щхъэ егъэлыгъуэ, я фызыжьым тхъэмщIыгъуныбэ ещI, я нысэм тхъэв еху, я пхъум джэд ефыщI. «Сэ фэ сыфхурикъунщ», – жери щIалэжьыр бжэм теуIуащ. ЩIалэжьыр бжэм щытеуIуэм, модрейхэм щхъэри, тхъэмщIыгъу-ныбэри, тхъэври, джэдри зрагъэтIыльэкIащ.

– Хэт ар? – кыэджаш лыжьыр.

– Сэращ, – жери щIалэжьыр пщэфIапIэм щIыхъащ. – Зы хыбар сигу кыэкIыжаци, фезмыгъэдэIуауэ сыгъуэлгыжынукъым – хъэщIэщ сыхъэмэ, аращ си хабзэр. Си нэкIэ слъэгъуа фезгъэдэIуэн хъэмэ си тхъэкIумэкIэ зэхэсха фезгъэдэIуэн?

– ТхъэкIумэм Iэджи зэхех, уи нэкIэ плъэгъуа дегъэдаIуэ, – жиIащ лыжьым.

– ФезгъэдаIуэмэ, мыращ... Нобэ гъуэгу сыздытетым, зы блэ срихъэ-лIащ. Мо нанэм и тхъэмщIыгъуныбэм хуэдиз хъунт блэр. Фи дадэм игъэ-лыгъуа щхъэм хуэдиз хъууэ зы мывэ хъурей кыасщтэри блэм езутIыпщаш. Фи нысэм иху тхъэвым хуэдэу супIэщIащ блэр. ПцIы сыупсмэ, фи пхъум

ифыщІа джэдым хуэдэу джафэ срехъу, – жиІащ щІалэжъым, жыхафэгум теувэри.

Унагъуэм сыт ящІэжынт? Мэл яукІати, ягъавэри щІалэжъыр къагъэхъэщІащ.

ДЫЩЭ ДЖЭДЫКІЭ

Зы лыжърэ зы фызыжъ цІыкІурэ псэурт. Зы джэд закъуэ яІэти, яукІыжын щыхъум, джэдыр кІэцІри, дыщэ джэдыкІэ къыкІэцІащ.

– Джэдыр думыгъэукІыж, – жаІащ лыжъ цІыкІумрэ фызыжъ цІыкІумрэ. – Пщэдеи кІэцІмэ, дыщэ джэдыкІэ къытхуикІэцІынщ.

ЕтІуанэ махуэм джэдыр ягъуэтыжакъым – дэкІри бзэхаш.

– Джэдыр къэзмыгъуэтыжауэ сыкъекІуэлІэжынкъым, – жери лыжъ цІыкІурэ ежбаш. КІуэм-лъэм, кІуэм-лъэурэ, ныуэжъ гуэр деж екІуэлІащ.

– Дыщэ джэдыкІэ къыкІэцІу зы джэд закъуэ диІэти, пщІантІэм къыдэ-кІри кІуэдащи, абы срилтыхъуакІуэщ, хэщІыкІамэ, къызжеІэ, – жиІащ лыжъ цІыкІум.

– Джэдыр слъэгъуакъым, – жиІащ ныуэжъым, – джэдыр щыпфІэкІуэ-дакІэ, зыш уэстынщи, ущыщмэ, узыхуей шхыныгъуэр къыкІэрыщэщы-нущ.

– Сыбгъэунащ! – шыр Іэдэжу къришажъэри лыжъ цІыкІурэ къежъэ-жаш. КъыщыкІуэжым къуажэ гуэр къыдыхъаш, зыгуэрым и куэбжэпэ цІыху Іув щызэхэтти, ябгъэдыхъэри яжриІащ:

– Мы шыр ауэ сытми шыкъым. Ущыщмэ, узыхуей шхыныгъуэр къы-кІэрощэщ.

Куэбжэпэм щызэхэтхэм ауан къащІащ лыжъ цІыкІур, «уэ-хъэ-хъэхь!» жари къыщыдыхъэшхаш. «Уэ-хъэ-хъэхь!» жаІэу шыщыщым, лыжъ цІыкІум и шым шхыныр къыкІэрыщэщу щІидзэри, пщІантІэм дэз хъуаш, жылэр къызэхуэжэсри етІысыллащ.

– Дыбгъэунащ! – жари хъэщІэщым ирашаш, ягъэхъэщІэху ныуэжъым кърита шыр Іуашри, нэгъуэщІ зыш къыхуагъэуващ. Ар Іэдэж ищІри къе-жъэжаш лыжъ цІыкІур.

– Джэдым дыпыкІащ, – жриІащ фызыжъ цІыкІум, унэм ихъэжри, – ныуэжъ гуэр срихъэлІати, мы шыр къызитащ, ущыщмэ, узыхуей шхы-ныгъуэр къыкІэрыщэщынущ.

Фызыжъ цІыкІур гуфІэри щыщаш, арщхъэкІэ шым зыри къыкІэры-щэщакъым.

– СыкъэбгъэщІащ, – жери лыжъ цІыкІум шыр ныуэм хуишэжаш.

– УкъэзгъэщІакъым, – къыжриІащ ныуэжъым. – Зы бжэн уэстынщ иджыри. «МаІ!» жыпІэмэ, дыщэ къыжъэдэлъэлынущ бжэным.

Бжэным и бжэм кІапсэ ирищІэри, къежъэжаш лыжъ цІыкІур, шыр щыфІадыгъуа къуажэм къэсри дыхъаш.

– «МаІ!» жыфІэмэ, си бжэным дыщэ къыжъэдэлъэлынущ, – яжриІащ, жылэр къыщызэхуэжэсым.

– Мы лыжъ цІыкІум жиІэр пэжщ, – жари хъэщІэщым ирашаш, ягъэхъ-эщІэ защІри, и бжэныр фІадыгъуаш, къыщрагъэжъэжым нэгъуэщІ зы бжэн къратащ. Къратар къильэфри, лыжъ цІыкІур и унэ ихъэжаш.

– Фызыжъ, арджэн гъэтІылы, «ма-а-аІ!» жыІэ, мы бжэным дыщэ къыжъэдэлъэлынущ, – жиІащ лыжъ цІыкІум.

Фызыжъ цІыкІум «маІ» жиІа щхъэкІэ, бжэным дыщэ къыжъэдэлъэ-лъакъым.

– Мы ныуэм щхьэ ськынгъащцІэрэ! – лЫжь цІыкІум бжэныр ныуэм хуишэжащ.

– УкьээзгъэщцІакъым, – кьыжриІащ ныуэм. – Ауэ щыхъуакІэ, мы башыр узот, зыгуэрым уеуэн хъумэ, «дом-дом!» жыІи, уэ бгъэувыІэжыху увыІэнукъым.

Башыр къиштэри къежьэжащ лЫжь цІыкІур. Шымрэ бжэнымрэ щыфІадыгъуа къуажэм къэсри дыхъащ, жылэр къызэхуэжэсати, яжриІащ:

– «Дом-дом!» – жывмыІэ. «Дом-дом!» жыфІэмэ, мы башым фи щхьэр кърыкьутэхынущ.

Ар я фІэщ хъуакъым жылэм. Ауан къащІщ, къыщыдыхьэшхри:

– «Дом-дом!» щыжаІэм, башыр лъейри, жылэр зэтриукІэу щІидзащ. Башыр щымыувыІэжыххэм, жылэр къельэІуащ:

– Уишри уи бжэни уэтгыжынщ, мы башыр гъэувыІэж, – жари.

Шыри бжэни къратыжащ, лЫжь цІыкІур и унэ ихьэжри тхьэжу псэу хъуащ.

ДЖЭГУАКІУЭХЭР

ДжэгуакІуищ псэурт, зэныбжьэгъуу. ДжэгуакІуищым ящыщ зым дзэжэ пшэр зэриІэр ибзыщІырти, абы ебзэджэкІын мурад ящІащ модрей тІум:

– ФІэдгъэшх дзэжэр! – жари.

– Дауэ фІэтшха зэрыхъунур?

– И унэ дихьэнци, тхуигъэжьэнкьэ!

Я ныбжьэгъум деж ихьащ джэгуакІуитІыр. Бысымыр унэм истэкъым. Бысым гуащэм иригъэблэгъащ.

– Езыр дэмысми, сэ физгъэхьэщцІэнкьэ! – къащыгүфІыкІащ бысым гуащэр, Іэнэ къахуигъэуващ, ауэ дзэжэр яхуигъэжъакъым. Дзэжэ гъэгъуар бгыкъум зэрыфІэлъыр яльэгъуащ джэгуакІуитІым, абы хуеплъэкІыгурэ пэрысащ Іэнэм.

Я ныбжьэгъур къыщыгүвэм, я хьэщІэн зэфІэкІати, джэгуакІуитІыр тэджыжащ.

– Фи ерыскъыр убагъуэ! – жари пщІантІэм дэкІыжащ.

Пшапэ зэхуэуэ къыдыхьэжащ лЫр.

– Нобэ лъандэм дэнэ ущыкІуэдар? Уи ныбжьэгъуитІыр ди хьэщІащ, – къыжриІащ фызым.

– Дзэжэр яльэгъуа? – щІэупщІащ лЫр.

– СщІэркъым яльэгъуами.

– Тхьэ соІуэ, яльэгъуагъэнкІэ! Ныжэбэ къыкІэлъыкІуэнущ дзэжэм. Бгыкъум къыфІэхьи, уи пІэщхьагъым щІэдз.

Бысымым ар щыжиІэм модрей тІур, къагъээжауэ, щхьэгъубжэ лъабжьэм щІэст, къакІэщІэдІухьу.

Гъуэлъыжыгъуэ щыхъум, фызым дзэжэр бгыкъум къыфІихащ, и пІэщхьагъым щІидзри гъуэлъыжащ. «ХьэщІэ къыдыхьэмэ», – жери лЫр хьэщІэщымкІэ кІуащ.

«Фызыр жейм хильэфа хъунщ», – жери щхьэгъубжэ лъабжьэм щІэса джэгуакІуитІым я зыр унэм щІыхьащ:

– Къащтэ мыдэ дзэжэр, дзыхь тесщІэркъым, ебгъэхьынущ, – жиІащ унэм щІыхьам, я ныбжьэгъум и макъ зищІри. Дзэжэр къыщцІихри къыщцІэкІыжащ, фызым гу къылгытагъэххэкъым. Заул дэкІауэ, лЫр и унэ ихьэжащ.

– Дзэжэр щхьэ щІэпхьыжа? – къеупщІащ фызыр.

– Хэт щлэзыхыжар?
 – Иджыпсту уэстати.
 – Дзажэр ебгъэхьащ, физ! – жи!ащ л!ым, унэм щлэжри и ныбжьэгъуи-
 т!ым як!эльежэжьащ. Модрей т!ур зэк!эльхьэужьт. Яужь итым блэжри,
 л!ыр дзажэр зы!ыгъым щ!ыхьащ.

– Уеша хъунщ, къащтэ дзажэр! – жи!ащ л!ым, и макъыр ихъуэжри.
 Дзажэр кы!рихыжри к!эбгъу зищ!ыжащ. Модрей т!ур къуажэк!эм нэсри
 къэувы!ащ.

– Дэнэ щы!э дзажэр? – йоупщ! яужь итар.

– Иджыпсту уэстакъэ дзажэр? – кыжьре!э япэ итам.

– Дзажэр зейм ебгъэхьыжащ!

Кыпажыхьри, зыр пщ!ант!эм дэльэдащ, !эльэщ! зытрипхъуэри бжэ-
 щхьэ!ум кытеуващ. Дзажэр зей л!ыри къэсыжащ.

– Мэ, физ, апхуэдэуш дзажэ кызэрахыжыр! – жери дзажэр бжэ-
 щхьэ!ум тетым хуидзащ, куэбжэр игъэбыдэжыху, модрейр пщ!ант!эм
 кыдэк!уэсык!ыжри – мак!уэ-малъей! – дзажэр ирахъэжьэжащ.

Дзажэр зей л!ыр унэм ихъэжащ, куэбжэр игъэбыдэжри...

– Яхьын я гугъати дзажэр! Къа!эщ!эсхыжакъэ!

– Дэнэ щы!э-т!э? – къоупщ! фызыр.

– Сыт щхьэк!э, иджыпсту уэстати!

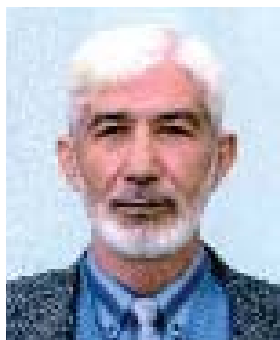
– Кызэптакъым, – жи!ащ фызым.

– Дзажэр едгъэхьащ жып!эркъэ-т!э!

Як!эльежэжьащ, аргуэрыжьти. Дзажэр ягъэжьауэ, джэгуак!уит!ыр
 кхъэм дэст. Зызэщ!иц!алэри, як!эльежэжьар пабжьэм кыыхэпльащ.

– Дыунэхъуащ: хъэдэджадэ къэжьащ! – жари джэгуак!уит!ыр щтэри
 щ!эпхъуэжащ. Дзажэр зейм кыыхуэнэжащ.

КЪАЛМЫКЪ Аднан

Къалмыкъ Аднан Сирием кыщцальхъуащ. Абы щеджащ, езыми щригъэджащ. Илгъэс 30-м щ!игъу ипэк!э и адэжь Хэкум кыгъэзэжауэ унагъуэу Налшык щопсэу. И тхыгъэхэр щ!эх-щ!эхьурэ кытохуэ «Адыгэ псалъэ» газетми, «!уащхьэмахуэ» журналми. Абы адыгэбзэк!э зэредзэк! хъэрытыбзэк!э тхэ щ!эныгъэл!хэм, тхак!уэхэм я !эдакъэщ!эк!хэри. Мы номерым теддзэ расказищым язри абыхэм ящыщц: «Зинэ кыщцк!уа махуэм» жыхуи!эр Мухъэлла Мухъэмэд итхар, Аднан кърихыжащ Дамаск кыщцдэк! литературэ журнал гуэрым.

ГУКЪЭК!ЫЖХЭР

Япэ гукъэк!ыж

Мухъэмэд лъэхъуэщым щрадзэм, и ныбжьэгъу гупыр зэдэуащ.

Жаннэ жи!ащ: Ищ!ар ц!ыхугъэкъым, зызрипщытын хуэмей !уэху хыхьащ.

Зое жи!ащ: !эщэ кыщцищта махуэм езым зиук!ыжащ.

Машэ жи!ащ: Фыщоуэ... ц!ыхум зыри щимыщ!эфым, мывэ едз.

Мухьэмэд и шыпхуэ Хужь жиІащ: а Іуэхур фэ физэригугъэ дьдэм хуэдэу щыткъым.

...Мухьэмэд цІыхуитІ хьурт, зыр мыжейуэ, етІуанэр мыжейим игъэ-жейуэ...

Сэ сыщысащ, зыри жызмыІау.

ЕтІуанэ гукъэкІыж

Уи дэльхум ущытепсэлтыхьым, уи нитІым сыщІэплъэрт, щыуагъэм и къежыаІэр къэсхутэну си гугъэу. Зыгуэрхэр ныбжесІэнут, ауэ щымыныр къыстекІуащ.

Ещанэ гукъэкІыж

ПщІэжрэ «Хэку» псалъэм теухуауэ дыщызэныкъуэкъуар?

Машэ жиІащ: Ар таурыхъщ.

Мухьэмэд жиІащ: Ар псэм и лъахэщ.

Жаннэ жиІащ: Ар фІыльагъуныгъэкІэ зэхэпща тхыдэщ.

Сэ сытемыпыІэжу сежъэрт уэ жыпІэнум, ауэ зыри жыпІакъым, сэ сызыІыгъ гупсысэхэм уэри жбыжбэ уахъат.

ЕплІанэ гукъэкІыж

СыкъыпхуэкІуащ си гукъеуэ пхуэсІуэтэну, си Хэку... Сыт пфІэсщын? СыткІэ сыноджэн?

Уи куэщІым сыщрихьэлІащ ныбжьэгъу гъуэздэжэ – зыри зыфІэмы-Іуэху Мухьэмэд гушыІарей. ЗэзгъэцІыхуащ Машэ ерыщ. Си псэм дыхъащ Жаннэ дахэ. ЦІыхугъэ схуэхъуащ си псэм щызыгуэщэху, псэр згъэпІейтей Хужь – бзу къэзыльэтыхь.

Етхуанэ гукъэкІыж

Мухьэмэд гупым я нэхъ жанщ. И гушыІэхэмкІэ гупыр зэрегъэу-быд. Абы жиІарейт: уэрэдымрэ къафэмрэ хэпхмэ, дунейр зы щай и уасэ-къым.

ДыгушыІэрт икІи дызэдауэрт.

Машэ жеІэ: Хъэуэ, гъащІэр дахэщ, лъапІэщ ар къызыгурыІуэм дежкІэ. Ар пщащэ тхэІухудщ, лІыхъужыгъэу щыІэм я хэкІыпІэщ. ГъащІэм узэрыхуэпэжу, гүфІэгъуэ зыхыбощІэ.

Уэ зыгуэр жыпІэну сыножъэрт, ауэ, сэ схуэдэу, уэри гупсысэ даущын-шэкІэ ущІэуфат.

Еханэ гукъэкІыж

Уи закъуэу сыщыпхуэза махуэр пщІэжрэ? Зэгъусэу къэдгъэкІухь къызжепІат.

Дызэдежыащ.

Бжьыхьэт. Жыг тхэмпэ гъуэжхэр, си гум иль нэщхъеягъуэм ещхуэ, гъуэгу нэзхэм тепхъат. Уафэр къегъыхырт.

Ди закъуэт, дунейм дэ тІум фІэкІа темыт хуэдэ. Уи лъэ макъыр зэхэс-хырт, уи гум и къеуэ макъри зэхэсхыну къысфІэщІу сыщІэдэлуэрт.

– Уэрэд къызжеІэ, – ныбжесІащ.

– Уезгъээша хуэдэщ, – жыпIащ, уыгуфIыкIри. Сыноплъри, IэплIэ пхуэщIыну сынохъуэпсащ. Уи нитIым сыщесащ.

– Уи макъыр зэхэсхыну сыхуейщ.

– Япэм зэхэпхакъэ.

– Си тхъэкIумэм икIыркъым, зыри щыжумыIэми.

– Бжыхъэр дахэщ.

Уэшхым къригъажъэри, уи лъэ макъри зэхэзмыхыж хъуащ.

Ебланэ гукъэкIыж

Махуэ гуэрым Мухъэмэд къытхыхъэри жиIащ:

– ФыкъакIуэ, физгъэджэгунуш. Джэгур къэзыхъым, зэхыдодзэри, Iэнэ худогъэув.

Дыдыхъэшхри, арэзы дыхъуащ.

Жаннэ щIэушщIащ: Джэгур зытеухуауэ щытынур сыт?

– Хэт япэ гъын.

Дыдыхъэшхаш, щIалэ бзаджем къигупсысар тфIэгъэщIэгъуэну. Ди нэпсыр къыщIэзыгъэжын Iэмалхэр къэдгупсысу дызэхэуващ.

Сэ сыноплъырт. Сыхуейтэкъым уи нитIым нэпс къыщIэжыну.

Тхъэм сызэрелъэIуар къысхуищIакъым – зи кIэн къикIар уэращ!!

Ди нэхэр къихуным хуэдэу дыноплъащ – уэ уи гум укъигъыкIырт!

Еянэ гукъэкIыж

Ущыгъым, си гур кърысыкIащ.

СыноупщIынут ущIэгъымкIэ. Уи нэпсхэр пхуэслъэщIынут. БжесIэнут: Умыгъ, уи нэпсхэм хъэдрыхэ срахъэх. СхузэфIэкIакъым.

Уи нэпсхэм къыщыслгъыхъуащ уи нитIыр. А напIэзыпIэм си гур сфIэкIуэдащ. ИужькIэ къызгурыIуащ – си гурщ уэ бгъеар.

Ебгъуанэ гукъэкIыж

Лъэхъуэщым дыкIуащ Мухъэмэд тлъагъуну. Абыи уэрэд щыжиIэрт, щыгушыIэрт, тугыни ефэрт!

– Фымышынэ, сылIэнукъым.

– Жаннэ еупщIащ: Сыт апхуэдэу щIэпщIар, Мухъэмэд?

– КIасэу укъызэушщIащ. Iуэхур къызэрыгуэкIщ – мафIэ лыгъэр нэгъуэщIым игъэунэхуну сыхуейуэ арат.

ДыщыIукIыжым жиIащ: ФыкъакIуэ, дызэпеуэнщ, хэт япэ гъыми!

Ди нэпсхэр къыщIэжыху дызэрыгъэдыхъэшхри дыIукIыжащ.

ЕпщIанэ гукъэкIыж

МыгурыIуэгъуэу узэрыщытым хуэдэу, Мухъэмэд, дызэрызэхушытри гурыIуэгъуэкъым.

Къуажэхым хуэдэу узэхэльщ. Си гугъэмкIэ, уэр дыдэм пхузэхэгъэкIыжыркъым уи зэхэльыкIэр. Ауэ а уи зыщIыкIэхэм я зэхуаку сытым щыгъуи гъы макъ къыдэIукIыу къысцохъу.

Дапщэци сырымэ къыпкIэрех.

ЕпицкИузанэ гукъэкIыж

Уэ пщIэрт уэшхыр фIыуэ зэрыслъагъур. Абы щхъэкIэ кызыжепIат: уи уэшх зекIуэм (апхуэдэуш зэрыжыпIар) суригъусэну сыхуейщ. ИкIи зэгъусэу дызекIуаш.

Уэ кыиспоубыд Мухъэмэд зехищIыхам сызэрыхуштыр бжесIэну.

БжесIэпэнуми, сщIэртэкъым жысIэнур. Сэ сщIэр абы сытым шыгъуи хужымыIэ гуэр кьиIуэтэну кызызэрызэфIэнэрт...

Уэри уи гум кыибнэжащ хэкум теухуауэ уи гупсысэр.

– ФIыуэ солъагъу. Аращ псори зэрыхъур.

ЕпицкИутIанэ гукъэкIыж

МафIэм и теплъэр уигу къэкIыжрэ?

Пхъуанти пIыгыу си унэ укыщыкIуа махуэм укытехъэри укъэфаш. Сэри, зэрызыпщIыр кызыгурумыIуарэ пэт, уи делагъэм зыдэсщIаш. Уи пхъуантэр зетепхри, сурэт гуэрхэр кыдэпхаш, шыгыни, тхылъи кыдэбдзри, уи пащхъэ щызэтекIута самэм мафIэ щIэбдзаш, сэ уи IэплIэм сыхуэпхъаш. Удыхъэшхаш, угъаш, жыпIаш уи блэкIар зэрыбгъэсар.

Уи делагъэм аргуэру зыдэсщIри, аргуэру дыкъэфаш.

МафIэ дэлыбейм сыщылъыхъуаш си гум илъ псалъэхэр кыщызгъуэтыну – къэзгъуэтакъым. Сызылъыхъуахэр къэзгъуэту уэсIуэкIамэ, иджи си гъащIэр нэгъуэщI гуэрт, сызыIыгъ гупсысэхэми саIэщIэлътэкъым.

ЕпицкИуцанэ гукъэкIыж

ПщIэжрэ, паркым дитт. Ди закъуэт, уэшхым и уэрэдри къещэщхырт.

Сыт бжесIэнур? ФIыуэ узолъагъу ныбжесIэн? СыноупщIат абыкIи, удыхъэшхри, ди псэхэм жаIэм дыщIэгъэдэIукIыжи нэхъыфIщ, кызыжепIаш.

Сынэщхъейщ. Уи нэкIушхытIым къежэх уэшх ткIуэпсми сефыгъуаш.

– Нэщхъейныр узщ, хушхъуэ зимыIэ узщ, щхъэусыгъуэ хэхаи зимыIэщ.

– Сэ сощIэ и щхъэусыгъуэр.

– Арамэ, уи Iуэхур тыншщ.

ЕпицкИуплIанэ гукъэкIыж

Уи гъын джэгум сыт кыибгъэкIыр, Мухъэмэд, жысIэу сынышоупщIым, удыхъэшхри кызыжепIаш:

– КъэсщIэну сыхуейщ нэхъ нэщхъейуэ кытхэтыр хэтми... Уи фIэщ умыгъэхъу цIыхум нэгъуэщIыр игъейуэ, шыгъым деж. Псом япэу игъеижыр и щхъэраш.

ЕпицкИутхуанэ гукъэкIыж

– ФIыуэ узолъагъу... аращ сыщIэнэщхъейр.

Уи нитIыр жыжъэ гуэрым теплъызащ... удыхъэшхаш. УкыисхуеплъэкIри, узэщыджэжу угъаш. Сегупсысынут уи гъыным щхъэусыгъуэ хуэхъункIэ хъуам, ауэ дауш дэгум сыжъэдилъэфаш. Уи нэпсхэм сыхэлыхъухъати, си гум и сахуэщ хэслъэгъуар.

РАМЭ

И закѹэщ. Зыми емышцхѹ, езым и щІыкІэ и Іэжу, пэшыр кыызэхекІухѹ. КъоувыІэри, блыным фІэдза сурэтым йопль. Ильэс куэд щІауэ абы зыри хухэлъхѹрккъым икІи хухэхырккъым. Ищэнут, итынут, ауэ ар зыІэщІыхѹэм, зэрыхабзэу, рамэм ирилъхѹэнущ, ирилъхѹэмэ...

Щхѹэгѹбжэм дэплъри, бзу къэзылъэтыхѹхэм хэплъащ. И бгѹмкІэ щыль сурэтым и Іэхѹуамбэр иригѹэжаш, ар зытешІыхѹа пхѹэбгѹм и нэз дзакІэр зэрыжанри зыхищІащ. Абы щхѹэкІэ кѹимыгѹанэу, аргуэру и Іэхѹуамбэр иригѹэжаш. Сурэтыр зыгель Іэнэм и дзакІэм щынэсым, зишият адэкІи пищэну, ауэ ищІэм и мыхѹэнэншагѹэр кѹыгурыІуэжщ, и ИтІыр этридзежри, щхѹэгѹбжэм адэкІэ щызэрышх бзухэм хэплъэу увыжаш. ИтІанэ и нэр хуэзащ щхѹэгѹбжэ абджитІым я зэхуақум вууэ кѹыщызылъэтыхѹ бадзэм. Къыдэлъэтынути, лъэкІырккъым.

ЗэплъэкІри, блыным фІэдза сурэтхэр кѹиплѹыхѹащ. Иджыщ гу щыльтитар: хэт рамэм иригѹэуващ, хэти рамэншэщ.

Ашэмэз и сурэтыр рамэ гѹуабжэкІэ кѹигѹэбыдыхѹами, абы и сыринэм игѹэу пшыналъэр гѹунапкѹэншэщ. ИщІа сурэтхэм щыщу ар и псэм нэхѹ пэгѹнэгѹущ.

Игу къэкІыжаш: армэм щыдашым и хѹыджэбзым кѹрит сурэтыр кѹыліхаккъым, абы сеплъмэ, уи закѹэущ узэрыслъагѹнур, сэ куэду услъагѹну сыхуейщ, жиІэри. КъэкІуэжри, и хѹыджэбзыр куэд хѹуауэ илъэгѹуащ: уэрамым щрихѹэлІащ езымрэ кѹыбгѹурыт цІыхухѹумрэ я щІыбагѹым бзу куэдым кѹыщальэтыхѹу. И лъэщапІэм кѹызэрыщІыхѹэжуи, илъэгѹуар сурэт ищІым хигѹэуващ.

СурэтыщІым и адэм и сурэт блыным фІэдзари рамэм итт, ауэ рамэр зэи зэран кѹыхуэхѹуаккъым – щхѹэпрыплъти, и адэм и нитІым щІэплъэрт. ИтІани игу къэкІат рамэр икѹутэну. Тегушхуаккъым: и адэм иІыгѹ башым щышынащ.

И ныбжѹэгѹу кѹыщІыхѹэри щІэкІыжаш. Езыр и сурэт ныкѹуэщІым пэрыувэжаш. И Іэр минрэ кѹиІэтащ-ирихѹэхыжаш. И пащхѹэ кѹит нэкІум и нитІым я зыр зэрыхуэмыщІщ.

И ныбжѹэгѹу кѹыщІыхѹэри, щІэкІыжаш. И пащхѹэ итым и нэ лъэныкѹуэр зэрыхуэмыщІщ. Кѹыганэри, езыри щІэкІыжаш. ЩІэкІыжами, нэ ищІынури иужь иту кІэлъыкІуащ. Кѹыгѹэээжри, аргуэру сурэтым бгѹэдэувэжаш.

И ныбжѹэгѹу кѹыщІыхѹэри сурэтым еплъащ.

– Мыр нэ лъэныкѹуэу куэдрэ щыбгѹэтыну? – кѹеупщІащ. Зыри кѹыщыжримыІэм, нэ лъэныкѹуэм и пІэр сапэкІэ иугѹуэнри, адэкІэ кІуэцІрыплъащ. Сурэт щІыбыр нэщІт.

Анэр кѹыщІыхѹэри хѹыбар кѹажриІащ. Абы жиІам и кІэшІыр мыращ: «Ахъмэд и Хэкужѹ кѹыгѹэээжаш, щеджаш. Лажѹэу щІидзащ. Кѹишаш. Унэ кѹищэхуащ. И щыкѹу анэр кѹахэтІысхѹащ. И щхѹэр дихри, хамэ щІыпІэ Іэпхѹуащ. Зэанэзэпхѹум унэр ящэжри, анэм и унэм Іэпхѹуэжаш. Анэр дунейм ехыжри, и пхѹум ипхѹу нэхѹыжѹыр щашэм, ади щхѹэщытаккъым, благѹи бгѹэдэтаккъым». Анэм жыхуиІа Ахъмэдым и сурэт ищІыну мурад ищІауэ сурэтыщІыр нэху къекІами, Ахъмэд бзууэщ зэрыхуэщІар. И дамэ лъэныкѹуэр рамэм итт, адреј лъэныкѹуэр ихуаккъым.

И ныбжѹэгѹу кѹыщІыхѹэри:

– Мыбы и дамэ лъэныкѹуэр дэнэ пхѹа? – кѹеупщІащ.

– Умылъагѹуми, адэкІэ пытщ, – пэІуэжаш.

СурэтыщІыр, щхьэгъубжэм дэплъри, дуней псор я рамэхэм ит сурэт зэмьфэгъуу кыльэгъуаш. Дэтхэнэри и фэм имызэгъэжу, бгъурытыр икьутэу, езыр а рамэм иувэну хэтт.

Гужьеауэ, щхьэгъубжэм ибгъу хуигъазэри, зэплъыжащ. Езыри рамэм итт...

И ныбжьэгъур кылухъат, игъуэтакъым. НэгъуэщІ ныбжьэгъуи кылухъат, игъуэтакъым. НэгъуэщІи, нэгъуэщІи, нэгъуэщІи... Зэи хуамыщІа бжэргъэбыдат. ІумыкІыжу абдеж кылунар къакІуэу хъуам жэуап лъыхъуэу яІурыплъыхъ хъэмаскІэ фІыщІэ цІыкІурт.

Зинэ кыщыкІуа махуэм

Зинэ кыщыкІуа махуэм уафэм ит пшэхэр щызэкІэщІэжащ, шагъдий гуартэу зэрехэжьэри, хъуаскІэ къапыльгъыр я дыщэ Іуданэу уэгур уагъэ-щагъэу зэхадыхъащ.

Зинэ кыщыкІуа махуэм дыгъэр нэхъ нэху къэхъуаш, уафэм бзыгъэу зыкызыІуихащ, жыи къепщэм акъужьу зихъуэжри, пщэдджыжь уэсэпсыр щхъуантІагъэм кытрипхъащ.

Зинэ кыщыкІуэм пхъэщхъэмыщхъэри хъуаш: санэ къудамэхэр къоллэх, ахъуэм фор къыпоткІу, нащэм и мэр къэуаш, мыІэрысэм и нэкІу-щхыитІыр зэмьфэгъуш.

Дыгъэм и зыгъээгъуэм ирихъэлІэу си анэм и ныбжьэгъур ипхъу Зинэ и гъусэу кытхуэкІуэрт къуажэбгъумкІэ кыщыт Іуашхъэ цІыкІум кыщхъэдэхауэ. Зинэ шалъагъум, дуней фІыгъуэр къахуэкІуэу къащыхъуаш: уафэми тафэми нып хужьхэр щыуфэфащ, къуакІи бгыкІи Зинэ дежкІэ еплъэкІащ.

Зинэ кыщыса сыхъэтым тхъэрыкъуэр лъатэри уэгум щыджэгъуаш, малыхъуэм и сыринэм игъэІу пшыналгъэр мывэ джейм зэхихри и нэпсыр кыщІэжащ, макъ зыгъэІу псоми я уэрэдхэр кърашащ.

Зинэ ди къуажэм кызыэрысу, псоми зыжъэу «Зинэ къэсащ! Зинэ къэсащ!» жаІащ. Си анэм Зинэ и анэм ІэплІэ иришэкІащ, си шыпхъум Зинэ ІитІкІэ кыІэтащ.

Сэ си жьэр Іурыхуауэ сыщытщ, си чэзум сожъэри. СытемыпыІэжу сышоплъэ Іэ шабитІыр си щхъэм кыщыдилъэнум. СогуфІэ. Ди зэхуаку дэт блынри мэгуфІэ. Ди унэм хэль бжэ-щхьэгъубжэхэм дамэдазэ защІауэ мэгуфІэ. Ди хъэм и кІэр игъэсысурэ Іуфэр кызыэхежыхъ.

Зинэ и анэм кытхуихъа бдзэжьейр «фыщымымэхъашэ, мыр псыежэх бдзэжьейщ» жиІэурэ Іэнэм кытригъэуващ. Си анэм абы фІыщІэ хуищІри еупщІащ:

- Уа, Іуащэнэ, иджыри фи хъэрэм хы фІыщІэм хэс бдзэжьейр?
- Ди хъэрэмщ.

Сэ кызыгурыІуакъым ар щІэхъэрэмыр, кызыгурыІуакъым тІури щыму куэдрэ щІыщытари.

Тасым иль бдзэжьейхэр, я жьэр ущІауэ, я нэхэр кыпкІыным хуэдэу къащхъэщытитІым къеплъырт. Зинэ щытт Іудэ фІыщІэкІэ къэдыхъа и босцей хужьыр щыгъыу. Ар ди пщІантІэм дэт псейм ещхъу дэкІеят, лантІэт. И щхъэцыгъуэр фо ежэхъу къежыыхат, и натІэм Іуль щхъэц Іэрамэр и щхъэр здихъымкІэ щызелъатэрт. Сышынащ, уафэмкІэ зыгуэр къеІэбыхъуу дрихъеину кысщыхъури. Сыгузэващ, зричу щыбакъуэкІэ

лъяэрапэу джэлэнкIэ. Зысплгыхьащ гьуэгу зэрыкIуэnum теспхьэн удз гьэгьа кьэслгыхьуэу. Тхьэм жимыIэкIэ ар джэлэну!

Зинэ ди бжэлупэм деж щыт тетIысхьэпIэм тесу щыслгагьум, си гур зэгьэжаш. Сыдэплгьейри, бзухэм уэгур кьагьэпсалгьуэ уэрэд жаIэ, дей жыгышхуэм тхьэмпэу пытыр Iэгу зэтеуэщ, кьызыпагьэщэщар Зинэ и льякьуитIым деж щызэтолгьалгьэ. Зинэ мэдыхьэшх. Си шыпхьури, си анэри, Зинэ и анэри мэдыхьэшх. Хадэм ит ди лэжьякIуэм и дыхьэшх макьри зэхэсхаш. Ди гьунэгьухэри, я щхьэхэр щхьэгьубжэхэм кьыдагьэжауэ мэдыхьэшх. ТIуащIэм дэс адыгэхэри кьызэрылгьэлгьу мэдыхьэшх.

Зинэ кьыщыса махуэм уэсэпсыр кьехри, удз гьэгьахэм тетIысхьащ, жыгыжь гьуахэр кьызэщIэрыуэжри, кьудамэхэм тхьэмпэ щхьуантIэ кьыдидзыжаш, гьэмахуэ цIывыгьуэм, и мыхабзэу, дэ цIыкIур кьэгьэгьащ. Сэ си гур кьилгьэтынум хуэдэу Зинэ си пащхэ щыблэкIыну гьуэтыгьуэм сыпоплгьэ.

Зинэ ди куэбжэм щыт тетIысхьэпIэм тесц зеплгыхьри, дыгьэм йоплгь, ар кьоплгыж, и гьуэгу пицэну игу пымыкI хуэдэ. Мыр сыт хуэдэ гуфIэгьуэ? Ди унэр дунейм и утыку хьуащ.

ПщыхьэшхьэхуэкIуэу кьуажэм дэсыр кьытхуэкIуащ – псори. Мы пщыхьэшхьэр цIыхухэм я щыуагьэхэр щыхуагьэгьу пшыхьу кьыпфIэщIынт.

Зэдэшхэну Iэнэм щыпэрытIысхьэхэм, бдзэжьейр IуагьэкIуэтри, адреи телгьым хьIэбахэщ. Зэдэуэршэращ. ЩIалэхэм я тхьэкIумэр плгыжь хьуху Зинэ зэпаплгыхьащ. Ар бзылгыхугьэ тхьэлухудт, бзылгыхугьэ псоми я лейгьуэ. ЦIыхухьухэр, я щхьэгьусэхэри зэрыщысу, щIалэ физкьэмьшэм хуэдэу, гушыIащ. ЦIыхубзхэри, фыгьуэри зытрамыгьакIуэу, унагьуи имыхьа хуэдэу, хуиту уэршэращ. Сэри псоми садэгуфIэрт, сигури, си тхьэкIумитIри, си IупитIри дэп жьэражьэу кьызэщIэнат. Си лэгуитIымкIэ зыхэсщIэрт щIы сызытетри кьыбыргьукIыу зэрыдыхьэшхыр.

Зинэ и анэмрэ си анэмрэ хьэщIэхэр ирагьэжьэжри кьыщIыхьэжаш. Дэ дыгьуэлгыжыну кьыджала щхьэкIэ, дыгьуэлгыжакьым, дыкIуэри бжэIупэм дыIутIысхьащ, дыуэршэрыну. Зинэрэ си шыпхьумрэ я гум хыхьауэ зыгуэрхэм топсэлгыхь, сэ содалуэ. Зинэ и шапсыгьыбзэм сыдихьэхаци, си шыпхьур абы зыгуэркIэ еупщIу и псэлгьэныр щызыпигьэукIэ, си жагьуэ мэхьу кьыщыщIидзэжынуур кьысхуэмыгьэсу. Си шыпхьур, Зинэ хуэдэу мыдахэрэ пэт, «Уи дахагьэр сифарэт» жиIэу си шыпхьум кьызэрыжриIар сфIэгьэщIэгьуэн хьуащ. Си гум ар идакьым, дахагьэр кьызыхуагьэщIар Зинэ и закьуэу кьэслгытэрти.

Си анэр унэм кьыщIэкIиикIащ кьыщIыхьэжи гьуэлгыж жиIэри. Сыгубжьауэ пэздзыжаш: «Сыхуейкьым! Зинэ сыбгьэдэсынущ». Апхуэдэу зэрыжысIам щхьэкIэ, Зинэрэ си шыпхьумрэ кьыщидри дыхьэшхаш. Зинэ и анэмрэ си анэмрэ я дыхьэшх макьри пэшым кьыщIэлукIащ. Псоми зыжьэу кьажьэдэкIащ: «Ди дыхьэшхыным и кIэр Тхьэм хьер ищI!» Си губжьыр дыхьэшхэн зыщыхьуа Зинэ сеплгьу сыздэщысым, си шыпхьури кьысщыдыхьэшхьурэ унафэ кьысхуищIащ: «КIуэи гьуэлгыж, цIыкIужьей». Ауэ абыи сыхуIукакьым. Зинэ кьызэпIэри кьызжиIащ: «УмыкIуэ, кьызбгьэдэс, уэ фIыгуэ сыкьэпIагьуркьэ?» «Ауэ сытми услгагьурэ, фIыщэу узолгагьу». Аргуэру дыхьэшхын щIадзэжаш.

Зинэ и дыхьэшх макьыр адреихэм ещхькьым – ар тхьэгьушу мэзу. Си шыпхьум жиIащ: «ПсынщIэу зыкььиумысыжакьэ тхьэмьщкIэм». Зинэ и анэм и макьыр унэм кьыщIэлукIащ «Сабийм фыщымыдыхьэшх». Си анэр нэхь щабэу кьэпсэлгьащ: «КьякIуэ мыдэ, си щIалэ цIыкIу, а хьыджэбзыж

цЫкГухэр зышумыгэдыхьэшх, уэ улГыхъужьщ». Си анэм и псалъэхэр иукъуэдиинкІэ сышынари, сыгужьеауэ пэздзыжащ: «Сэ Зинэ сыбгъэдэкІыну сыхуейкъым». Зинэ и дыхъэшхыныр зэпигъэури, и Іэхъуамбэ щабэхэр си щхъэфэм кыдылгъэурэ, кызыІушщэм хуэдэу жиІащ: «Ин узэрыхъуу сыбдэкІуэнуш, уэ ушІалэ гъуээзджэщ. КъакІуэ, кызыбгъэдэтГысхьэ». СыкІуэри, сыгуфІау сыбгъэдэтГысхьащ, езы тІум я псалъэныр ирагъэжьэжащ. Зинэ и макъым нэмыщІи, и бауэ макъри зыхэсщІэ хъуащ. И нитГымрэ мазэмрэ зэщхьыІуэщи, схузэхэмыгъэкІыу зэм мазэм сыхудоплгъей, зэми Зинэ сыхуоплгъэкІыж. ТІури дахэщ, тІури щабэщ, тІури жыжьэщ икІи гъунэгъуш.

Си жьакІар соуспри гъуджэм сыкІэрытщ. Ар сымыух щІыкІэ си пащІитГыр къуаргъ дамэу кыыхожри уэгум срахъэ. Сыкъеплгъыхмэ, слъагъури зэхэхри цІыхуми, жыгми, мывэми я гуо макъырщ: Зинэ... Зинэ... Зинэ... КызыэрыщІэкІымкІэ, а псори пщІыхъэпІэщ.

Хъыджэбхэм сабгъэдэсурэ я уэршэр макъым сыщыщІэжеикІым, си шыпхъум сыхъжри, сигъэгъуэлгъыжауэ аращ.

УэсепкІэ зызыгъэпкІа дыгъэм и нэхуш бзийхэр кыыттепсащ. Ар адреј махуэхэм кыытщхъэшчыуэу щытам зыкІи ещхьтэкъым. Щабэт, зытепсэм емыІусэу едэхащІэрт. И хуабагъэр щІыфэм къемыхъэлгъэкІыу зришэкІырт, жьауэ зыхуищІым хуэдэу, зытриубгъуэрт... Дыгъэр дэкІуэтеихункІи, уафэм зиубгъурт. А уэгу хуитышхуэм сыкІийурэ щызгъэІуну сыхуейт: цІыхухэ, Зинэ ди унэ нэху кыщекІащ, Зинэ ди деж щыІэщ...

Зинэ и анэм зыхуигъазэри «Умыгузэвэж иджы, си анэ, сэ шауэ къэзгъуэтащ, сыкъыдэнэжынукъым», жиІащ. Ар зэхэзыхахэм я Іупэхэр щызэтежым, сэри си ІупитГыр зэтежащ, ауэ си гуфІэкІар фагъуэт.

Зинэ езыгъэжьэжыну цІыхухэр кыдэкІауэ щыслгъагъум сыкъэнэщхъеящ. Ахэр гъуэгубгъум Іутт Зинэ узыншэу, насыпыфІэ хъуну тхъэ елгъэІухэу. Зинэ иджыри кызыэригъээжынуур си шыпхъум кызыжиІами, абы сытригъэуакъым. СыкІэлгъыплгъурэ жыжьэ щыхъум, сыкъызыэфІээрыхъри, нэрымылгъагу жыгъей гуэр сыхъуу, и ужь сиувэну сехъуэпсащ, си нэпситГыр кыщІэлгъэлгъащ, джэрпэдджэж жыжьэми «кыигъээжынукъым, кыигъээжынукъым, кыигъээжынукъым» зэрыжиІар зэхэхами, ар си фІэщ зэрымыхъур щІэзгъэбыдэн щхъэкІэ, «кыигъээжынуш, кыигъээжынуш, кыигъээжынуш» жысІэри, сэри щэнейрэ сыпэдджэжаш.

Зы махуэ гуэрым Зинэ ещхъу зыгуэр слгъагъури сыкІэлгъыжащ, гъунэгъу сыхуэхъуу сыщыІуплгъэм – аратэкъым. Си щхъэр фІэхуауэ сыІукІыжащ. Зэи университетым и дэкІуеипІэм си япэ иту дэкІуейр Зинэ езгъэщхъащ, «Зинэ!» жысІэу сызэджар кызызеплгъэкІати – аратэкъым. Сигурэ си щхъэрэ зэбгъэжауэ сыкъызызэщІаувыІыкІыжри, «Зинэ зэрылІар уошІэ, уи шыпхъуми, уи анэми, уэри куэд щІауэ вгъеижащ, сыт ар уи фІэщ хъуну ущІыхуэмейр? ПщІыхъэпІэм хэкІи зыкъэгъуэтыж. Уэ ар фІыуэ щыплгъэгуам уцІыкІут, усабийт», – жысІэурэ си щхъэ сыхуэпсэлгъэжащ.

Иджыпсту сипхъу нэхъыщІэм и ныбжьыр абы щыгъуэм Зинэ зэрыхъуу щытам итщ. ИтІани мазэр изу уэгум кызыэрихъэу, Зинэ си пащхъэ къоувэ, мазэщІэм хуэдэу дахэрэ и Іэ щабэ цІыкІухэмкІэ си щхъэфэм кыытелгъэщІыхъу.

Е П Э Р Ы М Э

Повесть

«ПщыхьэпIэ слъагъуура хьэмэрэ... Жыхьэн-мэм сыщыIэу аращ», – Вадим и напIэр кызэттриха щхьэкIэ, нэм кыщIэIэбэр пльагъуртэкъым. Жыхьэнмэ зэрыщыIэр и фIэш хьуртэкъыми, иджы мис – кыщыхутащ. Къэтэджыну къеIа щхьэкIэ, ещэтэхыжащ, и щхьэр уназэри. Куэд дэмыкIыу абы кIэкуакуэу щIидзащ. Аргуэру зыкыIэтыну хуожьэ, арщхьэкIэ, щхьэ куцIым хохьэ жыпIэу, и лъакъуэ сэмэгур кыხოузыкIри гызу мэджелэж.

Заул докI. Вадим и акъылыр хуэм-хуэмурэ хуокIуэ здэщыIэ щIыпIэр дэнэми: гьэрыпIэрщ. КъыгурыIуащ щIыунэжь кIыфI гуэрым щIадзауэ зэрыщIэлъри.

ТIэкIу-тIэкIуурэ абы и нэр йосэж кIыфIым. ЩIыунэм щIэтт зы чеижь. БанкI нэщIри щIэтт. НэгъуэщI зыри пльагъуртэкъым. Узри, кIыфIри, мэжэщIалIагъэри пщигъэгъушщэжу, щIыунэ кIуэ-цIыр уагт. ЩIыIэм дрехьей, мэкIэзыз, ауэ сыт и Iэмал. ЗытрипIэн гүэр кыгъуэтын фIэшIу къепщэпщыхь, кыыхигъэзыхьу и Iапкълъэпкълъэр къезауэ пэтми, арщхьэкIэ и Iэм зы хьэпшып гуэри кыIэрыхьэркъым. ПIанэпэм кыдопщыжри зытелъам, – ар хьэуази мэкъуи? – тогъуэлъхьэж.

Ауэрэ и Iэпи и лъапи хуэмыгъэхьеиж мэхьу. ЩIыIи узи зыхищIэжыр-тэкъым, и нэхэр фIызэттехьэу хуожьэ...

– Тэдж, хьэм кыильхуа!

А псалъэ дыджхэр и тхьэкIумэ кыщыIуэм, Вадим кыхоштыкI. Зым финар кытригъапсэу, абы кыщхьэщытт щIалитIрэ лIыжь домбей жьакIэ бацэрэ. Таурыхьэхэм хэт иныжь фIэкI зэрыпщIэн щыIэтэкъым лIыжьбыр. Къарууэ иIэр зэхуехьэсри, и Iэхэр зыщIигъакъуэурэ, зыкыIэтыну хуожьэ Вадим, арщхьэкIэ щIыбагъкIэ техуэу мэукIурииж. Къыщхьэщытхэм, я бзэ-кIэ тIэкIу зохьуацэри, щIагъэзыкIыж. Куэд мыщIэу абыхэм ящыщ зым къегъээж щыгъыныжь IэплIэ къехьри.

ГъуэщI хьар Iуту щIыунэм хэлъ щхьэгъубжэ цIыкIум кыдидз нэху мащIэр щилъагъум, Вадим кыгурыIуащ нэху зэрышар.

Иджы ар щIыIэм дрихьеижтэкъым: Iуащхьэу кыхузэтракIута щыгъыныжь къомым зыкIуэцIигъэджэрэзауэ щылыт и нэкIум фIэкI кыщIэмыщу, и дыгъуасэрей махуэр гукIэ игъэныщкIужу... Хьуакъым, бетэмал. Еплъ абы кыщыщIам. Шали къуажэм кыкIыжу Iудермес кыздэкIуэжым боевикхэм гъуэгум лагъым щIалъхьэри я машинэр щхьэпрагъэдзащ. Рулым дэса щIалэри хэкIуэдащ, Володи къаукIащ. Езырщи, и лъакъуэр къутащ, къемызуу и Iапкълъэпкълъэм зы хэлъу кыхуэщIэркъым. Псори кьоуз... Насып яIэти, адрей сэлэтитI щIыгъуар щIигъэпхьэужат хьыбарегъащIэ. Абыхэм я Iуэху зэрыхьуари Тхьэм ещIэ. Дауи, нэсыжагъэнщ частым...

Насыпыншэ жыхуаIэракъэ, армышьу кыхуэнэжаи щыIэтэкъым я деж кIуэжыным. Мазищ енкIэ щыIат Шэшэн щIыналъэм. Абы нэхьей, я дейхэм телеграммэ яхуимыгъэхьати «нобэ-пщэдей сыножкэж» жиIэу.

Езыращ а къэхьуамкIэ къуаншэр, зыми зыри и лажьэкъым. БТР пщIымыгъуу апхуэдэ гъуэгуанэ утехьэ зэрымышьунумкIэ дапщэрэ и тхьэкIумэр къаIуэнтIат. «Пщэдей пщIондэ укытримыч» кыжрала пэтми, «а гъуэгум си щыпэ ирикIуэкъым» жери... И машинэр щхьэпрырагъэдзу шэшэнхэм

– Дэнэ сыздэщыІэр? – зыкъомрэ къеплъри къеупщІащ абы гъэрыр.
 – Сэ жэуап тэмэм уэстыфыну къыщІэкІынкъым, урысыбзэ сщІэр-
 къым, – къыщылъэтри щІэкІащ Зазэ, – мыдэ хъыджэбзым сыкъеджэнщ.
 Зайнэ! А Зайнэ!

Унэм къыщІохъэ ДжэбрэІил и шыпхъум и пхъурылху хъыджэбзыр.

– Мы щІалэм зыгуэрхэр жеІэри къызгурыІуэркъым.

Зайнэ гъэрым хуэм дыдэу щхъэщохъэ, тІэкІуи щымэхъашэу.

– Дэнэ щІыпІэ сыздэщыІэр? – щыму зы тэлайкІэ къыхудоплъейри,
 щІоупщІэ щІалэр.

– Шэшэн щІыналъэм.

– Сымаджэщ мыр?

– Хъэуэ. – Зайнэ гу лъытащ щІалэр нэхъри нэхъей къызэрыхуам.

– А-а, сэ... гъэрыпІэм ситщ.

– Аращ.

ЩІалэм и щхъэр блынымкІэ егъазэ.

– Уэ зэкІэ бгъэдэс, си хъыджэбз, сэ зэдзэкъэн гуэр хуэзгъэхъэзырынщ, –
 щІокІ фызыжбыр. Сыхъэт ныкбуэ хуэдэ къотри, Іэнэ цІыкІум ерыскъы
 гуэрхэр телуэ къыщІехъэ.

– Мыбы дзэкъэгъуэ Іухуауэ сщІэркъым ди лъапсэ зэрыщыІэрэ. Кушэй,
 кушэй.

Пэж дыдэу, жэщищ-махуищ хъуауэ Вадим зыри ишхатэкъым икІи бгъукІэ
 зигъазэри къыхущІахъа ерыскъымкІэ Іэбащ.

Зазэ игу зэгъауэ Іэнэр щыщІихыж дыдэм, къыщІохъэ ДжэбрэІил и
 шыпхъум ипхуэ Кулисэт. Гъэрым щхъэщохъэ, зыкъомрэ йоплъри:

– Сыт мыгъуэ сыщІэбгъэунэхъуар, щІалэ закбуэ сиІэжыр сІэщІэп-
 хыу?

ЖиІэнур имыщІэу, Вадим и нэгур къызэІуоуэ.

– Уэ адэ-анэ уиІэ?

– СиІэщ ади ани.

– Зэкъуэш-зэшыпхъу дапщэ фыхъурэ?

– Сэ... сэ зыращ яІэр.

– Еуеуей, сыту тхъемыщкІэт уи анэр!

Ар жеІэри, Кулисэт щІегъэзыкІыж. Абы и ужь йоувэ Зайни.

И закбуэу къыщынэм, здахъауэ зыщІэль пэшыр зэпиллъыхъащ Вадим.
 Абы щІэмылгыр укІуэдыжт: зы пІланэпэм хъажыгъэ къэп зытхух щызэтельт,
 адреім кІэртІоф ашыч зыбжанэ щызэтэгъэуващ. ТхылъымпІэ пхъуантэ, Іэмэп-
 сымэ, кІапсэкІэ быдэу зэкІуэцІыпхъауэ щыгъыныж ІэплІэ – а псом пэшыр
 Іээвлъээзэу къыпщагъэхурт. Куэд щІауэ зэрамылгъэщІар бэяну, зы щхъэ-
 гъубжэ цІыкІу пщІантІэмкІэ хуэгъэзауэ хэлът, нэху щІагъуэ къыдимыдзу.
 Хъэку щІэттэкъым. Зэ зигъээзэху тхъэусыхафэр игъэшу, гъуцІ гъуэлъыпІэж
 гуэрт зэрылъри. Вадим къыгурыІуащ гъавэ гъэтІылгыпІэм зэрыщІэлгыр.
 Дауэ щымытми, гъэр щыхъуа япэ жэщым нэху къыщекІа щІыунэм елгытауэ,
 мыр жэнэтт... Ауэ сыт, щІыІэщ. ШхыІэн Іув хэлгъэ гъуабжэжъ, щыгъыныжъ
 зыкъом абы и щІыІум тедзэжауэ – а псори зытрипІэ пэтми, хуабэртэкъым.
 И щхъэмрэ и нэкІумрэт щІыІэм исыр: зыщІуифэ щхъэкІэ, шхыІэн щІагъым
 щІэлъыфтэкъым, щІэбэмпІыхъырт.

НетІэ къыщІыхъа цІыхубзым и псалъэхэм гупсысэгъуэ хадзат ар. «Еу-
 уей, сыту тхъемыщкІэт уи анэр жоуэ сыту пІэрэ щІыжиІар? ЩІыжиІар
 гурыІуэгъуэкъэ? Щхъэпылгъэ уащІынущи арщ. Лыжыым зэхэщІыкІыгъуэу
 къыбжиІакъэ?

И нэхэр зэрызэтрипІэу, Вадим и гупсысэхэм яшэжащ щалъхуа и щІы-
 налъэм. Абы сытым хуэдэу и нэ къыкІрэт и адэ-анэр, и ныбжэгъухэр илгъагу-
 ну. Псом хуэмыдэу Таня... Зы махуи къанэртэкъым а хъыджэбзым емыгуп-

сысу. И нэгү кышциггэхьэрт я зэлуцлэр зыхуэдэнур, ильагы хуэдэт «О-о, Вадимушкэ» жиэу зэрызыкышциггэхидзэнур. Ауэ сыт, а псор хуэпсапцэ кудейуэ кьэнэжаш... Насыпымрэ насыпыншаггэмрэ сыту зэггунэггүшэ. Махуитг кудейт кыхуэнэжар мы шциггэ бзаджэр кыбгынэным. Махуитг кудей. Шали кышциггэжым бийм гумыуамэ, иджы ар шциггэт и унэхьэблэри, блоггэри, ныбжэггэури кьепшциггэлауэ. И Тани шциггэунут...

Тани зыггэуру кьелынт абы, и анэраш гүэхур. Сыт хуэдэ шциггэлауэ а кыпэплгэ гуауэр абы зэриггэвынур? Зауэм яггэкуэну и гуггакгым, армыхгумэ дунейм теттэггым и анэм ар мы шциггэм кызэриутггышцын. Езы Вадими ишциггэжым Шэшэн шциггэналгэм кьашэну... Ишциггэми, хуитт «хьэуэ» жиггэну? Япэрауэ, офицерш, ишхьэмкгэ кыхуащг и унафэщ, етгуанэрауэ, мыхгун лгэпкк кыхиггэлауэ, кьэрабггэцлэр телукиггэнут, дзэм кыхадзыжынкги зыхуэгуа шциггэтэггым.

Лгэ макк шциггэхыггым, Вадим бжэмкгэ плгэщ. Фызыжырауэ плгэрэ хьэмрэ мастэ кыхэзыгу хьыджэбзыра? Вадим шциггэуат. Унэм кышциггэхьар зи пащгэ-жгаклэр зэщгэлауэ шггалэ гуэрт.

– У-у, хьэм кьилгхуа! – кыбггэдыхьэри автомат лгэдакгэр кытришэщгэщ абы.

И фэр шэхум хуэдэу пыкгири, Вадим и нэхэр иуфггыщгэщ. Аршхьэкгэ, автоматгэр и нэкум кышциггэджэгуа мыхгумэ, кьеуакгым.

– Хуит сащгэми!.. Уи шхьэр джыдэжгэ пызупшггынт, хьэбыршыбыр! Ауэ уи мыгуггэ дипс уефэу куэдрэ дунейм утетгын. Шхьэпылгэ уащггынущ. Зэхэпхрэ, шхьэпылгэ! Ар видеокгэ тетхыгурэ фи унаггэуэм едггэхьынущ.

Зыгуриггэлыггэдэным хуэдэу зэ кьеплгэжри, жгакгэ бацэр шггэлауэжаш.

«Пэжу плгэрэ?» – гьэрыплгэ кызэрихутэрэ Вадим иджыпсту хуэдэу и псэр гүзэвэггэуэм хэхуатэггым. Пэж кышциггэлыггэщ. Езы дыдэм кассетэ илгэггэуащ урыс офицер шхьэпылгэ ящггэу тегу... Хьуакгым... Гьэр хьуа нэхэрэ яулауэ и насыпти. Иджы жылэр кьеплгэу и шхьэр палгэнущ. Ар трахыгурэ я яйхэм хураггэхьынущ. И анэр абы кызэремылыггэну хьэккш ... Шхьэпылгэ ящггэнуэм, зэжгэхэр сыт?.. Доггэ, шхьэщэхужыпшггэ кыпаубыдыну армырауэ плгэрэ? Е дыдейхэм кьапэщггэуа боевик гүэрггэ кьахгэуэжыну ара? Арамэ, и пхьэр кыккгэ, ауэ... ауэ лгэжыггым кьридзауэ шгытар-щг? Лгэжыггэми нетггэрей шггалэми жагар шгызэтэхуэжгэ... зэфггэлауэ и гүэхур ...

* * *

Ггэщггэгуэныракгэ, дэнэ кгуэми, шциггэжгэми Зайнэ зикг и нэгум шггэлыггэртэггым гьэр шггалэр. Алыхгым ещгэ абы кыпэплгэр... Кыпэплгэр ишггэрггэ, Джэбрэил жиггэщ кьуажэ псом кьалгэаггэуу и шхьэр приггэлыггэну. Хуэфэщггэщ палгэми. И дэлгхур шциггэлауэ аращ абы кьилэжыр... Итггэми, зэман дэжгэрти, апхуэдэ гупсысэм ар шгыщггэжырт. И нэгү кышциггэжгэрт гьэрыр шхьэпылгэащггэм ирашалгэуи, и гур пыткгулыггэрт... Гуэхур абы хуэ-кгуэми, итггэми... итггэми сыт ишггэну? Япэувыггэну? Шггэпэувыггэнури сыт? Апхуэдэ гүэхуэхэм шггэхубз хэлэбэрэ? Хэлэби еплгэжыггэ... Еплгэ ар зэрыхгэ, и дэлгхур зыггэщггэлауэ нэхэрэ нэхь бий имыггэ пэтми, Зазэ шггэгуу кгэ-лгэоплгэ, Сэпар кьэлыггэгуауэ мастэ хегу, уеблэмэ и шхьэр кызэрэпхэжгэла бинггыр хузэрихгэуэжгэщ. Сыт ишггэну, аращ медицинэ техникум зыщггэлыггэжыггэ хьуураггэаджэу шгытар. Сымаджэр, уи бий кгэуфггыщггэу шгытми, уемыггэзэу хьунуакгым. Пасэ зэманыггэм псэуа дохутырышхуэ Гиппократ и тхьэрыгуэм тетын хуейш.

Зайнэ балиггэшггэ итт – илгэс 18-м нызэрыхгэсат. Школыр кьиухри дохутыр ггэщггэжгэну шггэлыггэжыггэ техникумыггэм. Аршхьэкгэ зауэ уггэурысызыр кьэхьейри, и хуэпсапцлэр абдеж кышциггэжгэуащ. И дэлгхуитг-

ри ихъат а мафIэм... Унэншэ-льапсэншэу къэнауэ иджы я благъэм деж щыIэщ и анэм щIыгъуу. Дауэ пIэрэ и щцэдейр зэрыхъунур? Дапщэщми, зэ мы щIыпIэм къэсынущ зауэ гуцIэгъуншэр. ИтIанэ... Хъэуэ, ар хуейтэкъым Грознэм щыдэсам щыгъуэ и нэгү щIэкIар щцIыхъэпIэу ильагъуну. Ар игу къызырэкIыжу, и гупсысэр нэгъуэщI зыгуэрым зэрытришэным хэтт...

– Уэ ухэт, удохутыр? – къоупщI ар пэшым къыщIыхъам.

– Сыдохутыркъым.

– Мы унагъуэм ущыщ?

– Хъэуэ.

– НтIэ, мы сыздэщыIэр хэтхэ я унэ?

– ДжэбрэИилрэ Зазэрэ я льапсэщ... Дэ Грознэм дыдэсащ. Зауэр щекIуэ-кIым ди унэр якъутэри мы щIыпIэм, ди Iыхылахэм я дей, дыкъэмыIэпхъуэу хъуакъым.

– НетIэ къыщIыхъа цIыхубзыр уи сыт?

– Си анэщ...

* * *

Сыту кIыхыщэ махуэр. Сыту гъэкIуэгъуей зэманыр. Унащхэм уеплгү махуэ псом пIэм ухэлъыныр тынш? Жэщыращи, нэхъ хьэлъэжщ. Махуэ дапщэ хъуа Вадим гъэрыпIэм зэрихуэрэ? ТхьэмахуитIи щыи? – ищIэжыркъым... Езыри щIэупщIакъым. ЩIэх-щIэхыурэ къыщIыхъэ, къыкIэлъыплъ, мастэ къыхэзыIу хъыджэбзыр мыхъуамэ, абрэмывэу и псэм тель бампIэр хуэхъыну къыщIэкIынтэкъым Вадим. Дыгъуасэ лъандэрэ тIэкIу нэхъ сабырат абы и узхэр, гипсым дэль и лъакъуэми апхуэдэу къыгъэгулэзыжыртэкъым. Уэблэмэ щIакъуэ башитI къыхуахъри зэи щIэкIат.

Вадим ищIэртэкъым къыпэлплъэр. ЯукIыну хуеямэ, иджыри къэс ягъэпсэунт? ЩхъэщэхужыпщIэ къыпахын я гугъэу арщ, дауи... Армыхъумэ, абы зэрищIэмкIэ, офицер къапэщIэхуамэ, шэшэнхэм гуцIэгъуншэу яукI. ЩхъэщэхужыпщIэ... мыбыхэм къыщIагъэлъэнущ. Дэнэ кърахын и адэ-анэм апхуэдиз ахышэ? Зэрыкъуажэу зэхыхъэми яхузэхуэхъэсынукъым. Мес, я гъунэгъу частым щыцу зы майор япэщIэхуати, жыхуаIэр къыщрамытым, и щхьэр паупщIащ... Езыми арагъэнщ къыпэлплъэр ... ЩIэпхъуэжыфамэ арат. Ауэ, уи лъакъуэр къутауэ, дэнэ укIуэн? ЗдэщыIэр бгылъэ щIыпIэ жыжъэщ, ихъурегъэр боевикц. Уи лъакъуэхэм лажъэ ямыIэми, уалэщIэкIыу дэнэ унэсын? Мы къуажэр зэрыс бгы куэщIым урысей армэр къыщысынури Тхьэм ещIэ. КъэмысыххэнкIэ хъунщ мыр зи жыжъагъым. Аращи, къэнэжыр зыщ...

Вадим егупсысыну хуейтэкъым и къэкIуэнуу. Иужь махуэхэм абы и гур куэдри кIуэжыртэкъым щалъхуа и щIыналъэм. Хъэуэ, кIуэжырт, и нэгү къыщIигъэхьэрт я жылэр, я губгъуэр, и адэ-анэр, и Таня... Ауэ абы и гупсысэр нэхъыбэу зыIыгъыр и щцэдейратэкъым, атIэ гъэрыпIэ зэрихуэрэ къыкIэлъыплъ, зезыхъэ шэшэн хъыджэбзырт. Абы зэрыIуплъэу, и Iэпэ щабэхэр къызэрелусэу, дунейм уз тету ищIэжыртэкъым Вадим. ЗыгуэркIэ еупщIрэ нэщхыфIу къеплъамэ е тIэкIу къыхуыгуфIыкIамэ, езым нэхърэ нэхъ насыпыфIэ уафэм и щIагъым щIэмыту къыфIэщIырт. Танярэ абырэ зэригъапщэрт Вадим икIи мазищ хъуауэ зыпIэщIэ и хъыджэбзым нэхърэ шэшэн пщащэ нэ фIыцIэ къамылыфэр нэхъ игу къэкIырт, сыхъэт зытIу имыльэгъуамэ. Жэщ хъуамэ, нэху хуэгъэщыртэкъым «дапщэщү пIэрэ къыщыщIыхъэнур?» жиIэу. Лъэ макъ щIыбымкIэ щызэхихамэ, «а хъыджэбзырауэ пIэрэ?» жиIэу, нэхъуеиншэу пэллэрт. И цIэ къудеи ищIэртэкъым. ЕупщIати къыжриIатэкъым, мащIэу къыпыгуфIыкIа мыхъумэ.

«Сыту сыделэ сэ, – щхъэгъубжэмкIэ дэллэри, къеIэзэ пщащэр щимылъагъум, зигъэукIуриижаш Вадим. – ГъэрыпIэм ситщ, си къэкIуэнуу зэIумыбзщ,

итлани... итлани игъащІэкІэ мыхъуну Іуэхум согупсыс. Е ди лъэпкъэгъукъым, е...

– Дауэ ущыт? – хъыджэбзыр къыщІыхъэу и нитІым щыІуплъэм Вадим и гур къыгуфІыкІащ.

– Сыхъарзынэщ... Уэ... уэ узэрыщІэкІыу Іэкълъэпкъыу сиІэр къызеузу хуожъэ, укызыэрыщІыхъэу узхэм загъэпщІу.

«ІушыІэрэ мыр хъэмэрэ и фІэщ?» жыхуиІэу, пщащэр абы къеплъащ.

– Уи цІэр къызжепІакъым, сыноупщІати. Апхуэдиз зэман хъуауэ гугъу къыздехъ хъыджэбзым сызэреджэнур сымышцІэу ...

– Зайнэщ си цІэр.

– Зайнэ... Сыту цІэ дахэ! Хэт къыпфІэзыщар?

– Си адэращ.

– Псэу уи адэр?

– Хъэуэ. Хъарпшэрущ зэрысщІэжыр. ИлъэсиплІ фІэкІ сымышъуу лІащ.

ЗаулкІэ тІури щым мэхъу.

– ПщІэрэ, Зайнэ, сэ уи пащхъэ зыщызгъээзэхуэну аракъым, ауэ Іуэхум и пэжыпІэр пщІэмэ нэхъыфІщ... Уи дэлъхур сыхуейуэ сыукІакъым. Гъэру зымытын щхъэкІэ зы шэ закъуэ си щхъэм къыхуэзгъэнауэ сыщылъу, щІалэ зыщылІым зэуэ зыкъыщызадзым, кІэрахъуэр къысІэщІэуащ.

Хъыджэбзыр нэщхъей к'охъу...

– Зайнэ, пэжыр къызжеІэт, сыт сэ къыспэплъэр?

– СщІэркъым...

Аргуэру пэш кІуэцІыр щым мэхъу. Зайнэ щхъэгъубжэм тІэкІурэ доплъри, щІалэм дежкІэ зыкъегъазэ:

– Фи дейхэр уигу къэкІа хъунщ, дауи.

– Ауэ сытми! Псом хуэмыдэу си анэр.

– Уи... щхъэгъусэр-щэ?

Вадим и Іупэхэр зэтож:

– Сэ къэсша щІыкІэкъым.

– Иджыри къэси?

– Сыт, жыфэ стету ара? Илъэс 24-рэщ сызэрыхъур. Мыдэ зэ си пащІэ-жыакІэр зэрызупсын сиІамэ...

* * *

Шэджагъуэ нэужкъым Зайнэ Вадим деж къыщыщІыхъам къыхуэцІы-хужакъым. Къабзэу зэщІэупсарэ и нэгур къылыдыкІыу гъуэлъыпІэкум ист гъэрыр. Я нэхэр щызэхуэзэм, хъыджэбзым и напІэр иридзыхаш.

– ТІэкІу нэхъ щІалафэ къыстеуа?

– НтІэ. ЗыгъэукІурийт, мастэ пхэслъхъэнущ.

Вадим шыгъушыпсыпІэм хэлъащ а жэщым. Абы и псэм къыщыгуша гурыщІэм псэхупІэ къритыртэкъым. И гупсысэр дэнэкІэ тримышащІэми, Іэзи-гъуази хуигъуэтыртэкъым – Зайнэ дежкІэ къыфІэкІуэжырт. ЩІалэм къыфІэщІырт а пщащэр мыдуней цІыхуу, Тхъэшхуэм и пащхъэ кыкІауэ. И теплъэри, и псэлъэкІэри, и ІэбэкІэри фІэтелъыджэт. И Іэблэм, и щІыфэм Зайнэ и Іэпэр къыщелусэкІэ, мастэ къыщыхиІукІэ абы и гум игъуэт псэху-гъуэр къэлэуэтэгъуейт. И нитІыр-щэ? И фІэщ хъуртэкъым ахэм щІэлплъэнкІэ игъащІэкІэ зигъэнщІыну...

* * *

– Уи нэхэр сыту пльыжь, – щэдджыжьым унэм кызырщІыхьэу кьоушщІ абы Зайнэ. – Ужеякьэ?

– Сыжеякьым.

– Уи льякьуэра хьэмэрэ уи джабэра кьоузыр?

– Тіури кызызуыркьым. Сэ кызызуыр ... нэгьуэщІц.

– КьызгуроІуэ, уи гур щыуфІыцІащ гьэрыпІэм. Уигу кьэкІащ уи Іы-хьлыхэр.

– Абы пэж гуэр хэлъу кьыщІэкІынщ, Зайнэ, ауэ... ауэ аракьым сэ жейм сыщІемызэгьыр.

– НтІэ, сыт?

Вадим щэтащ:

– Ар кууш... КьызжеІэт, Зайнэ, махуэ дапцэ хьуауэ сыщаІыгь мы унэм?

– Махуэ щыкІуий.

– ПщыкІуий... Зайнэ, мы иджыпсту бжесІэнур быдэу уи фІэщ щІы: сыужэгьуакьым сыздэщыІэр. ИгьащІэкІэ сисынт апхуэдэ гьэрэщ.

Хьыджэбзыр кьоуІэбжь:

– Ар сыт щхьэкІэ?

– Ар уи фІэщ хьунукьым уэ. Сэ сиІэщ хьыджэбз сепсалъэу, кьэспэн си гугьэу. Ауэ си насып кьрихьэкІрэ псэууэ сыкьанэ хьуми, кьызгурыІуащ ар... щхьэгьусэ зэрысхуэмыхьунур.

Зайнэ абы гьэщІэгьуэн гуэру еплъа мыхьумэ, пидзыжаІакьым.

– Сэ нэгьуэщІ хьыджэбз фІыуэ слъэгьуащ фи щІыналгэм щыщу, фи лъэпкьыу. АпхуэдизкІэ абы сихьэхуащи, мазищ лъандэрэ сымылгьэуа си жылэжьри си Іыхьлыхэри сІэпигьэхуащ.

Хьыджэбзым и нэкІур мафІэу кызыэщІонэ.

– Уи фІэщ щІы, Зайнэ, иджыщ сэ гьащІэр зиІысыр кьызгурыІуэу щы-хуежьар. Абы и архуанэ шынагьуэхэм сагьэкІэрэхьуа нэужыщ балигь гуп-сысэкІэм сыщыхуэкІуар... А хьыджэбзыр фІыуэ зэрыслгагьур щІэсІуатэр пщІэрэ уэ? Сэ сцІаркьым кьыспэплгьэр... хьэуэ, сощІэ ДжэбрэІили нэгьуэщІ зыгуэрхэми кьызжаІауэ. Сыхуейкьым си щэхур хьэдрыхэ здэсхьыну.

Дауи, Зайнэ кьыгурыІуат Іуэхур зытетыр. ИкІи, жиІэм емьгупсысу, хьыджэбзыр щІоупщІэ:

– Хэт апхуэдизу фІыуэ плъэгьуар?

– Слъэгьуари? Ажалым сыкьезыгьэла пщащэрщ, Зайнэщ...

Хьыджэбзыр кьыщылгьэтри щІэжащ. ПщыхьэщхьэхуегьэзэкІ пщІонди щІалэм деж щІыхьакьым.

* * *

– Зайнэ, уэсцІар сыт, сыбгьэлІэну мурад пщІауэ ара? – кьехьурджэуащ абы Вадим, шхын кьыхушцІихьэу бжэщхьэІум кьызэрэбакьуэу.

– Сыт кьэхьуар?

– Нышэдибэ лъандэм услъэгьуакьым.

– ПщІэрэ, Вадим, а уэ кьызжепІар ДжэбрэІил кьищІэмэ... уфІигьэжынщ.

– Хуейми сыфІрегьэж. Сыарэзыщ уэ щхьэкІэ сыт кьызащІэми, уи зэран кьыхэмыкІ закьуэмэ.

– Сынолгьэу, афІэкІа апхуэдэ гугьу кьысхуумыщІ. Уи дежкІи си дежкІи нэхьыфІщ.

– Хьунщ... Хьэуэ, сэ ар схузэфІэкІынукуьым. Си гур мафІэм ес. А мафІэр уэращ кьэзыгьэлыдар... Мыр уигу игьэль: дяпкІи си Іуэху дауэ хьуми, уэращ си псэр, си гьащІэр. Япэ дыдэу уи Іэпэ шабэхэр кьыщызэІуса, уи псалгьэхэр

щызэхэсха махуэм гьэр сыпщІащ. Дзыхь сщІакъым иджыри къэс бжесІэну. АдэкІэ схуэхьыжынутаъкъым. Зэгүзудынута си гур...

* * *

А жэщым жейм езэгъакъым Зайнэ. ТІэкІу зэрыхильафэу, кІапсэшхуэ къызэлэлэх пкъом Вадим ирашалІэу ильагьурти, щтгІэщтаблэу къызэфІэтІысхьэрт. Абы и лъэпагъым иль Кулисэт гу лъитат и пхьур зэремызэгъми, къоупщІ:

– Сыт, Зайнэ, ущІэмыжейр?

– СщІэркъым.

– Уэ зыгуэр щхьа уигу ныкъуэщ.

– ПщІыхьэпІэ Іей сольагьу.

– Уи щхьэнтэр зэггэдзэкІ. ДыщщІыкІум щыгьуэ, дымыжейуэ гу къытлъитамэ, ди анэм диггэщІу щытащ апхуэдэу.

Жэщыбгым фІэкІауэ, зиггэкІэрахьуэу хэлгу къыщищІэм, анэр аргуэру къоупщІ и пхьум:

– ЗикІ ныжэбэ уемызэгь уэ, Зайнэ.

Хьыджэбзыр къызэфІотІысхьэ:

– Мамэ, пэжу, гьэрым и щхьэр пальэну?

– НтІэ ... Сыт щІыжыпІэр?

– СфІэгуныхьщ... КхьыІэ, мамэ, дадэ елъэу памылэну.

Кулисэт и пхьум и гупэмкІэ къакІуэщ, зыкьришэкІри зы заулкІэ щымащ.

– Сэри зыкъом щІауэ согупсыс абы. Махуищ хьуауэ ДжэбрэИил къэтщ, армышьумэ си гугьат жесІэну... Япэм щыгьуэ гьэрым сыт иращІэми здэрт, иджы... иджы сыхуейкъым апхуэдэ гуэныхь си псэм телхьэну. Алыхьыращ цІыхур къээыггэщІар. Алыхьыращ цІыхум и псэм хуитри... Ауэ си фІэщ хьуркъым а жысІэр ДжэбрэИил къысхуидэну. Къуажэ псом хьыбар щызэлъащІысащ «щхьэпылгэ ящІынуу» жари.

– КхьыІэ, мамэ, деггэлгэу.

– Хьунщ. Пщэдджыжь къэсыжыну къыщІэкІынщи...

А пщэдджыжьми ямылейуэ фызыжыбр къыхуэгумащІэт Вадим. Зазэ ерыскы ІэфІу абы къыхушІимыхьар укІуэдыж – лы гьэжбай, кхьуеи, мыІэрыси, пычени... «кушэй, кушэй, сынок» – и натІэм гуапэу Іэ къыдилгэщ, зыкъомрэ къеплгьри, и нэпсхэм къызэпажыхьауэ щІиггэзыкІыжащ.

Вадим шхэн иуха къудейуэ арат автомат лъэдакьэр зэрэ-тІэурэ къытезышэщІа щІалэмрэ нэгьуэщІ зырэ къыщІыхьэу «тэдж» къыщыжраІам. «Сыту пІэрэ я мурადыр?» – Вадим, къызэфІэувэри, щІакьуэ башитІыр къищтащ.

– НыщІэкІ!

ЩІалэр къыщІащ, пщІантІэм къыдашри, къуажэбгъумкІэ яунэтІ. А щІыпІэм цІыхур Іууу щызэхэтт. Абдежым Вадим псори къыгурыІуащ – фызыжыбр ямылейуэ къыщІыхуэгупари, и натІэм Іэ къыщІыдилгьари. Іуэхур зытетыр къыщищІэм, и щхьэм лъыр дэуейри, и лъэр щІэмыкІыу, къызэтеувыІащ.

– Щхьэ ущыт, накІуэ! – къеджэбэуащ абы щІалитІым я зыр.

Вадим ажалым нэхьрэ нэхь зыщышынэр апхуэдиз цІыхур къеплгу щхьэпылгэ зэращІынурт. Нэхь Іеижыращи, ар видеокамерэкІэ трахынкІэ зэрыхьунурт.

Мэз пэІушІэм Іут жыг абрагьуэм и зы къудамэм къелэлэх кІапсэр щилгьагъум, Вадим хьэкъ щыхьуащ и уахьтыр къызэрысар... Аращ, зэфІэкІащ. НэгьуэщІкІэ къахьуэжыну е щхьэщэхужыпщІэ я дейхэм зэхураггэггэхьэсу ящэхужыну гугьами, къэпщІащ. Хьуакъым. И гуггэр пщэдджыжь дыггэпсым

ирифа уэсэпсым хуэпгуэжащ... Хуэфашэщ зыкьомкИ. КьэкIуэн хуеякьым мы щыпIэм. Iэщэ пIыгьыу уащыхыхьэкIэ, уащезауэкIэ уи щхьэфэм Iэ кьыдалгэн-тIэ? Арэзы хьун хуеякьым. Сыт кьрашIэнт, армэм кьыхадзыжын мыхьумэ? Абы щыгьуэми шынэкьэрабгьэцIэр теIукинут... И щхьэр палгауэ зэхимэ, дауэ хьуну и анэр? Хуэхьыну? И адэри аращ. Ари цIыху гумахэщ. НэгьуэщI мыхьуми, ахэр ильгагьужамэ аратэкьэ...

Вадим здрашэлIа щыпIэм деж цIыхур Iууу щызэхуэсат. ЦIыхубз зыплIытху фIэкI яхэмыту, адрейхэр цIыхухьут. ЩIалэжь цIыкIу зыкьоми яхэтт. Вадим гу льытащ ахэм я нэхьыбэр кьызэрэпльым. Iэпэ кьыхуащIурэ зыгуэрхэр зэрыжаIэм. Театрым щызэхуэса хуэдэ, нэжэгужэхэт. Зипльыхьри, Вадим ахэм яхильгьуакьым ДжэбрэIили, Зайни, абы и анэри, фызыжьри. КьэкIуакьым Зайнэ... Дыгьуасэ льяндэрэ ильгьуатэкьым абы хьыджэбзыр.

Мэз льяпэм щызэхуэсхэм я бжыгьэр кIуэ пэтми нэхьыбэ хьурт, арщхьэкIэ Вадим и нэ кьызыхуикIыр ахэм ящIыгьутэкьым. ЗэрашIымыгьур зы льяныкьуэкIи нэхьыфIщ. СыткIэ хуей жыг кьудамэм кьелэлэхьу ар хьыджэбзым кьыльгагьуну?.. ИтIани а пщачэм зэ Iупльэжыну апхуэдизкIэ и нэ кьыкIырти, зэ закьуэ нэхь мыхьуми, и нитIым хуиту щIэплэжыну Iэмал игьуэтэкэ, кьытригьээжурэ щхьэпылэ зригьэщIынт...

АдамIэ и льякьуэхэм ямыIыгьыжу, башиIыр игьэтIылыри, Вадим етIысэхаш. Сыхьэт ныкьуэфI дэклагьэнт ар мы щыпIэм кьызэрахурэ. Абдеж щызэхуэсахэри нэхьри зэхэвэ-зэхэжьэ хьуат. Нэрыльгагьут псори зыгуэрым зэрежьэр. ДжэбрэIилу кьыщIэкIынт... Вадим гу льытат а льяжьэ абрагьуэм псори зэрыфIэлIыкIым, и псалгьэр тIу зэрамыщIым. Дауи, аращ зыпэплгьэр. Тхьэм ещIэ ар кьыщIэгувэр.

Хуэм-хуэмурэ и гур кьызэрыгьуэтыжри, и псэри нэхь мамырыжат Вадим. Аргуэру абы и нэгү кьыщIигьэхьаш Зайнэ. Догүэ, афIэкIа имыльгагьынура ар абы? Дыгьуасэ махуэ псом кьыщIыхьакьым и унэ. Сыту пIэрэ кьызыхихар? Дауи, ищIэ кьыщIэкIынт кьыпэплгьэри арагьэнц... Зайнэ... Игу щIыхьэну пIэрэ? Шэч хэмылгу, щIыхьэнущ. Вадим гу льямытэу, псэкIэ зыхимыщIэу кьэнатэкьым хьыджэбзыр хамэгү-хамащхьэу кьызэрыхушымытым. Сыт хуэдизу щIихьумэну хэмытми, и псалгьэкIэмкIэ, и кьепльыкIэмкIэ, и нэхэмкIэ щIалэм бэян щыхьуат Зайнэ и гүм щыц зы кIапэ абы зэриубыдар. А гупсысэр, а фIэщхьуныгьэрат иужь махуэхэм абы кьару кьезытыр, дамэ кьытезыгьакIэр...

ЗэманьфI дэкиат Вадим мэз льяпэм кьызэрэшэрэ. Уеблэмэ кьызэхуэсахэм ящыц зыкьомми кьуажэмкIэ яунэтIыжат. Иджы Вадим зыми кьыфIэIуэхужтэкьым. Дунейм тети темыти – зыри кьепльыжтэкьым. ЦIыхухэр щIэх-щIэхьурэ плэрт гьэрыр кьыздраша льяныкьуэмкIэ – ДжэбрэIил и льяпсэмкIэ. Ауэ абыхэми Вадими дэнэ щачIэнт льяжьым и унэм а зэманым щекIуэкI псалгьэмакьыр зыхуэдэр...

* * *

И анэ дэльхур зыщIэс унэм Кулисэт щыщIыхьам пщэдджыжь нэмэзт. ДжэбрэIил щыст, автомат зэпкьрихар хьыданыхькIэ ильэщIу.

– КьакIуэ, Кулисэт, – тIэкIуи Iэнкун кьэхьуауэ, кьэтэджащ льяжьбыр.

Анэ дэльхум и льяпсэм штапIэ зэрыкIуэжрэ ар зыщIэс пэным иджы фIэкI и льяпэр щIишиятэкьым Кулисэт.

– ЩIалэ гьэрым и Iуэхум щхьэкIэ сыкьыщIыхьауэ арат, дамэ.

– Абы теухуауэ дызэпсалгьэ! Ауэрэ кьытегьазэ щыIэ! ЯхуэтIуэхунци, щхьэщэхужыпщIэ кьэIытхынц, жысIати бдакьым. Абы иужькIэ сщIа унафэр зэхэпхаш – нобэ и щхьэр палгьэнущ.

– Пэжщ, зэхэсхаш.

– НтІэ, ущІегуэжауэ ара? Япэдубыдын щхьэщэхужыпщІэ?

– Хьэуэ, сыхуейкьым... Дадэ, абы и щхьэр палъэкІэ си Іикрам кьэхъужы-
нукьым. АбыкІи си псэр зэгъэнукьым. Нэхъ сфІэкьабылщ, «си жьы хьугъуэм
сипІыжынщ» жысІэу сызыщыгугъуу сиІа Іикрам и пІэ гьэрыр иувэмэ.

ДжэбрэІил и шыпхъурылхум, япэу ильагъу хуэдэ, зыкъомрэ
кьеплъаш:

– Ар... дауэ?

– Урус-Мартан щыщ унагъуэ гуэрым апхуэдэу ящІауэ щытати...
Зэхэпхакъэ? Хуэм-хуэмурэ и динри едгьэхъуэжынщи, муслъымэн диныр
кьедгъэщтэнщ.

– Ахэр щхьэгъэпщІэжщ, Кулисэт. Мы дыдей щыІэр а узэригугъэм хуэдэу
тІасхъэ цІыкІукьым. Ар езыр икІи офицерщ.

– СщІэркьым. Дегъэплъ дегъэпсалъи. Диныр занщІэу кьимыщтэми,
япэ щІыкІэ Іэпыдзлгъэпыдзу...

– Кулисэт, мьдэ кьызэдаІуэ. Іэпыдзлгъэпыдзу жыбоІэ. Япэу Іэмал зэ-
ригъуэгу щІэпхъуэжынущ а щІалэр.

– ЩІэпхъуэжынкьым. Зи гугъу сщІа, а Урус-Мартан щаубыда гьэрыр
еплэ зэрыхъуауэ жыхуалэм. Дыдейхэм яхэту урыс армэм йозауэ. Муслъымэн
динри кьыщтащ, и цІэри ихъуэжаш.

– Догуэ, Кулисэт, а уэ узэрыгугъэм хуэдэу кьыпхущІэкІыну уфІэщІу
ара гьэрыр? Уи щІалэм и пІэ иувэнуи? Хьэуэ, ухэмыт абыхэм. Биижьыр зэи
благги ныбжьэгъуи хьуркьым. Си жьыщхъэ абы сипІыжынщ жыхуэпІэр
щхьэгъэпщІэжщ. Уэри уи фІэщ хьууэ кьыщІэкІынкьым ар. Мы уэ кьепхуэ-
кІым зыгуэр хэлъщ щэхуу. ЩІалэр пфІэгуэныхь хьууэ аращ е...

– Дадэ, кхьыІэ, думыгъэпІащІэ. Сэ уи унафэ скьутэн Іуэху кьызэрэ-
мышуэкІри, апхуэдэ хуитыныгъэ сызэримыІэри уэ кьыбгуроІуэ. Сыночэн-
джэщыну сыкьыщІыхъауэ аращ ...

– Пэжым ухуеймэ, Кулисэт, щхьэщэхужыпщІэ кьызэрыІыдумыгъэхым-
кІэ ущоуэ. Аргуэру бжызоІэри, мыр офицерщ. Абы щхьэкІэ ахъшэфІ дыди
зэхуахъэсынущ... Иджыри кьытызогъэзэж: дапщэ кьыдатми зэрыщыту
уеуищ, сомкІэ цІыху хэзгъэІэбэнукьым.

– Хьэуэ, ДжэбрэІил, сыхуейкьым си Іикрам и лыы уасэ. Шхын щхьэкІэ
сыллами, кІэпІейкІэ кьеІысхыфынукьым... Сэ кьызгуроІуэ, си Іикрам
и пІэ иувэфын дунейм теткьым, ауэ... ди Іэпыдзлгъэпыдз хьурэ кьыдэсэмэ, ди
хабзэ-зэхэтыкІэр ильагъумэ, Алыхым и кьарур инщ, пщІэнукьым а щІалэм
и сэбэпу кьыдэкІынуыр зыхуэдэр. ПщІэнукьым гукІи псэкІи муслъымэн
хьунуми... Абы зэман хуейщ. Дегъэплъ. Зы мазэ-мазитІкІэ наІуэ хьунущ.
ДумыгъэпІащІэ...

ДжэбрэІил абы жэуап кьритакьым. Хэлпъэу зыкъомрэ щысщ-щысри,
и шыпхъурылхум дежкІэ зыкьыгъэзаш:

– Хьунщ, сегупсысынщи, хьыбар уэзгъэщІэнщ...

Сыхьэт ныкьуи нэхьыбэжи дэкІащ. ДжэбрэІил кьыщІэкІи кьыщІэплъи
иІэтэкьым. Зэанэзэпхъури щхьэгъубжэм кІэрыст, лЫжыым зыкьыщигъэ-
лъэгъуэным пэплъэу. ИкІэм-икІэжым, ДжэбрэІил бжэр кьыІуихри кьэ-
джаш:

– Кулисэт!

ЦІыхубзыр кьыщыльэтри щІэжаш.

– Си ужь ниувэ!

Кулисэт абы еупщІакьым «дэнэ» жиІэу. Хуеймэ, кьыжриІэнщ. Ауэ
пщІантІэр кьызэрабгынэу цІыхубзым кьыгурыІуащ Іуэхур зытетыр – плъэри
кьылгъэгуащ мэз лъапэм деж щызэхэт цІыху кьомыр. «Дунейм сыту пІэрэ
мыбы и мурадыр? Си хьэтыр кьылгъагъуну пІэрэ, хьэмэрэ гьэрым и щхьэр

зэрыпальэм сригьэплгыну ара?» Кулисэт и Іупэм кьэсат и анэ дэльхум еупщІыну, ауэ, лЫжьбым и нэгу ткІийм иплгэри, и псалгэр ирикъухыжащ.

ДжэбрэІилрэ абы кІэщІу и ужь ит Кулисэтрэ шахыхьэм, цІыхур зэтесабыращ. ХьэмбыІуу щысхэри кызыэфІэуващ. ЛЫжьбыр гьэрым бгьэдохьэри, зэпхилыгъукІыу йопль:

– НакІуэ!

Жыг къудамэм кьелэлэх кІапсэшхуэм Вадим щыбгьэдашэм, Кулисэт и лгэр щІэщІэри кьэукІурииным иІэжар зытІэкІушц.

– Мыдэ кьекІуэталІэт, Кулисэт, уэри.

Абдежым жыгым и хьуреягьэр кьаувыхьащ цІыхухэм.

– Жылэ махуэ хьун! – кьригьэжьащ ДжэбрэІил. – Мы гьэрым теухуауэ сщІа унафэр зыхуэдэр фощІэ. Мыбы диль игьэжащ. Мис, Кулисэт и щІалэ закьуэ кьыхуэнэжар ІэщІэукІащ. Кьилэжьбыркэа щхьэпылгэа тцІыну?

– Кьелэжь!

– И щхьэр пыупщІын хуейщ!

– Псы ефэу дунейм щІытетын щыІэкьым!

«Зэ фыувыІэт» жыхуиІэу, ДжэбрэІил и Іэр кьиІэтащ:

– Шэч хэлькьым кьызэрилэжьбым. Ауэ си шыпхьурылгьхум и лгэІукІэ си унафэр сокьутэж.

Абдежым гупыр кьызэщІэващ. ЛЫжьбым и Іэр аргуэру ещІри, и псалгэм пещэ:

– ІуэхутхьэбзащІэу, Іэпыдзлгэпыдзу диІэнщ зэкІэ. Ауэрэ, пщІэну щыткьым, ди лгэныкьуэ хьумэ, муслгьымэн динри кьищтэнкІэ хьунщ.

Зыпэпльамрэ Іуэхур кьызэрыщІидзамрэ щалгьагьум, щІалэ нэхь хьыжьбэІуэ зытІушым, я нэм лгы кьыгтелгэдауэ, гьэрым дежкІэ зыкьадзат я губампІэр ягьэтІысыну, арщхьэкІэ, лЫжьбыр щашІэкІиём, кІэбгьу защІыжащ.

– Сэпар! – кьызэхуэсахэм яхэпльащ ДжэбрэІил. – Мыдэ кьекІуэталІэт.

Дохутырыр, и кьуэшым и кьуэр, кьыщыбгьэдыхьэм лЫжьбым абы жреІэ:

– Сэ си урысыбзэр иримыкьункІэ хьунщ. Мы гьэрым гурыгьаІуэ абы щхьэкІэ Кулисэт шэсыпІэ иувэу ажалым кьызэрыригьэлэр. Ди псалгэа тІу ищІыну хуежьэмэ, ди унафэ ебакьуэмэ, щІэпхьуэжын Іуэху игу кьигьэкІмэ, етІанэ гьуэгу мы щхьэпылгьапІэм зэрыфІэмыкІынури хьэкьыу пхыгьэкІ...

* * *

Ажалым кьызэрыІэщІэкІрэ махуэ зыщыплІ дэкІа пэтми, Вадим зикІ и нэгу щІэкІыртэкьым щхьэпылгьапІэм щрашэлІа дакьикэа шынагьуэхэр. КьыхуэщІэртэкьым Кулисэт абы щхьэкІэ шэсыпІэ щІиувам и щхьэусыгьуэр. Зэми Зайнэ и псалгэа хэлгьу кьыфІэщІырт, зэми щхьэцэхужыпщІэ кьыпахыху гьэру яІыгыну хуигьэфашэрт.

А махуэм лгэндэрэ Вадим нэхь щхьэхуит хьуат. КьыщІэкІырт, уэрамым кьыдыхьэрт, щІалэ цІыкІухэм ядэуэршэрырт. Уеблэмэ и щхьэр щыпальэн хуея щІыпІэм кІуэри зэманыфІкІэ щысат абдеж. Япэ цІыкІэ щэху-нахуэми абы кьыкІэлгыпльащ мээ лгьапэм зышауэ щыта щІалитІым я зыр.

Ауэ «дэнэ кІуэн, щІлакьуэ башитІ иЫгыбу» жала е дзыхь кьрагьэзу хуежа, сытми, иужьым хьымпІар ямыщІыж хьуащ.

ЩІлакьуэ баш иЫгь щхьэкІэ, гипсым дэль и лгьакьуэ сэмэгур кьеузыжыртэкьым Вадим. Теувэ хьурт. Ауэ дзыхь ищІыртэкьым ар хэлущІыІу ищІын: «унэм сыкьыщІэкІыну, уэрамым сыдыхьэну зыгуэркІэ кьыспаубыдмэ» жери.

Вадим игьэщІагьуэрт хьумагІуэ зэримыІэжьыр, зыми кьызэрыфІэмыІуэ

хужыр. Уеблэмэ дыгъуасэ мэз лъапэм кІуэри сыхъэт бжыгъэкІэ къэтати, цІыхум псалгэ кыжриІакъым.

Шэджагъуашхэр зэрызэфІэкІыу, Вадим пщІантІэм къыдэкІаш. Нобэ уафэм нэхъ зиукъэбзат. Пэжщ, пшэ хужь гуартэхэм дыгъэр щІагъуэрэ къыкъуагъэплъыртэкъым, ауэ гъэр зэрыхъурэ гъатхэм и мэ ІэфІыр нобэ хуэдэу абы зыхищІатэкъым. УдзыщІэ цІыкІухэми губгъуэр щІагъэнат, уэсыр ткІужри.

Акъужь къепщэр тІэкІу къещІыІэкІми, Вадим гукъыдэжыфІ иІэт. Абы къыфІэщІырт, и гум жиІэрт куэд мышІэу щхъэхуит хъужыну. А гукъэкІым абы и Іапкъэльэпкъыр жан ищІырт, ауэ и гупсысэм Зайнэ къызэрыхэхуэу, уафэгум икІуэда Іугъуэу, и гурыфІыгъуэр лъэужьыншэу бзэхыжырт. Нобэ хуит ящІыжми, абы и нэгү кыхушІэгъэхьэртэкъым а хъыджэбзым пэІэщІэу зэрыпсэунур. Зы махуэ имылгагъумэ, и гур зэгүоуд, и псэр загъэркъым, и пэІэ имысыфу, жейм щІагъуэу емызэгъыу нэху егъэщ. Е... пэІэщІэ хъумэ, мы щІыпІэм икІмэ, ІэщІэхужыну пІэрэ?

Мэз лъапэм нэсри, ауэ деж щыль жыгыжъ къэуам тетІысхьаш Вадим. Гъатхэм, зэээмызэ къыкъуэплъ дыгъэм къыгъэнэжэгужа къуалэбзу бзэрабзэм и гугъу умышІмэ, ихъуреягъыр щымт. Сыту щІыпІэ телъыджэ ар здэщІэр, хъэуари сыту щыІэфІ мыбы! Зайнэ пщІыгъуу мыбдей ушысыну сыт и уасэт!

УщеплъкІэ плыжъ хъууэ, хужь хъужу ... Зайнэ

Пшэ гуартэхэр, щхъэж и унэ бжэн лъакъуэу, зэбгрыкІри, дыгъэр щхъэщыгум къиуват. Вадим къэтэджри зиплъыхъаш. ДэнэкІи мэзщ, къуакІэбгыкІэщ, щхъуантІагъэщ. Ей, бетэмал, сыту фІыт а псор къызэхэпкІухыну. Псом хуэмыдэу жыгым щІагъэна джабэм и щхъэм удэкІыну. Абы адэкІэ сыту пІэрэ щыІэр? Мэзу къыщІэкІынщ. Гъусэ иІамэ... Гъусэ сыт зэрищІы-нур, и закъуэ дэкІыфыркъэ. Тхъэм и шыкуркІэ, и лъакъуэр къызэреузыжи щыІэкъым.

Мылгагэ дыдэ щхъэкІэ, Іуашхъэр задэу къыщІэкІаш. И щхъэм зэрынэсу Вадим етІысэхаш и лъакъуэм зригъэгъэпсэхуну. АрщхъэкІэ куэдрэ щысыфакъым. Къэтэджыжри ихъуреягъэр нэпсейуэ къиплъыхъаш. Адэ, ижърабгъу лъэныкъуэмкІэ, зыр адрейм пемыжыжъэу, къуажэ цІыкІуитІ щыплъагъурт. Сэмэгү лъэныкъуэмкІэ бгы пцІанэ задэ кІыхъ екІуэкІырт, плъагъу къудейуэ, кІапсалъэршэу и кум зы гъуэгү нашэкъашэ едзауэ.

Ігу пэщыху щытри, къыгъэкІэрэхъужыну мурад ищІауэ, Вадим и тхъэкІумэм къоІуэ ву макъ гуэр. «Сыту пІэрэ ар?» жиІэу, бгы пцІанэ лъэныкъуэмкІэ плъа щхъэкІэ, зыри къыІэщІэлъэгъуакъым. КІуэтэху нэхъ ІупщІу зэхэпхырт Іэуэльауэр. «Ди дзэрауэ пІэрэ?» – и нэхэр къилыдыкІаш Вадим. Пэж дыдэу, куэд мышІэу абы къильэгъуаш зыр зым и ужь иту гъуэгум ирикІуэ бронетранспортерхэр, «Урал» машинэшхуэхэр. «Дыдейхэрщ!» – Іупсыр и тэмэкъым тенащ абы икІи щІакъуэ башитІыр и блэгущІэм щІилъхъэри Іуашхъэм ежэхаш. Зы сыхъэт ныкъуэ гъуэгуанэ нэхъыбэ дэлъынтэкъым абы нэсыху. ИтІанэ щхъэхуит мэхъу. Щхъэхуит! ГъэрыпІэм къокІ икІэм-икІэжым!

Къуэм носри етІуанэ джабэм, ар нэхъ лъахъшэт, бауэ-бапщэу докІ Вадим. Бэуэну дакъыкъэкІэ къызэтоувыІэ. «Дыдейхэращ!» – иджы гъунэггү дыдэ хуэхъуат ар дунейр ягъээджызджу, хуэм дыдэу гъуэгум ирикІуэ зауэ хуэлухуэщІэ машинэ хьэлъэхэм. Джабэм ехрэ бгыжъ екІуэкІым и нэкІум кІэрыхъэжмэ, зэфІэкІаш... Иджыри къэс зыхимыщІами, и лъакъуэм зыкъригъашІэу хуежъат Вадим. Ауэ ар Іуэху! Зэ илгыгъуэщ иІэжыр. ИтІанэ щхъэхуитщ. Щхъэхуит! ИтІанэ... зэи илгагъужынукъым Зайнэ. Абы щхъэ емыгупсысарэ къыщыщІэпхъуэм? Егупсысами, сыт и пэрмэн? ТІум щыгъуэми и насып хэлькъым. Хэмылми...

Вадим, етЫсэхри, и щхьэр ИтІкІэ фІиубыдыкІыжащ... Сыт абы ищІам кыкІыр? Дыдейхэр кыщилъагъум и нэр кыщипхъуэри кьежэжъащ. А дакыккъэм ищІэжаккъым Зайнэ дунейм тетуги темытуи. Абы зэрепцІыжым егупсысаккъым. ЩІэпхъуэжмэ, сытыфэ кыриплъынуур? ГурыщІэу ириІуэтылІар пцІырыщІу кыщыхъунуц. Езыми хуэшэчыну, хуэхъыну абы пэІэщІэу? Абы и анэ Кулисэт-щэ? Езыми щхьэкІэ шэсыпІэ иувэри кыригъэлащ щхьэпылъя иримыгъэщІу. ЩІэпхъуэжмэ, абы хуагъэгъуну?

Вадим кыщылъэтыжри кьэралым и дзэхэм здаунэтІа лъэныкыуэмкІэ плъащ. Дауи, нетІэ илъэгъуа къуажэ цІыкІуитІырищ ахэр здэкІуэр... Хьэуэ, хьэуэ, ар мыхъунц, лІэрэ зэгъэжмэ нэхьыфІщ абы ищІэну зыхуежъам нэхьрэ. Ажалым кьезыгъэла Кулисэт апхуэдэу ирищІэфынкъым. Зайни епцІыжыфынкъым...

И псэр пыхуу, Вадим пщІантІэм кыщыдыхъэжым, щтэІэщтаблэу кыпежъащ Зайнэ:

– УщІэпхъуэжа я гугъэри пхьэр нежъащ. Сэ «щІэпхъуэжаккъым» жысІати, я фІэщ сыхъуаккъым...

Пшапэр зэхэуауэ, и нобэрей махуэр гукІэ зэригъэзэхуэжу гъуэлъыпІэм

здилъым, кІий, гы макъ и тхьэкІумэ кьоІуэ Вадим. Кьотэджри щхьэгъубжэм доплъ. ИкІи я гъунэгъу пщІантІэм зы щІалэ ІэплІэкІэ дахъэу кьелъагъу. ЦІыхубзхэм гы макъыр щашэщІым, Вадим кыгурыІуащ нэщхьеягъуэ гуэр кыызэрыхъуар.

Куэд дэмыкІуу бжэр Іуаудри, абы и пэшым кыщІолъадэ щхьэпылъяпІэм зышауэ щыта щІалитІыр. Я кыщІыхыи я кьеуи зы ящІри, Вадим ирауд. ХьуанэцІанэу, автомат лъэдакхьэрэ лъакъуэкІэ яубэрэжъу хуожьэ.

– ФщІэр сыт, Имансызхэ! – Зазэ кыщІэлъадэу Іэжъэгъу мыхъуамэ, Вадим и Іуэхур зэІыхъэну кыщІэкІынт. Абы Іупи напи кыыхуагъэна-тэккъым...

ИужькІэ Вадим кыщІащ шэшэнхэм щІаубэрэжъам и щхьэусыгъуэр – урысеидзэм езауэурэ, ДжэбрэІил и гъунэгъур къаукІати, я губампІэр кытракхъутауэ арат. «Схуэфашэщ, щхьэ сыщІэмыпхъуэжарэт!» – аращ удын кьезыдзахэр щІэкІыжа нэужь абы игукІэ жиІар. Ауэ гужьеяуэ Зайнэ кыщІэлъадэу и Іупэм, и натІэм кьежэх лъыр щыхуилъэщІыжым, и Іэпэ щабэхэр кыщелусэм, узри сытри щыгъупщэжаш.

Гъуэлъыжа нэужьи зигъэкІэрахъуэу куэдрэ хэлъащ ар. Сыт хуэдизу и щхьэр имыкхъутэми, абы кыыхуэщІэртэккъым ажалым кыщІагъэлаам и щхьэусыгъуэр. ЩІэмычэу абы егупсысырт. Пэжщ, Кулисэт кыжжриІам ар бэлыхь хидзат. Ауэ ар Зайнэ и анэм и фІэщу кыпимыубыдауэ кыщыхъурт. АтІэ, сыту пІэрэ? Аращ, щхьэщэхужыпщІэ кыІахын я мурадщ. Арагъэнц Зайни зыри щІыжимыІэр. ЩхьэщэхужыпщІэ... Дэнэ кърахын я дейхэм апхуэдэ ахьшэ? Абы Іуэхур хуэкІуэмэ... игъащІэкІэ кынауэ бжы мы щІыпІэм...

* * *

Лъэтэным хуэдэу а пщэдджыжым кыижыхъурт Аннэ. Лы мыцІыхуу гуэрым телефонкІэ зыкыпищІэу, «уи къуэр плъагъуну ухуеймэ, Шатой къуажэм кьакІуэ, укьэсмэ, здэщыІэр кыбжалэнц» псалъэхэр и тхьэкІумэ кызыэриІуэрэ зы дакыкыи и пІэм изагъэртэккъым. Махуэ 20 и пэкІэ кьэсыжын хуеа и щІалэр хыбарыншэ хъуауэ зэрызэхихрэ абы и фэм дэкІам ущІэмыупщІэ. И щхьэгъусэрщи, и узыр тІуащІэ хуэхъуауэ хэлът. Иджы, Тхьэшхуэм и ІэмыркІэ, псэущ... Ауэ дауэ цІыхубз закъуэр Шэшэн щІыналъэм нэс зэрыкІуэнур? Мазэ зытІуц хъуауэ я унэ зы сом илъкъым. Я насыпти, былым, хадэ, джэдкъаз яІэщ, армыхъумэ... Мазих мэхъу и лэжбап-

щлэр кызыэрырамытрэ. «Щыхуэ» жыпIэуи хэт убгъэдыхъэн? Ахъшэ зиIэу, хуэкъулейIуэ хъэблэм зы даскъым. Гъуэгупщлэр мыгъуэ-махуэми зыгуэрурэ зэриггэпэщынт, «щлалэр къэкIуэжмэ» жиIэу епхауэ игъашхэ танэр иукIынти. Ауэ... «щхъэщэхужыпщIэ» жаIэмэ-щэ? Абы кыпаубыдынур зыхуэдизри уэ къащIэ. И лъапсэр зэрыщыгу ищэми хузэхуэхъэсыну пIэрэ? Ахэм кызыэрыщIагъэлыэнур хъэкъщ. АтIэ, сыт ищIэнур?

И щхъэгъусэм иджыри зэ ечэнджэщаш, и Iыхьлы-Iэулэду къуажэм дэсу хъуам я деж кIуаш. АрщхъэкIэ кыиугъуеифар ахъшэ мащIэ дыдэг. Уеблэмэ Шэшэн щIыналгэм нэс укIуэу укърикIуэжыну пхуримыкIуэжмэ хъунт.

Сыт ищIэнт, танэр иригъэукIщ, и гъунэгъу щлалэм и машинэмкIэ къуажэкум деж ишэри хуэщэр абдеж щищаш. «Военкоматым кIуэи ахъшэ къуатынщ, абы я къалэнщ зыкыпщIагъэкъуэну» кыщыжраIэм, шэджагъуэ нэужь хъуами, тридзэри гъуэгунэ теуаш. Пэжу, япэжыжъэтэкъым къалэр.

АрщхъэкIэ дэнэт, зыгуэр кыхуашиин къэгъэнауэ, «а щIыпIэм умыкIуи нэхьыфIщ, тIум щыгъуэми ахъшэшхуэ кыпшаубыдынущ», – кыжраIэри, и щхъэр фIэхуауэ кыигъээжат.

Ауэ апхуэдэгу иIэт Аннэ? И къуэр гъэру яIыгъуу щысыфынт ар? «Си кIуэдър кыикIами, сежьэнщ» жери, – мурад быдэ ищIаш нэху зэрыщу гъуэгу теувэну.

Жэщыбг хъуху абы я унэ щызэхэсащ хъэблэри благъэри. Псоми чэнджэщ зырыз къратырт «мыпхуэдэу пщIымэ нэхьыфIщ» жаIэу, икIи, а псом едэIуа нэужь, Аннэ нэхъ тэмэму къилъгытащ Вадим къулыкъу ищIэу здэщыIа частым, Гудермес къалэм, япэ щIыкIэ кIуэну. И щлалэр зыхэт полкым дыхъэнщ, абы чэнджэщ щхъэпэ кыпщратынщ, зэрыхъунур кыжраIэнщ. Апхуэдэ Iуэху частым и щыпзэхуэу кыпщIэкIынкъым. И хыхъэпIэри и хэкIыпIэри ящIэ. Ауэ, кызыэрыжраIамкIэ, и къуэр щаIыгъ Шатойм урысеидзэр нэсакъым. Дзыхъ ищIу абы дауэ зэрыкIуэну? Гъуэгукум щаукIрэ, и хъэпIи и шхыпIи ямыгъуэтыжу, зыщIыпIэ деж щыхыфIадзэжмэ-щэ?

Дауэ щымытми, ежьэнщ «къакIуэ» кыщыжраIакIэ. ХъэщхъэрыIуэу кыпщIэкIынкъым абы щыIэ псори. И къуэр илыгъункъэ нэгъуэщI мыхъуми. «Ахъшэ» кыжраIэмэ... КыжраIэнущ, дауи. Сыт ищIэн. Кыигъээжынщи и ужь ихъэнщ. Зэрыхуэмыкъулейр къащIэмэ, Iей дыдэу кыпщIагъэлыэнур кыпщIэкIынкъым. НэгъуэщI хэкIыпIэ иIэкъым, езы губернатор дыдэм деж кIуэуэ щхъэщэ хуищIу зыдигъэлэпыкъуми, зэхуимыхъэсу хъунукъым. Дунейм гурыфIыгъуэу щIэ и щлалэ закъуэр къримыгъэлу хъурэ? Аракъэ ар щIэпсэури зыхуэпсэури ...

* * *

Сыт хуэдизу зигъэбидэну хэмытами, апхуэдиз гуауэ кызытепсыха Кулисэт игъэвар кыпщIэкIуэжаш: уз бзаджэм къриндри, махуитIкIэ хэлъаш и бзэри и щIэлэныкIуээри иубыдауэ. МахуитIкIэ абы кыпщхъэщыкIакъым и пхъумрэ Зазэрэ. Гъуэрыгъуэурэ кыпщхъэщысащ. Я фIэщ хъуакъым псэууэ къелыну. Къелаш... Ауэрэ, хуэм-хуэмурэ, и бзэри кыиутIыпщыжаш, и Iэри кыиIэтыф хъуаш. Алыхъым кыхуищIаш гущIэгъу. Уэсыт имыщIыжу дунейм ехыжамэ щы фIыцIэжым щIээгъэнтэкъыми... Иджы и чэзущ. Иужь махуэхэм зыIыгъ, псэхупIэ къезымыт гупсысэ, губампIэр зыщхъэщыкIынщ. ЕпIэщIэкIын хуейщ, армыхъумэ узым аргуэру зэщIиIулIэжмэ... Нобэ псори зэфIигъэкIынщ. Джэбрэилщ Iуэхур. ФIэщхъугъуейщ ар арэзы къыдэхъуну. Ауэ Iэмал иIэкъым и лъэныкIуэу кымыщIыну. Ягъэ кIынкъым, лъакъуэ лъэныкIуэкIэ хъэдрыхэ мащэм щыщхъэщыткIэ, кърырелъагъу и хъэтыр...

– Джэбрэил щыIэмэ... кыпщIыхъэну схуельэут, си хъыджэбз, – и пхъум и Iэ иIыгъыр иутIыпщаш Кулисэт. – И закъуэу сепсэльэну сыхуейт.

Зайнэ щІэжри, куэд мыщІәу кыггэээжащ лЫжбыр щІыггуу.

– Сыту фЫт, сыту фЫт! Дыбггәүзэваи, Кулисэт, – шәнт кыыхуаггәувам йотЫсәх ДжәбрәИл.

Сымаджәр кызәффІәтЫсхәнү хуожкә, арщхәкІә лЫжбым идәркыым:

– Хәль, хәль! Уә иджыри укъярууншәщ.

Пәшым щІәтхәр щІокІ, ДжәбрәИл фІәкІ кәмынәу.

– Дадә, нобә нәхыфІ сыхуа щхәкІә, пщәдей си натІәм ильыр сщІәркыым.

– Уә хуабжы ухәльащ, Кулисэт. Абы укыщелакІә, умыгузавә, гъащІә уиІәщ.

– Ар Алыхыращ зыщІәр... Сә зы ләәу сиІәщ, дадә. Сыпсәу щІыкІә ар бжезмыІәу хунукыым. КысхуәщІән?

– ЖыпІәр сыт, зиунаггәүэрә, тхә солуә, схузәффІәкІмә, сләкІ ләәпккәззыггәнән. Абы щхә шәч кытепхәрә?

– Мы сә иджыпсту уәсІуәтылІәнум зы махуәкыым икІи махуитІкыым сызәрегупсысар. Си бзәр иубыдауә сыщхәльми, нәггәүәщІ си щхәм ильакыым. Сызыхуейр сымылуатә щІыкІә Алыхыым и пащхә сыхәжынущ жысІәу, ар си гукгәуәу...

– ЖыІә уә, Кулисэт, жыІә! Дунейм ехыжа си шыпху тхәмыщкІәм и бын щхәкІә сә сымыщІән щыІәкыым. КымыдәкІә уә бощІә – ущыщІыкІум щыггәуә си пхуу фІәкІ узмыбжу дыдей ущыІащ.

– СощІәж, тхә, фЫ дыдәу псори... Дадә, сызәрынольәлунурат, кхыІә, гәрыр дыггәутЫпщыж!

А псалгәхәр щызәхихым, и ныбжыым хуумыггәффәщәнү, лЫжбыр зәуә кыщыльәтри губжәуә, хуәщІәу пәш кІуәцІыр заулкІә кызәхикІухәащ.

– Сыху-силъ щхәкІә, си псәм ищІәрт гува-щІәхами абы щхәкІә укы-зәрызәләІунур. Уи анәм ещхә ухжәащ: угумыггәуәщ, уцІыхуфІщ. Уи кәуәр зыІәщІәкІуәдар пфІәпсәкІуәдщ... «Си Икрам и пІәкІә Іәпыдзлгәпыдзу сиІәнщ, хуәм-хуәмурә ди диным кытшәнщ» щыжыпІәм, арззы сыбдәхуәащ. Иджы «дыггәутЫпщыж» жоІә.

– Дадә, абы анә иІәщ. ЩІалә заккәуәращ и гурыфІыггәуәр а цІыхубзым. Абы и пІәм сити си нәгу кыщІызоггәхәри... Хәуә, сыхуейкыым зым и кәуи кыытесхыну. ИтІәнә... зәрызәхәхамкІә, гәрым зәрымыщІәкІә ІәщІәукІауә аращ си щІаләр...

– Кулисэт, сә уә уи гум сеуәфынукыым. Псалгә щостакІә...

– Алыхыым куәдрә утхуиггәпсәу, дадә... ИтІәнә сә сызыхуейрат, кә-зылгәхуа и анәр кәеддкәу абы ІәщІәтлгәхәжыну... Нәх кәэсщтәнүт и анәм естыжамә. Хәнуу апхуәдәу?

– Сыт щІәмыхунур? Мы щІыпІәм кәакІуәурә мащІәм кәалгыхуәжрә я быныр? Я хәщІапІәр дәнәми жедгәІәнщ гәрми, яхуәтІуәхунщ... НәггәүәщІ уигу щІәныккәуә щыІә?

– Согузавә Зайнә щхәкІә...

– Хыддкәбзым щхәкІә уигу хуумыггәщІ. Сә сыпсәуә е мы кәуажәм зы цІыхуху дәсу абы и щхәц налгә хәхункыым.

– Си фІәщ мәху, дадә, итІәни... гува-щІәхами зауә уггәурсызыр мыбы кәәсынущ. Дыггәуәсә кхухәльатәхәр кытщхәщыхәу унә зыбжанә зәраккәу-тари кызжәІәжәащ. Зауәр кәәсмә... Нәх кәэсщтәнүт, мы щІыпІәм Зайнә пІалгәкІә пәІәщІәу щытамә.

– Кулисэт, дә дыпсәуә уи пхүм лей кызәрытемыхәнур уи фІәщ щІы. Ауә уигу нәх зәггәнү кыпфІәщІәмә, Ингушым щызиІәщ зы ныбжәггәуфІи, абы я дей едгәшәнщ.

– Си фІәщ хәуркыым абыкІи си гур псәхуну. А щІыпІәри мамыркыым.

– СцІэркѡым-тІэ бжесІэнур, – кѡэтэджыжащ лЫжбыр, – иджыри дегупсысынщ.

Дзыхь ищІакѡым, армышѡумэ Кулисэт нэхь фІэктабылт «урысым удэ-кІуащ» жаІэу, нэмышль иратауэ Мэзкуу дэс и адэ шыпхѡум и пхѡум я деж Зайнэ игѡакІуэмэ. ЗэрыжримыІари нэхьыфІщ. КѡыхуидэнкІэ Іэмал иІэтэкѡым. ЕмыупщІми, Кулисэт и фІэщ хѡурт мы щІыпІэм икІмэ, и пхѡум нэхь кѡызэрищтэнур. ИкІи Зайнэ кѡызэрыщІыхьэжу и мурадыр гупсэхуу ириІуэтылІащ.

– Дауэ, мамэ, уэ укѡэзгъанэуи? – и нэпсхэм кѡызэпажыхьащ Зайнэ.

– Сэ сыт, дэнэ мыгѡуэ ськІуэфын? Сэракѡым Іуэхур зытещІыхьар. Уэ уи псэугѡуэщ.

– Хьэуэ, мамэ, сэ зыщІыпІи ськІуэфынукѡым уэ укѡэзгъанэу.

– Е си делэ цІыкІу, а сэ бжесІэр сыт щІауэ згъэв уфІэщІрэ уэ? Сымы-жейуэ жэщкІэрэ уэращ сьзэгупсысыр. Грознэм ди унэм кѡыщІэуа гупыр сигу кѡокІыжри...

Пхѡум зыри кѡыщыпимыдзыжым, Кулисэт, абы и Іэр кѡищтэри, едэхэщІащ:

– Иджы кІуэи гѡэр щІалэм кѡысхуеджэ.

* * *

– Жей имыІэжу, махуэ зыбжанэ хѡуауэ Вадим егупсысырт Кулисэт и псалгэхэм. Шэми шхуми исырт. Шэшэнхэм я лѡэныкѡуэ хѡумэ, и диныр ихѡуэжмэ, и лѡэпкѡым, и адэ-анэм епщІыжу кѡыщыхѡурт. Дауэ мыхѡуми, кѡыжриІауэ щытар кѡищтэнэу кѡыщІыхьащ ар Кулисэт деж. Апхуэдэу щІищІынури абы зы мыгѡуагъэ гуэр кѡрикІуэнкІэ шынэу аратэкѡым, атІэ... Зайнэт. А хьыджэбзым щхьэкІэ абы имыщІэн дунейм теттэкѡым. Ар сыт щыгѡуи илѡагѡуну, пэІэщІэ мыхѡуну ищІэмэ, сыт кѡытралгхьэми ишэчыну, сыт хуэдэ динми ихьэнэу хьэзырт...

– ЕтІысэх. Дауэ ущыт? – кѡоплъэкІ абы дежкІэ Кулисэт.

– СынэхьыфІщ. Уэ-щэ? «Сымаджэ хьэлъэщ» жери Зайнэ хуабжыу нэщхьэщ.

– Сэри сынэхьыфІщ. Уэ... куэд мыщІэу щхьэхуит ухѡужынущ. Зыхуэ-гъэшэчыж, махуэ зыбжанэу кѡыщІэкІынущ мыбы узэрыщыІэжынур.

– Ар... дауэ? – щІакѡуэ башитІым я зыр ІэщІоху щІалэм.

– Сыхуейкѡым уи дин уэзгъэхѡужынуи, уи анэм укѡытесхынуи. Уи анэм и псэм бэлыхѡу телгыр уэ умыщІэнкІэ хѡунщ. Анэращ мыгѡуагъэ псори зылысыр...

Вадим, жиІэнури зэрызищІынури имыщІэу, щысщ.

– Грознэр яубыда нэужь, зы махуэ гуэрым ди унэм кѡыщІэзэрыгуащ фи армэм щыщ сэлэт гуп, – пещэ Кулисэт. – ЩІалэ нэхьыжбымрэ Зайнэрэ щІэст, Икрам щыІэтэкѡым. Унэр зэрагъэдэкІащ, кѡалгыхѡуари сытри Алыхьым ещІэ. Ефахэт... ИтІанэ Зайнэ кѡыкІэрыхьыжыащ зы сэлэт. Ар си кѡуэм, Вахэ, кѡыпхуидэнт, кІуэри я кум дэуващ. Сэлэтым си щІалэр кѡыІуидзри, сыгѡуэгу, сыпэмьлэщү си пхѡур зэхифыщІэу хуежыащ. Вахэ ар кѡыІуилъэфаш, и пщампІэр иубыдри. Мо сэлэтыр куэдрэ егупсысакѡым, автоматыр кѡытриунэщІащ си Вахэ...

Кулисэт, и тэмакыр кѡызэфІэзэрыхьри и псалгэр зэпигѡуащ.

– Дытхьэусыха щхьэкІэ, зыри кѡыкІакѡым... МахуитІ нэхь дэмыкІыу фи дзэм щыщ гуэрхэр кѡакІуэри Икрам дашащ. МахуищкІэ яІыгъри, кѡаутІыпщыжащ, яубэрэжыауэ. И лажьэр сытыт? Школым щыІэу арат и лэжыгъэкІэ – спорт Іуэхум сабийхэр хуригъаджэу... Тхьэмахуэ дэкІри, етІуанэ гуэру дашащ, «боевикхэм уапыщІащ» жари, пщы кѡытралгхьэри.

АдэкІэ хуэхыбжакъым – къызэраутІышщыжу дэкІри яхыхъащ фи армэм къезауэхэм... Абы и ужькІэ ди унэм лагъым къытехуэри, и щхьэр къеуэхащ. Насып диІэти, абы шыгъуэ дист ди гъунэгъум я шыгъунэм... Мис, уэ мыгувэу уежьэжынущ. Лыхъужьым хуэдэу къыпІуцІэнущ укызыыхэкІахэр. Уеблэмэ медаль е орден къуатынкІи хъунщ. Ауэ а дамыгъэм уэ псэхугъуэ уригъэхуэ-нукъым. Уи гур къысынущ. ПщІэрэ апхуэдэу щІыжысІэр? ФэфІ узоплъри арац уцІыху псэ къабзэу.

* * *

МахуитІ докІ. Кулисэт и гур гузавэм ихузырт. КІуэтэху нэхъ гъунэгъу къэхъурт зауэм и хуэмэбжьымэр. Кхъухьлтатэхэр зэпымыуэ къащхьэщы-хьэрт, ахэм жылэм пэмыжыжьэу къыщрадзых лагъымхэм я макъ шынагъуэм къуажэр игъээджызджырт. ПщыхьэщхьэхугегъэээкІ хъуауэ унэм гъуэгыу къыщІолгадэ Зайнэ:

– Мамэ, дадэ уІэгъэ хьэлъэ хъуауэ къашэжащ!

– Ар сыт гуІэгъуэ ... Хьэлъэ Іей?

– УкъищІэркъым. Къелын-къемылынщ, – жи Сэпар.

– А зырат уэ жъауэу къыпщхьэщытыну сызыщыгугъри ари...

Зайнэ зыдыгъэІэпыкъуэрэ къэтэджри, Кулисэт кІуащ и анэ дэлъхур зыщІэлъ пэшым. ЗдэкІуам щІэсыфакъым – и гур къекІуэри, и напэм къы-тельада нэпс къудамитІыр кърильгъэщІэхыурэ, къыщІэкІыжаш.

– Мамэ, кхыІэ, апхуэдизу уигу хыумыгъэщІ! Дадэ адреихэм хуэдэкъым, псэ быдэщ. Еплъ уэ, хъужынщ.

* * *

Сэпар щІыгъуу унэм щІыхъа цІыхубзыр гъэрым зэрыІуплъэу къыхэкІи-икІащ:

– Вадик!.. Мы слъагъур пэж? Си псэ закъуэ! – и къуэм дежкІэ зидза щхьэкІэ, абы нэсакъым бзылхъугъэр, ещэтэхаш...

* * *

– Сэ уэ къысхуэщІар дунейм сытетыхункІэ схуэмышшыныжынщ, – къы-тригъээзжурэ жиІэрт Аннэ, Кулисэт бгъэдэсу. Арат зэпымыуэ псалгър. Кулисэти, Зайни, Вадими жаІэшхуэ щыІэтэкъым. Жэщыбг пщІондэ шы-саш ахэр. Иужьым, гъэрыр къещхьэукъуэхуэ гу щылытэм: «КІуэ, Вадим, зыгъэпсэху, нэху зэрыщу гъуэгу утеувэжынущ», – жери, щІалэр и пэшым щІеггэкІыж Кулисэт.

Жэщыбгым фІэкІами, жеифтэкъым анитІыр. Урыс цІыхубзыр нэху зэ-рыщу и щІалэм щІыгъуу зэрежьэжынум егупсысмэ, гуфІэгъуэм зэрихьэмэ, и пхъум и гур иригъурт Кулисэт. Дауэ щымытми, мурад ищІат, ипхъури акъылэгъу къищІат Мэзкуу мафІэгукІэ иутІыпщыну.

И фыз хьэщІэм зиггэкІэрахъуэу, къэтэдж-гъуэлъыжу ильагъуми, зы-къомрэ зыри жиІакъым Кулисэт. Иужьым хуэшэчакъым:

– Ужейркъыми, Аннэ?

– Тхьэ, сэ ныжэби къэзжеинум упыкІам.

И пхъум шхыІэныр кІэщІиушщІэри, Кулисэт гъуэлъыпІэкум къитІыс-хьаш:

– ПщІэрэ, Аннэ, уи къуэр япэ дыдэу щыслъэгъуам шыгъуэ жысІауэ щытаращ, «еуеуй, сыту анэ тхьэмышщІэт уи анэр». Иджы сынопль, сыно-гупсысри, жысІэращ: «насыпфІэщ, и къуэр псэушщ...»

– Псэумэ, зи фЫщІэр уэращ. Уи пхъумрэ уэрэщ. Си нитІкІэ сымылбэгъуамэ, сымыгъэунэхуамэ, кыызжаІэкІэ си фІэщ хъунтэкъым апхуэдэ цІыхугъэ, апхуэдэ гумащІагъ фи щІыпІэм шызекІуэу, лъэпкъым фхэлъу. Шэшэнхэм щхъэкІэ жаІэу зэхэсхыр нэгъуэщІт... Фи щІыналъэм сыкъэса нэужь, сыт хуэдэ гу щІыІагъ сэ сызыІууар? СыщІууари си щІалэм къулыкъу щіщІэ частырщ... Абы сыдамыгъэхъуэу сыт хуэдиз къаугъэ сыхэтэ? Сыдыхъа нэужь, частым и командирым сыхуэвгъазэ жысІэу сылтбэІуами, уи Іэли уиуди – сахэзэгъакъым. Гъэру Шатой щыІэ си къуэм и Іуэху зэрызесхуэр къыщашІэм, «абы зыри кыкІынкъым, пхуещІэнуІакъым, щхъэщэхужыщІэу ахъшэшхуэ иумытауэ», кыызжаІащ. «НтІэ, сыт си Іэмал?» – жысІэу сыкъыщыпыгъыкІым, зэхэсхаращ: «Абы Іэмал иІэкъым, упэплъэн хуейуэ аращ Шатой къэтщтэху». Си гур фІы кысхуащІыным и пІэкІэ аращ кыызжаІар. ИкІэм, сытми, зы офицер гуэрым игу кысщІэгъури, чэнджэщ кызитащ фи жылэм сыкъэкІуа зэрыхъунумкІэ. Машинэ ису фи лъэпкъэгъу щІалэ гуэр къэзгъуэтщ, ахъшэ хъарзыни ІэщІэслъхъэри, мыбы сыкъышаш.

АнитІыр заулкиІэ щым мэхъу.

– Иджы фэ гъуэгу фытеувэжынущ, – иужь махуэхэм къезыхуэкІ, и гур пызыгъэткІукІ гупсысэр и цІыхубз хъэщІэм ириІуэтылІэну мурад ищІащ Кулисэт. – Сынывохъуапсэ... Фи лъэныкъуэмкІэ зауи бани щыІэкъым. А мафІаер, ноби-пщэдеи, мыбы къэсынущ. Дзыхъ сщІыуэ мыбы къыдэзнэ-фынкъым си хъыджэбз закъуэр. Си гугъэращ, фэйшым, уи щІалэм къелэ-за дохутырымрэ Сэпаррэ фщІыгъуу Зайнэ пщэдей Гудермес къалэм нэс нэзутыпщынущ. АдэкІэ мафІэгум иригъэтІысхъэнщ Сэпар. Мэзкуу дэсщ си Іыхылы цІыхубз, унагъуэу. Унэншэу дыкъэна нэужь, тІэурэ щэрэ къэпсэ-лъащ «Зайнэ къэгъакІуэ», жери. Абы я дей щыІэмэ, си гур нэхъ псэхунощ. ПэшитІщ яІэри, ауэ...

– Тхъэм и ней къащыхуэ мы зауэр къэзыгъэхъеяхэм, – къызэфІэтІысхъащ Анни, – сыт гуІэгъуэ ахэм цІыху цІыкІур зыхадзар!

Кулисэт абы зыри пидзыжакъым.

– Сигу къэкІар пщІэрэ? – Аннэ къэтэджри, Кулисэт бгъурытІысхъащ. – Си щІалэ закъуэм анэ етІуанэ хуэхъуар уэращ. Тхъэшхуэм сыкъбелъагъу, жысІэри зэхех, си быным хуэдэу слъагъунмэ икІи сыхуэсакъыномэ, нэгъакІуэ Зайнэ си дей.

– Фи дежи? – Іэнкун къэхъуащ Кулисэт.

– Тхъэ, си фІэщу кызоІэм. ПэшипІлІ хъууэ унэ диІэщ. ЛІымрэ сэрэщ, нэгъуэщІ зыри дэскъым. Ари бжыхъуэщі, щІымахуэр мыхъумэ, илбъэс хъурейм губгъуэм щыІэщ, кІуэ иджыпсту давленэшхуэ иІэу хэльщ ахъумэ. Джэдкъаз си куэдщ, хадэхэкІыр аращ, мэжэлІэнукъым. «Седжэнущ» – жиІэмэ, тхъэ, езгъэджэнмэ. Къалэр тпэгъунэгъуш.

Кулисэт, зэхихар апхуэдизкІэ зэмыжъа псалъэмаккъыу къыщІэкІати, цІыхубз хъэщІэм пидзыжынуэр имыщІэу, зыкъомрэ щымащ.

– Фэ тІуращ си къуэр хъэдрыхэ мащэм къызышыжар. НэутІыпщ, бадзэ къытезмыгъэтІысхъэу схъумэнщ.

– Тхъэразэ къыпхухъу, Аннэ, си фІэщ мэхъу си пхъум фи деж лей къы-зэрыщытемыхъэнур. Ауэ мызэкІэ ар хъуну къыщІэкІынкъым. «КъэгъакІуэ» жызыІэу лбэІуа си Іыхылым и жагъуэ схуэщІынкъым. Ауэ си пхъум и Іуэхур зыгуэркІэ абы щымыхъумэ, итІанэ а хыхуэпІам дегупсысынщ...

* * *

ЦІыхубз хъэщІэмрэ Вадимрэ зрагъэгъэтхъэщІу тІэкІу ирагъэдзэкъа нэужь, Кулисэт и пхъур зришэлІащ:

– Сэ щхъэкІэ уигу умыгъэныкъуэ, си хъыджэбз. ДжэбрэІили, Алыхъым

и шыкуркIэ, зыкыищIэжаши, ар сиIэхукIэ сыгузэвэнукъым. Ауэ, Зайнэ, сынольIу зауэр имыхухауэ мы щIыпIэм укымыхъэну. СыщымыIэжу хъыбар къуагъащIэми, сыхуейкъым къэбгъэзэну. Ар си уэсятщ. ИтIанэ, мамыр хъужмэ, укъэкIуэжынщи, си кхъащхъэм деж тIэкIу ущысынщ...

– Машинэр къэсащ, – жиIэу Сэпар и цхъэр къыщыщIишием, Зайнэ зыхуэIыгъакъым – зэщыджэу и анэм зридзащ.

– KIуэ, си хъыджэбз, си фIэщ мэхъу уи Iуэхур тэмэму зэрэкIуэкIынур... Нышгэдибэ сыщIэкIати, бжэндэхъу къежьахэм я джэ макъ зэхэсхаш. Ар нэщэнэфIщ. KIуэ... гъуэгу махуэ!..

* * *

Сэпар и «ДэIэпыкъуэгъу псынщIэр» Гудермес нэсыху тIэу фIэкI къагъэувыIакъым. Вадим къулыкъу щыщIэ частым нишэсри, щIалэр абдеж щригъэкIащ, укъыдэкIыжыху дыножьэнщ, жери.

ЩIакъуэ башитIыр зыщIигъакъуэурэ, полкъым и командирым деж щIы-хъащ Вадим. Полковникым ар къицIыхужри, и Iэр быдэу къикъузащ:

– Iагъ! Мыр дэнэ укыикIыжа? Уафэм укъехуэхам ярей! Пэжым ухуеймэ, псэууэ утлъагъужын ди гугъакъым. ЛIыгъэ ин зэрызепхъар уи гъусахэм къыджаIэжащ... ПщIэрэ, лейтенант, тхылъымIэ дгъэхъэзыращ «ЛIыхъужыгъэм и орден» къуедгъэтыну. ИIэт, етIысэхуи уи Iуэхур къызэрэкIуэкIар къысхуэIуэтэжыг.

Вадим и хъыбарыр иуха нэужь, командирыр къэтэджаш:

– ГъэщIэгъуэнщ, гъэщIэгъуэн!..

Зыкъомрэ пэш кIуэцIыр къызэхикIухъщ, дежурнэ офицерыр къриджэри, Вадим и пащхъэм къыщызэтеувыIащ:

– А уи гъусэ шэшэн хъыджэбзым и Iуэхур нэхъ гугъу хъунуш. Мы къалэм икIыу зыкъом щIауэ мафIэгу кIуэркъым Мэзкуу. Грознэми тхъэмахуэм зэ дэкIыу арщ... Догуэ, фцIыгъуу Ростов нэс накIуэ щхъэ мыхъурэ? Абы тольэтыкI кхъухълатэ, абы икIыу Мэзкуу кIуэуэ мафIэгуйи щыIэщ.

– Ар нэхъ тэмэмщ, ныбжьэгъу полковник. НтIэ, хуит сыпщIмэ, сыкIуэнщи Iуэхур зытетыр яжесIэнщ си гъусэхэм.

– KIуэ. ИтIанэ къыщIыхъэж... Зэ умыпIащIэт.

Дежурнэ офицерым дежкIэ зегъазэри унафэ хуещI:

– Мыр финотделым шэи мазищым хуэзэр кърегъэт. Ар зы. ЕтIуанэрауэ, зы машинэ гъэхъэзыр шэджагъуэ нэужьым кхъухълатэ тедзапIэм ирикIуэну. Мыбы щIыгъуш цIыхубзитIи.

Вадим ахъшэр къыIиха нэужь, пщIантIэм дэкIри Iуэхур зытетыр жриIащ Зайнэ. Сэпар хъыджэбзыр Ростов игъэкIуэну щытемыгушхуэм, Аннэ къэпсэлащ:

– Умыгузавэ, щIалэ, Зайнэ гъуэгум къытеднэн пфIэшIрэ? Мы хъыджэбзыр кхъухълатэм е мафIэгум имытIысхъауэ дэ зыщIыпIи лъэмбытI зэрыдмычынур уи фIэщ щIы.

Вадим полкъым и командирым деж щIыхъэжри ежъэну зэрыхъэзырымкIэ хъыбар иригъэщIащ.

– НтIэ, фIыкIэ, лейтенант, зэрыбжесIащи, Ростов дэт уIэгъэщым вертолет лъэтэнуш сыхъэт зытIукIэ. Сэлэт, офицер зытхухи исынущ абы. Дахэ цIыкIум хуэдэу ухъужыху абы ушIэлынщ. Сэри си къулыкъур Шэшэн щIыналгэм щызоух. УIэгъэщым укыщIэкIыжмэ, ди армэм, Новгород дыщызэхуэзэжынщ.

Бжэм нэсауэ, асыхъэтым зыгуэр игу къэкIыжри, Вадим къызэтеувыIащ. ЩIалэм и нэгу къыщIигъэхъащ орденыр и бгъэм къыхэлыдыкIыу. Игу къэкIыжащ Кулисэт и псалгъэхэри: «Уэ орден е медаль къуатынкIэ хъунщ,

ауэ а дамыгъэм уигъэтыншынокъым, уи гур къысынущ...» Хъэуэ, хуейкъым орден лъэпкъ. «Уи гур къысынущ, уи гур къысынущ...»

– Къысхуэгъэгъу, ныбжьэгъу полковник, сэ лъэу сиIэт.

– СынодаIуэ.

– Тхылъ вгъэхъэзырауэ жыпIащ орден къызевгъэтыну.

– Пэжщ.

– ФIыщIэ пхузощI. Ауэ...

– Сыт ауэр?

– СынолъэIу а тхылъым мызэкIэ гъуэгу иумытыну.

Полковникыр къэуIэбжьащ:

– Ар сыт щхъэкIэ? Уи Iуэхур къызэрэкIуэкIауэ жыпIэжам пцIы гуэр хэлъу ара?

– Хэлъкъым, псори пэжщ.

– АтIэ, сыт къэхуар?

– Абы щхъэусыгъуэ иIэщ. Щхъэусыгъуэ куу. Ар иджыпсту схужыIэ-нокъым. Сыхуэхъэзыркъым ...

Полкъым и командирыр Вадим къеплъащ «гъэрыпIэ здитам мы щIалэм и щхъэр мащIуэ шызэмыкIуэкIауэ пIэрэ?» жиIуэ.

– Хъунщ, ухъужа нэужь, абы и Iуэху къэтIэтыжынщ.

Частым и командирым деж къызэрыщIэкIыжу, и ныбжьэгъухэм, офицерхэм къаухъуреихъащ Вадим.

– Дауэ уакъыIэщIэкIа? УкыщIэпхуэжауэ ара хъэмэрэ щхъэщэхужыпщIэ пхурата? – щIэупщIащ зы.

– Ахъши бохъши естакъым икIи сыкъыщIэпхуэжакъым. СыкъаутIыпщыжащ арыххэу.

– ФIэщхъугъуейщ. Бандитхэм ауэ укъаутIыпщыжуи?

– ФIэщхъугъуейми, аращ...

Вадим щIалэхэм ядэуэршэрурэ гу лъытакъым зэманыр псынщIуэ зэрыкIуам. ШаджагъуэхуегъээкI хъуауэ, абы къыбгъэдохъэ дежурнэр:

– Аэропортым кIуэ машинэр хъэзырщ. ЦIыхубзитI пщIыгъури исщ къожьэри.

Къылыкъуэ зыдищIахэм сэлам ярехыжри, щIакъуэ башитIыр зыщIыгъакъуэурэ, Вадим частым къыдокIыж. И гум тель абрэмывэр техужауэ, йотIысхъэ и анэмрэ Зайнэрэ зэрыс машинэм.

Дунейр зэхэуфат. Пшэ гуартэхэм уафэ лъащIэм къышаджэдыхьырт, удэфауэ. Жыащэ къыкъуэуар апхуэдизкIэ хыжьхъэти, щхъэпридз къыпфIэщIу, машинэр зэридзэрт. Гъатхэр къызэрихъэрэ мазэ нэблэгъами, дунейм зикI зиIэтыртэкъым. Ауэ пшэ фIыщIэжьхэри, хъэ дзэлашхэу къажьхъэлъэ жьапщэри, автоматышэу машинэ абджым къытетлъалъэу щIэзыдза уэшх ткIуэпс пIащэхэри уэим ищIыртэкъым Вадим. Абы и гум гъатхэр шыушэрт: и насыпым кърихъэкIри, хъужат щхъэхуит...

КъыгъэщIа илъэс 24-м къриубыдэу абы и акъылым къытIасэу шытам нэхърэ иужь мазэм куэдкIэ нэхъыбэ къыгурыIуат. ГъащIэм, зауэм, цIыхугъэм, напэм теухуауэ гъэрыпIэм исыху абы и акъылым къиубыдам хуэдиз игъащIэкIэ къыхуэщIэнтэкъым ...

Вадим къызэплъэкIащ. ЖэщитI хъуауэ зи нэбдзыпэ зэтэзымылъхъа и анэр жейрт IэфI дыдэу. Зайнэ нэщхъейт. А тIум я нэр зэрызэхуэзэу, хыджэбзым и напIэр иридзыхаш.

И гупсысэ и щIыналъэм зэрыкIуэжу, щIалэр къызэIууэрт. Илъэситху хъуауэ зэпсалъэ и хыджэбз Тая сыт жриIэнур? Дауэ и гуауэ зэрищIынур? Зайнэ фIыуэ зэрилъэгъуар дауэ зэрыщибыщIынур? ЩIибыщIынури сыт? Ауэ... езы Зайнэ-щэ? И насып хэлъу пIэрэ абы а хыджэбзым? Бгырыс пщащэм и гум илъыр уэ къащIэ.

Вадим и гупсысэхэр зэбгрыжырт, зым хутеубыдэртэкым. Псом яшхьэр Зайнэщи, ар щыгьушц. Абы и зэ Гуплгьэгьуэ закьуэр нэхьыфИи мы дунейм фыгьуэу тетым нэхьэрэ. Ауэ... а тIум я гьуэгур зырыз хьунушц. Зайнэ Мэзкуу щыIэнушц, езыр хьужа нэужь, Новгород кьалэм игьээзжынушц... Сыт и Iэмал, ельIэнушц Мэзкуу е абы и Iэшэлъашэм щыIэ частхэм ящыц зым ягьэкIуэну. Зайнэ пэмыжыжьэу... И хьэтыр кьалгьагьуну пIэрэ? Кьалгьагьуншц. Кьамы-лгьагьумэ, полкым и командирыр хигьэлIыфIыхьыншц.

Вертолетыр щытелгьэтыкIыну щыIпIэм нэсыным иIэж щымыIэу, Вадим гу льыташц удз гьэгьа Iэрамэхэр машинэ блэжхэм яхуэзыгьэпIийуэ гьуэгуб-гьум Iут щIалэжь цыкIухэм. Щылгьагьум, шоферым дежкIэ зигьэзащ:

– КьэгьэувыIэт зы дакьыкьэкIэ!

Вадим машинэбжэр зэрыIуихыу, щIалэ цыкIухэр кьыбгьэдэлъэдащ:

– Мыр сыт хуэдэ удз? – зы Iэрамэ кьыщтэри, зэпиплгыхьащ абы.

– Епэр! – зыжьэу жалащ щIалэ цыкIухэм.

И уасэр кьыжралэ нэужь, и жыным иль тхылымпIэ ахьшэ зэрыIыгьы-фIым зыплIытху кьыхихри, яхуишияшц:

– Мэ, зыхуэвгьуэшыж. Псом фыфейри кьызошцтэ.

Кьыпих мэ гуакIуэмкIэ Вадим кьыщIыхужат гьэр хьун и пэ мэз льяпэм деж кьыщрича удз шакьафэр. Япэрейм емыщхьу, мы кьыщэхуам и тхьэмпэ шабэ цыкIухэм заукуэдыят:

– Иджы етIуанэу слгьагьуу арашч мышхуэдэ удз. Сыту мэ гуакIуэ иIэ!

– Пэжщ, – мащIэу кьыпыгуфIыкIащ Зайнэ.

Вадим и анэр жей IэфIым зэрыхэтт.

– ПщIэрэ, Зайнэ, мы удзым сызэрырихьэлIа щIыкIэр? УIэгьэ сыхьу-ауэ, сыкьельну сымыгугьэххэу, си бгьум деж щыслгьагьури кьысчат. Абы щыгьуэ сигу ислъхарат, псэуэ сыкьанэмэ, апхуэдэ удз гьэгьа Iэрамэ фIыуэ слгьагьу пщащэм естыншц, жысIэри. А дакьыкьэхэм нэгьуэщI хьыджэбзт сызэгупсысар, ауэ иджы... уэрашц.

И нэ дахитIымкIэ щIалэм зэ кьеплгьери, плгыжь зэрыхьур иримыгьэлгьа-гьуну, Зайнэ щхьэгьубжэмкIэ еплгьэкIыжащ...

Вертолетым зелэтри уэгум йоувэ. Зайнэ кьыщеплгыхым и щхьэр унэзащ. ТIэкIу дигьэIэри кьеплгыхашц аргуэру. Жыгьхэр, пкьохэр, унэхэр, псы ежхьыр цыкIунитIэу фIэкI плгьагьужыртэкым. Араши, кьегьанэ и щIыналгьэр... ПщIэх кьыгьэкIэрэхьужыну пIэрэ абы и хэку?

– Умыгузавэ, Зайнэ, уэ иджыри кьэбгьээзжынушц уи щIыналгьэм, – хьы-джэбзыр зыIыгь гупсысэр кьыщIауэ, хуоплгьэкI абы Вадим. – Ауэ зауэ нэ-ужьым, гьатхэу... Хьункьэ?

Пщащэм и Iупэхэр мащIэу этэож.

Зайнэ аргуэру кьеплгыхашц. И щхьэр щыкIэрахьуэм, и нэхэр зэтрипIэри удз гьэгьа IэплIэр и нэкIум хуихьащ. Вертолет кIуэцIым из хьуат епэрымэ IэфIыр...

Айтэч

Рассказхэр

Уи кьуэм кьэбгьэшэнуэм...

ПщIышхуэ иупсауэ бжы зэмыщхьитI зэщхьэгьусэ зэхуэхьуркьым жызыIам. Мес, псалгьэм и хьэтыркIэ, Мэжидрэ Даринэрэ. Мэжид лIы кIыхьышхуэщ, Даринэ лгьахьшэ цыкIушц. Мэжид кьамылыфэщ, Даринэ сырыхушц.

А тIур я хьэл-щэнкIи жыжьэрэ-гьунэгьуу зэтэхуэркьым. Мэжид псэ-лгьэгьуейшц; Даринэ кьотхьутхьукI, сыт жиIэми, и жьэр зэтэхуэркьым.

Мэжид, зыпэрыт ІэнагІэм фІэкІа, нэгъуэщІ зыри кыфІэмыІуэхуу мэпсэу; Даринэ и Іуэху зыхимылъхъэ щыІэкъым, бзу блэлъэт нэгъунэ тепсэлъы-хъынт, Іэмал игъуэт закъуэмэ!

Мэжид зыхуэфІыр сыт жыпІэмэ, жэци махуи тхыль йоджэ. Зы тхыльыр иухмэ, кыкІэлъыкІуэр къещтэ. Тхыльу зэрихъэми гъунэрэ нэзрэ иІэкъым.

Иджыпстуи тхыльым бгъэдэст Мэжид, и щхъэр кыІэтынуи хэттэкъым, Даринэ тІэурэ-шэрэ зыблригъэха-зыкыблригъэхыжа пэтрэ. Ар Даринэ кыпхуидэнт!

– Сыту тІэкІунитІэ уемышрэ! Дунеи, гъащІи, Іуэхуи щыІэжккъэ, тхыль фІэкІа! Сэ уэ сынопль, уэ тхыльым уопль, апхуэдэурэ ди гъащІэ Іыхъэр кІуащ! ИпщэкІэ сьдэплъейми ищхъэрэкІэ сеплъыхми, солъагъу зи быныр зыхуей хуэзыгъазэ цІыхухъухэр. Абыхэм яхэткъым зыщыпІэ щымылажъ-эрэ зы ІэнагІэ гуэр езымыхъэкІрэ...

– ЖыІэ, жыІэ уэ.

Мэжид и щхъэр кыІэтщ, и щхъэгъусэм къеплъри, аращ кыжъэдэкІар. Абы кыкІыр мырат: «хэзыгъэгъуазэр» гурыІуэгъуэщ, иджи узыхуейр нэхъ кІэщІуІуэу кълуатэ. Дарини ищІэжырт иригъэлейщэу и щхъэгъусэм кызырэухуимыдэнур.

– Муртаз хокІуатэ, – щатэри, етІысэхаш Даринэ. – Си псэр дзапэкІэ сІыгъщ, зы щхъэзыфІэфІ гуэрым зыкыкІэрищІэмэ жызоІэри. А джыдэ мыгъуэ!..

– Ей, ди анэм и нысэ нэхъ дахэ дыдэ, и нысэ нэхъыфІ дыдэ...

– Си щхъэкІэ, уи анэм нэгъуэщІ нысэ иІэу сщІэркъым.

– Аракъэ сэри жысІэр! НтІэ, зыгуэркІэ сыноупщІ хъуну?

– Сэ сыгушыІэну зэман сиІэкъым.

– Сэри сыгушыІэу уи мыгугъэ. ПыухыкІауэ кызыжеІэт: хэт кызыэбгъэшэнур – сэра хъэмэрэ уи къуэра? Сэрауэ щыгтмэ, абдей кыщыувыІэж: нэгъуэщІ къэсшэнукъым, уэ сигу урохъ. Ауэ кызыэбгъэшэнур уи къуэрамэ, адэр унэидзыхъэ кІуэуэ иджи къамыубламэ...

Даринэ мы зэкІэ и щхъэгъусэм пидзыжын кыыхуэгъуэтыркъым. Ауэ апхуэдэ щхъэ къэхъун хуей! Абы иризэгупыж Даринэ. ИкІи, зигъэгуса хуэдэу фэ зытрегъауэри, пэшым щІож.

Мэжид зыкъомрэ щысщ, зыри жимыІэу, гупсысэу. ИужькІэ кыпогуфІыкІ...

– Мыдэ кыщІыхъэжыт. ИужькІэ зыбгъэгусэнщ.

Даринэ зыкыигъэхъейркъым. Зэхимыха зищІу кыщІэкІынщ. Ауэ фІы дыдэу зэхех.

Мэжид гуэрым:

– Сэ нобэ-пщэдей сызэрежъэр бжесІащ. МазиплІ енкІэ Москва сыщыІэнущ. Мы сыхъэт бжыгъэ къэнэжам дызэщумыгъэІей. Сежъа нэужь, зыбгъэгусэми содэ.

А напІэзыпІэм Даринэ кыщІохъэж. НетІэ зэрызищІам хущІегъуэжауэ фэ тетт. Иджыпсту абы зыри жимыІэми, и теплгэмкІэ кыІуатэ хуэдэт: «Кысыхуэгъэгъу, сыкъуэншащ, имыкурэ-имыбгыу псалъэмакъ ухэздзаш». Мэжиди абыкІэ арэзы хъури:

– Моуэ къэтІыс. Сежъэн и пэ зыгуэр бжезмыІэу хъунукъым.

– Ан-на, сыт мыгъуэ... – къэгузэват Даринэ.

– Хъэуэ, хъэуэ, – жи Мэжид, – ущІэгузэвэн щыІэкъым. Ауэ... КІэщІу жыпІэмэ, Заурбэч кызыэпщІыжаш. Сэ стеухуауэ ВАК-м ІэнэнимкІэ ятхашци, ар кызызэгъэпэщар Заурбэчу кызыжащ... Си дохутыр лэжыгъэм

теухуауэ... Мыдэ зэ кьэзгьээжмэ, сэ абы хуэфI сыхьунщ, апцIондэху екIи-фIыкIи зыми зыкьыумыгыащIэ.

Мэжид Москва кIуэну зэрежьэххэу, Даринэ япхьу Ритэ зыбгьэ-дигьэтIысхьэри, хуэтхьэусыхэу щIидзащ:

– Ей, си хьыджэбз цIыкIу, пасэрейхэр делэу шытауэ жаIэ щхьэкIэ, пэжкьым ар. Пасэрейм жиIакьэ: «Насып уимыIэмэ...»

– Ма, сыт кьэхьуар?

– «Сыт кьэхьуар?!...» Зыри кьэхьуакьым. Аракьэ Iуэхушхуэр – зыри кьэхьуакьыми! Уэ цIыкIум дапщэрэ сынольэIуа «Ланэ егьэлыагьу, егьэцIыху», – жысIэурэ. СынольэIуакIэ сыт – зыбгьэхьея?

– Ма, уэ Муртаз умыщIыхуж хуэдэ! Зэкьым зэресIуэкIар...

– ЕпIуэкI мыхьуу, жепIэн хуеящ. Альтандэм...

– ИкIи жесIащ. Зэкьым зэрыжесIари.

– НтIэ?

– КьыздеаIуэрэ-тIэ? Мэфийри йожьэж. Абы и мащIэ уи гугьэ зыдэ-гушыIэ хьыджэбз? Мис иджы кьиублар пщIэрэ?

– Сыт кьиублар?

– Ланэ и гугьу кьызэрезгьажьэу, щIокIри йожьэж.

– НтIэ, мис иджы...

– Ма, иджы сыт кьэхьуар?

– Иджы Ланэ и гугьу щIыхуэпщIын шыIэжкьым. Уи адэмрэ абы и адэмрэ лIэнкьэнэну зэщыIеящ.

– Дауэ? Заурбэчи?.. Па и псалытIым языр Заурбэчи!

– Мис а Заурбэч дьдэмрэ уи адэмрэ. КьызыхэкIа щхьэусыгьуэм зыри хэсщIыкIыркьым, ауэ зэфIэнэжам пщIы хэлькьым. Уэри, узыхуейр арати, утыншыжаш. Иджы Ланэ и Iуэху зумыхуэжми хьунуш. Зыгьэпсэхуж...

Ритэ хэплэу шысу кьыгьанэри, Даринэ пэшым щIэкIыжаш. Хэт ищIэрэ, и нэпсыр кьыфIыщIэкIынкIэ шына... Абы гушцIыхьэ щыхьуат Мэжид кьыжриIар: мащIэ щIауэ Ланэ ехьуапсэрэт ар! «Ланэ цIыкIу, Ланэ цIыкIу»...

Рити... Ритэ и жьэр хуэубыдынт! А махуэ дьдэм, Муртаз кьызэры-щIыхьэжу, Ритэу пIагьур абы пэуври:

– Зумыгэхьейурэ, Ланэ дахэкIейм ухэкIыжауэ бжы, хуэмыхужь!

– Ар сытым кьыхэкIыу? – жи Муртаз, кьыпыдыхьэшхыкIыу.

– Па идэнукьым.

– ?

– Пэж дьдэщ. Па идэнукьым.

– Ар кафедрэм кьышашта унафэ хьэмэрэ езым кьыбгьэдэкIыу ара? – ауан хэльу, и пащIэкIэ щIогуфIыкI Муртаз.

– Кафедрэри кьыхьуумыIу.

– ГурыIуэгьуэщ, – жи Муртаз, итIанэ, заул мэгупсысэри, а кьызэры-пыгуфIыкIым хуэдэурэ жеIэ: – А Ланэ зи гугьу пщIыр сэ сцIыхуркьым. Ауэ мис иджы зэзгьэцIыхунт. Умыщхьэху, сыбгьэлыагьутэмэ.

– Иджы кьэхьуар сыт?

– ЩызмыщIыхукIэ... хэт ищIэрэ... пщIэнукьым ар... ди адэм и жагьуэ кьыхэмькIын щхьэкIэ... сцIыхуамэ зэрантэкьым. Мес моращ жыIи сы-гьэлыагьу кьудей, жьжьэу дыщыту.

ИкIи иригьэльгьэгуащ.

Араш хэльбари...

Хьыджэбз дапщэм ядэгушыIэу шытами, псори зыкIэригьэхужри, Муртаз, и нэр зэтриIамэ, Ланэ епщIыхьу кьэнащ.

– Ма, уи щІалэ цІыкІуу МуртазкІэ зэджем нэкууи-напІэуи иІэжыр Ланэщ. Уэ абы сыт хэпщІыкІыр? – зэгуэрым и анэм еупщІащ Ритэ.

– Сыт, н-на, жыпІэр зиІысыр?!

– Аращ жысІэр, а зэхэпхар. Дауэ кышщыхьурэ, ЛанэкІэ сэ кышщызэджи кьохьу, имыщІэжу... Лыагыуныгьэшхуэ яІэщ, Ромеорэ Джульеттэрэ кьакІэрымыхуу. А тІум я Іуэхум щымыгыуазэ кьалэм дэсыжкьым, уэр фІэкІа...

– Хьэуэ, – жи Даринэ, – сэр нэмышщІ, нэгьуэщІ зыи щыІэщ ар имыщІэу, ищІэнуи хуэмейуэ.

– НтІэ, абы щыгыуэ ар зымышщІэр тІу кьудейщ физэрыхьур.

Даринэ сыт ищІэжынт? Шэми шхуми сес жыхуаІэм хуэдэу, гузэвэгьуэр телъу, жэщкІэ, жейм емызэгьыу, кьыщыгэдджыжи кьыхэхуэу, – апхуэдэурэ, и чэзур кьэсри, Мэжид кьэкІуэжащ.

КьызэрыщІыхьэжуи:

– Ди анэм и нысэ нэхь дахэ, и нысэ нэхьыфІ, сынохьуэхьу!

Даринэ хэтщ Мэжид япэ щІыкІэ зригьэтхьэщІыну, игьэшхэну. Модрейм ар идэркьым.

– Хьэуэ, – жи. – Иджыпсту Заурбэч семыпсалъэу хьунукьым.

Трубкэр кьытрехри:

– Заурбэч! Уэрэ сэрэ Іуэху телъыджэ гуэрым дытесэлъыхьын щхьэкІэ дызэхуэмызэу хьунукьым. Нобэ, нобэ. Іэмал имыІэу. НтІэ, кьызгурыІуащ. Сэ сыныІухьэнщ. ДызэгурыІуауэ бжы.

Даринэ, жиІэнури ищІэнури имыщІэжу, мэкІэрахьуэри щытщ.

Абы хэту Муртази, Рити, быным я нэхьыщІэ дыдэ Мадинэ цІыкІуу кьыщІолъэдэжхэр икІи гьуэрыгыуэрэ я адэм ІэплІэ хуащІ.

Мэжид жери:

– Си бын цІыкІухэ, модэкІэ фыкІуэт зэкІэ, лыжь-фызыжьыр зы дакьикьэкІэ я закьуэу кьэвгыани...

«Шытхь-сытхь» жаІэу дыхьэшхыу, мохэр зэрыщІох.

– Си щуІэгьэ дахэ, – жекІэ Мэжид и фІэщ дыдэу, – Тхьэм и хьэтыркІэ, кьысхуэгыгьу! Си зэранкІэ уэ Іэджэми уегупсысаи, угузэвай икІи узэгуэпай... ауэ апхуэдэу сымышщІэу хьуакьым. Пэжщ, Муртаз щІалэ Іейкьым. Ауэ, укІэлъыплъыжмэ, тІэкІу хухэт хуэдэу щытщ. Абы лъэбжьанэ фІэгьэнапІэ гуэр езытатэмэ, иджыри илгьэс ІэджэкІэ... Зэ зы хьыджэбым хуеплъэкІыу, зэми адреймкІэ еутэкІыжу... АпщІондэхукІэ Ланэ хуэдэ хьыджэбз дагьэсынутэкьым. Сэ кьысхуэнэжыр зыти, Ланэ щІызригьэщІыхун щхьэусыгыуэ щІалэм естащ... Ар нысэ цІыкІуу уиІэну уэ узэрыщІэхьуэпсрэ куэд щІат. Сэ абыи сыщыгыуазэт...

– Дауэ, дауэ? – кьыхэкІиикІащ Даринэ. – А тІум я Іуэхур здынэсам уэ сыт хэпщІыкІрэ? Зыгуэрым ныпхуитха? Е кьыбжиІа?

– Зыми нысхуитхакьым икІи кьызжиІакьым. Ар сэ сщІэуэ сежыащ.

– Дауэ?

– Ар кьыщежьэр Муртаз дежкьым. Ди лъэпкъ хьэлу дыкьокІуэкІ. Си адэм и щІалэгьуэт абы щыгыуэ. Ти, зы пщэдджыжь гуэрым, дэкІын и пэ, хьедэ кьытригьээзэжурэ, и адэм, сэ си адэшхуэм, трегьэчыныхь: «КьыджиІакьым жывмыІэж, мо хакІуэ епхам щІалэр бгьэдэвмыгьэхьэ». ИкІэм-икІэжым, Іуэху иІэти, си адэшхуэр дэкІащ. Си адэр, мо зи гурбияныгыуэр, апхуэдэкІэ пхузэтеубидэнт! Абы нэхьей – ауэ кьызэрымыкІуэу шыкІэ ерыщтэкьэ! НтІэ, Іэмал имыІэу а хакІуэм шэсын хуейуэ кьыхэхьыжьэри... шэсащ, щІэпхьуащ... Ауэ фІы хихакьым: кьридыхри, и жьэпкъыр хущІикьутыкІауэ щытащ. Мыр умыщІэ жаІэкІэ кьэувыІэ диІэкьым ди

лгъапкыым. Аракъэ ныбгъуэхъэш хуэхъуар а псом хъырц хэзымышцІы-кІ, итІани зызыгъэгубзыгъэ дыдэ Муртаз! Сыт уи гугъэ сэ нобэ Заурбэч зыщІыхуэзгъазэр! Щи, сынохъуэхъу, нысэ махуэ Тхъэм пхуищІ! Тхъэм тхуищІ!

Даринэ, гынымуи гуфІануми кыыхуэмышцІау, ауэ и нэпсыр кыфІы-щІэкІыным нэсауэ, заулрэ Мэжид еплъу шыта нэужь, и щхъэгъусэм куэд щІауэ зэхимыхыжа макъ шабэ дыдэкІэ жиІащ:

– Цыхубзхэр дихъу-диль щхъэкІэ, фэ фэлъытауэ сыт мыгъуэ дэ кы-дгурыІуэр?! – Зы напІэдэхъеигъуэ хуэдиз дэкІа нэужь, мыри дыщІигъу-жащ: – Алыхъым куэдрэ утхуигъэпсэу! – зиплгыхъри, и бынхэм ящыщ кышыІэщІэмылгъагъуэм, и щхъэгъусэм гуапэу зрикъузылІащ.

Адыгагъэ

Іуашхэмахуэ лъапэ дыщІауэ дыкъэкІуэжырти, Тырныауз дыкъэб-лэгъэжауэ ди маршынэр зэІынэри, ди фэм дихар сыт, и лажьэр къытхуэ-мышцІау! Сыхъэт зыщыплІ хуэдэкІэ дигъэгувауэ, кІуэрэ пэт, зэрызэІынам ещхъыркъабзэу, сапсэуэу зыкыызэридзэкІыжри, дыкъежьэжащ. Ауэ, иджы нэхъ дысакъырты, хуэм дыдэут дыкыызэрыкІуэр.

ДыкъакІуэурэ, пщэдджыжьым жыуэ дыкъежьэжа пэтрэ, шэджагъуэ нэужьми фІэкІауэщ Іслъэмей дыкышыдыхъар. Къуажэр къэдухыным щІагъуэ къэмынэжауэ, сыплъэмэ, илъэситхукІэ университетым кы-щыздеджа си ныбжьэгъужь гъуэгубгъу дыдэм тетщ.

Сэ жызоІэри, хуэм дыдэут дыкыызэрыкІуэр. Сэ шоферым сыбгъурысу ипэмкІэ сист. Ауэ щыхъукІэ, мобы езыми, дауи, сыкъильгъуат.

УкъэмыувыІау хъурэт! Шоферым жесІэри, маршынэр къезгъэгъау-выІащ.

– Толэ! Укыызэжьэу утету арат?

– Хъусен! Апхуэдэу дыбжынщ. Мес си унэр, къэвгъэш.

Сэ, маршынэм сыкъокІри, Толэ сыбгъэдохъэ. Ди Іэ зэрыубыдыху, маршынэми къегъэш.

– НакІуэ, – жи, Толэ, – неблагъэ.

– Сэ гъусэ сиІэщ, – жызоІэ, – мобы щІалитІ исщ, шоферыр ещанэу.

АрщхъэкІэ Толэр си гъусэхэм я дежкІэ еплъэкІыххэркъым, фыкъи-кІ, фынеблагъэ яжриІэным и пІэкІэ. Мобыхэм сыт ящІэнт, маршынэм исщ.

– НакІуэт, – жи Толэ, си Іэблэр къеубыдри, кІуапІи-жапІи кызымыту срешажъэ. – Псом япэ си подвалыр уэзгъэлгъагъунуц.

Сэ хэгъэрейм и гъусэу сокІуэ, щІалищыр маршынэм зэрисщ.

Толэ подвалыбжэм и ІункІыбзэр Іуех, бжэри Іуедзри:

– НакІуэ, ныщІыхъэ, – жи.

СыщІохъэ.

Толэм:

– Бжыт мыбы ашычу щІэтыр, мы гъэм мыІэрысэ бэгъуа кыпысчы-жащ!

Сэ адэкІэ сыхуэкІуэркъым: си гъусэхэм сащоукІытэ.

– Хъэуэ, – жызоІэ, – сыбжуи сыхэтынкъым. Мес, солгъагъу. МыІэрысэ хъарзынэ кыпышчыжащ. Тхъэм угъурлыгъэкІэ уигъэшх. Пщэуэ щытми, Тхъэм уасафІэ пхуищІ! Си гъусэхэр...

АрщхъэкІэ Толэм, сэ жысІэр зэхимыху, езым еукъуэдий:

– Хьусен, ара-тIэ уэрэ сэрэ дяку илгыр! ЗэрыжаIэщи, зы фалгэ диш-хыкIыу, ильэситхукIэ дызэггусакгэ! НтIэ, апхуэдэу хамэгү-хамашхьэу укысхушцIэмькIыу, моуэ мо сатыр зэтетхэм я зэхуакум удыхьэурэ, зы кыуумыгъанэу бжыт мыбы ашычу шцIэтыр. Неужели, ар апхуэдэу гугьу! Дэ, дыщеджэм шыгьуэ, апхуэмыди шьидггэва кыитхуихуаи.

– Си гьусэхэр...

– Умыгузавэт. Ашычхэр бжыт.

Зыумысыжынщи, сэ, фэкIэ зысIыгъми, сыкьэуIэбжыат: дэ, гьуэгу дьтеташцIи, фIыгуэ дыкьэмэжэлIащ; си ныбжыэггум, дриггэтIысэхьу зыгуэр дриггэдзэкьэным и пIэкIэ – мы кыспуубыда мышыгум кьриггэкIыр кыызгурыIуэркьым, си гьусэхэм маршынэм фыкьикI яжриIэххакьым...

АршхэкIэ, сытми, мы кыспуубыдар хуэсшцIэмэ, адэкIэ ди Iуэхур нэхь тэмэму екIуэкIынуми шцIэркьыми, жьсIэщ сигукIи, ашычхэр сыбжу шцIэдзаш.

Толи кIэщIу си ужьым итт, си емьуггьуныггэкIэ зыгуэр дэзутIыпщыкIмэ е гу льызытэу дурэшхэм кьыдэзнамэ, «мори хэбжэт, мыри кыуумыгъанэт» жиIэурэ, си шыуаггэр сымыггээкIуэжу кысхуимыдэу. Сэ жьсIэ ашыч бжыггэр игу иримыхьу, тезггээжжу шцIэрышцIэу сымыбжыжу кысхуимыдэу, мызэ-мытIэу шцIэспщытыкIа сатырхэри мащIэтэкьым.

Сытми, икIэм-икIэжым, Толэ арэзы шцIащ: жьсIа бжыггэр тэмэму кьылгытаггэнщ.

Подвалым дыкьикIыжауэ, дызэсэбауэу дыщытт, зы цIыхубз цIыкIу пщIантIэм ныдыхьэжу ныщыдбггэдэувам. ЗэрыхуэзггэфэщамкIэ, ар Толэ и шхьэггусэу кышцIэкIынт.

– Это что еще за инспекция! – и ИтIыр и шхужьитIым ириггэувары хуабжыу зыкьытхуиггэткIийуэ жиIащ абы, подвалым дызэрышцIыхьам кьыггэгубжыауэ, а кыызэрыгубжыари зы тIэкIукIи шцIихьумэну хэмытыххэу.

Сэ, зыри жьзымыIэу, Толэ сеплгашц. ГгэщIэггьуэнракгэ, Толи зыри жиIэртэкьым, еплгых мыхьумэ.

Сэ, кысхуэнэжыр арати, кьээзггээжри маршынэм сыбггэдыхьэжаш. СыкьитIысхьэжри, шоферым «неуэ» шьжесIэм, сыплгэмэ, Толэ и гьунэггур я куэбжэпэм Iуст. Ар лыжь кьекIут, пащIэ дахэшхуи тету, адыгэ пыIи шхьэрыггьыу. Убггэдыхьэу сэлам иумыхьу дауэ укьежэжынт?

Маршынэм сыкьикIыу шцIыггум, кьэтэджри ныдбггэдыхьашц.

– Фэ слггэггухэр гьуэгу фьтеташц. Ауэ шыхьукIэ, фыхьэщIэ дьдэщ, фынытхуеблаггэмэ, бысым дыхьунщ, – гуапэу кьытIушцIащ лыжьыр, игьащIэм дызэрышцIыхуу дыкьэггьуэгурыкIуа нэхьей, кьытщыггфIыкIыу.

Арыххэу, и шцIалэм еджэри, абы жьы шцIэту псори кыызэриггэпэщашц: дакьикгэ бжыггэ нэхь дэмыкIауэ, дэ зыттхьэщI-зытлгэщIри, дьтIысауэ стIолым дыбггэдэст, стIол дызыбггэдэсри ауэ кыызэрымыкIуэу узэдат: пхьэщхьэмыщхьэрэ хадэхэкIыу темьлгэ шьцIэкьым жьпIэну. Сэ зэрыхуэзггэфэщамкIэ, шцIалэр дэ кьыдэлIэлIэху, цIыхубзхэм Iэнэр кьаухуат.

– Иджы, шынахьышцIэхэ, – жеIэ бысым тхьэмадэм, – ерыскьым фыхьэлэбэ. Пщтыр гуэр кьытехьэхукIэ тIэкIу физэIурыу. Япэ узрихьэлIэ шхыныфIшц, жи.

Дакьикгэ бжыггэ нэхь дэмыкIыу а «пщтыр гуэрри» Iэнэм кьытохьэ: джэдьлгэ гьэжыар гьэжыауэ, гьэвар гьэвауэ, пIастэри гьуэжьэрэ-гьуэжыу.

Бысымым аргуэру:

– Федзакгэт, фэ фымэжэлIащ. Сэри сышцIэкIыныщи, фэр-фэру, хуиту фышхэ. ИтIанэ сыт жьытIэнуми...

– Хьэуэ, хьэуэ, кьытхэс, – жытIа щхэкIэ кьимыгъанэу, бысымыр щIокI. Пэж дыдэуи, дэр-дэру нэхъ дымыукIытэу, кьикьутэу Iэнэм тель ерыскъым фIыуэ хыдогъэщI.

IужькIэ бысым лъыжьыр кьыщIохъэж, и тIысыпIэр зрегъэгъуэтыжри, кьышыгуфIыкIыу, кьыдоупщI:

– Тхьэм щхэкIэ, фымыбзыщI, зы бэрщыбэ цIыкIу дэдзыхауэ сиIэщи, шоферыр хэдгъэзыхьынкъым, мыдрейхэр щэ зырыз фелубынкъэ? АбыкIэ фыарэзы?

– Дыарэзыщ, – жызоIэ сэ, мыри дыщIызогъуж: – Мыбдей фадэ кьыщытехьэнукIэ, университетым кьыщыздеджауэ си ныбжьэгъуфI ии гьунэгъуци, абыи дыкъеджэмэ хьуну пIэрэ?

– Упсэу, шынэхъыщIэ, – жеIэ тхьэмадэ, – сыт щIэмыхьунур, аракъэ тэмэмыр езыр! Иджыпсту кьезгъэшэнкъэ...

ИкIи и щIалэр игъакIуэри Толэ кьыригъэшащ.

Тхьэмадэм кьыхидзэри, кIуэрэ пэт кьытхузэрагъэпэща Iэнэ дэгъуэм хуэфэщэн хьуэхьу тельдыджэхэр Iэнэ гушIыIум щалэту ирагъэжьащ.

Iэнэм бгъэдэсхэм кьахэкIакъым екIуу мыпсэлъэф. Емыфэми, хьуэхьуэкIэ ищIэрт ди шоферми.

Ауэ псом хуэмыдэжу сэ сигу кьинэжар Толэ жиIа псалъэрщ. Ар зэхэпхьуну сыт и уасэт!

– Си дежкIэ насыпышхуэщ, – жиIащ абы, IэшIэт Iэгубжьэр лъагэу иIэту, – нобэ си гьунэгъу нэхъыжьымырэ си ныбжьэгъу нэхъыфIымырэ сызэрыфIуплъэ кьудейр. МащIэрэ гуащIэу сэ мыпхуэдэу жысIэнут. Дзэм сраджауэ кьулыкьу щесхьэкIым сэ жыжьэ сыщыIащ. ИужькIи хэгъуэгу зыбжанэ кьызэхэскIухъащ. Сэ схужыIэнукъым цIыхугъэ зыхэмыль лъэпкъ гуэр щыIэу. Ауэ дэ, адыгэхэм, диIэщ лъэпкъ псоми дакьыхэзыгъэщхьэхукI ди цIыхугъэ. Абы зэреджэр Адыгагъэщ. ФыфIэкъабылмэ, мыбы девгъафэт, Адыгагъэм и хьэтыркIэ!

Маршынэм дыкьитIысхьэжауэ дыкьыздэкIуэжым, зыми зыри жиIэр-тэкъым: дэ дызэгупсысын диIэу кьыщIэкIынт...

«Укьэсыжащ, Хьэцу...»

Райкомым Япэр щызэрахьуэкIат.

ЩIэуэ кьагъэкIуа Япэм лэжьэн щIидза кьудейуэ, пщэдджыжьым жыуэ, и кьулыкьукIэ кьытехуэрти, Башир абы деж щIыхъащ.

КьыщIэкIыжауэ, етIуанэ кьатым кьехыж пэтрэ, плъэмэ, кьелъагъу пIащIэ-тхьытхьыу райкомым кьыщIэлъадэ Хьэцу цIыкIу.

Пасэу кьыщтауэ, хьэл мыгъуэ хэлът Хьэцу: бзэгүзехьэт. ЩIэуэ Iэтащхьэ кьагъэкIуамэ, Хьэцу и хабзэт – псом япэ абы кIэщIэлъадэрэ бзэгүзехьэу зэрыхуэлэжьэнур гуригъаIуэу. Мобыхэми «хьэуэ» кьыхагъэкIыртэкъыми, Хьэцу, щIэныгъэншэми, езыр кьулыкьущIэ жыгъей дыдэ цIыкIуми, сыт и лъэныкьуэкIи кьэфIэкIхэм, шэнт нэхъ лъаги тесхэм кьакIэрымыхуу, хэбгъэзыхьмэ, ящхьэпрыкIыжу и Iуэху дигъэкIырт. Абы и щхьэусыгъуэри зым и дежкIэ щэхутэкъым. Iэтащхьэм нэрэ тхьэкIумэрэ ущыхуэхьукIэ... Хэт ар зымыщIэр: апхуэдэ Iуэхутхьэбзэр унафэщIхэм гульытэншэу кьагъанэ хабзэкъым. Арат, унафэщIхэр зэрахьуэкIми, Хьэцу и хьэмтетыгъуэр имыкIыу зыгъэпсэур. Дауи, Башири абы щыгъуазэт.

Башир занщIэу кьыгурыIуат Хьэцу, зэрыжаIэщи, иджыпсту «зезыхьэ

жыбыгъэр». ИкИ абы зы напIэзыпIэм кыгупсысащ мо бзаджэнаджэр щIэнэкIалгъэ зэрищIын Iэмал.

– Хьэцу, – жиIащ абы, а тIур гъунэгъу щызэхуэхъум, – уэ умышщIэнкИ хъунщ: кытхуагъэкIуа Япэр ауэ кызырэмыкIуэу дэгущ. Аращ мыбы кьэкIуэн щIэхъуари. Иыгъа кьулыкьур уощIэ. НтIэ, Москва кыкIа хьэщIэшхуэхэм махуэ кьэс жыхуаIэм хуэдэу яхуэзэн, епсэлгьылIэн щыхуейкIэ... езым фIыуэ щызэхимыхкIэ... сыт ящIэнт, и лэжыгъэкIэ дагъуэ кыыхуамыщIми, абдей кыIуамыгъэкIуэту хуакъым... Ауэ, – Хьэцу быдэу еплъри, ткIийуэ хикъузэу: – ЗыкьэбгъэщIэнкIэ Iэмал иIэкъым. Гьэхуауэ, ину псалгъэ, ауэ зэрыдэгур щIэуэ зыкыгумыгъащIэ. КьыбгурыIуа?

– КьызгурыIуащ, – жи Хьэцу, и нэ утхъуаитIыр кьригъэджэгукIыу, Башири хуабжыу кыыхуэарэзыуэ.

ПэIущIэ пэшым зыри щIэстэкъыми, бжэм тоуIуэри, Хьэцур щIохъэ Япэм и кабинетым. Сэлам ирехри, «тIыс» кыщыжриIэм, йотIысэх.

Зэпсалгъэу щIадзэри...

Хэт ищIэрэ, Япэм занщIэу гу лъытагъэнкИ хъунщ пщэдджыжь нэхумышщым кыыхуэкIуа «хьэщIэр» ину, иныщэу зэрыпсалгъэм. ТхьэмышщкIэр тхьэкIумэжыжьэу кыщIэкIынщи, имыщIэжурэ, мэкIий. И макъыр езым цIыкIунитIэу фIэкIа зэхихыж хъункъым. Апхуэдэу егупсысами, япэм Хьэцум зыкьригъэщIакъым: апхуэдизу умыкIий, сэ фIыуэ зэхызох жиIэуи кыжриIакъым.

Хьэцу кыыхуэнэжыр арати, а зэрыкIийм хуэдэурэ, Япэм жриIэну зыхуей псори жриIащ. Модрейри кыпэрымыуэу щысщ, кьодаIуэ.

Куэд зылгъэгъуа, куэд лъандэрэ кьулыкьу лъагэ иIыгъыу кьэкIуэкIа лыт Япэр. Хэт ищIэрэ ар зэгупсыса псор? И пащхъэ кысыр фIэауант абы? Хьэмэ фIэтхьэмышщкIэт? Дауэ хъуми, цIыхум яхэту, унафэщIу кьэгъуэгурькIуа лым и фэкIэ кыигъэлыагъуэртэкъым иджыпсту и нэгу щIэкIым ар дауэ хущытми.

Хьэцум ирекъутэкI.

Сытми, зэ кьэувыIэжри, кышщIэкIыжын хуей хъуащ. Бжэм деж нэсыжауэ, апхуэдизрэ, гугъу ехъу, кIийуэ псалгъа Хьэцу, а напIэзыпIэм и щхьэм кыхьар, езыми гу лъымытэжу, щэху цIыкIуу кыжьбэдэкIа хъуащ:

– Дэгу сэгърощ Япэу кытхуагъэкIуэну ягъуэтар...

– Уэ нэхрэ нэхъ дэгум и анэр... – жи Япэм, Хьэцу щэху дыдэу кыжьбэдэкIар IупщIу зэрызэхихам шэч кытумыхъэжыну.

Хьэцу и пIэм ижыхьат, зигъазэу Япэм и нэгу щIэплгъэн шынэу, кыщIэкIыжын зэрыхуейри щыгъупщэжауэ, ищIэнури жиIэнури имыщIэжыу.

– Хэтыт, жыпIа, уи цIэр?

– Хьэцу, – ерагъыу кыдрешей хьерсызым.

– НтIэ, – жеIэ Япэм, – сэ мы кабинетым сыщIэсыху, укыщIыхъауэ зызумыгъэлыагъу, сыпхуей хъумэ, сэ сыноджэнщ!

Хьэцу, и нэр щыункIыфIыкIыу, райкомым кыщIокIыжри, езым и щхьэм хужеIэж:

– Фсэ, Хьэцу! Укьэсыжауэ бжы...

Мьянгуэ

Куэдым хуэлээт

Дудар Хьэутий 1921 гъэм Къулькъужын Ищхээрэ къуажэм къыщальхуащ. 1935 гъэм къуажэ еджапэр къеух, итланэ Налшык дэт педучилищэмрэ егъэджаклуэхэм я щлэныгъэм щыхагъахъуэ курсымрэ кърехьэллэ. Класс нэхъыжхэм щылэжьэну хуит зыщл тхыль илыгъыу къуажэм игъээзжри, адыгэбзэмрэ литературэмкIэ егъэджаклуэу лэжьащ 1939 гъэм щыщлэдзауэ 1942 пщлондэ. А зэманым Хьэутий тхэным дехьэх: къыщальхуа къуажэм и гъащлэм, абы щыпсэу цыыхухэм я луэхущлафэхэм теухуа тхыгъэхэр газетхэм трырегъадзэ.

1942-1945 гъэхэм Тырнауэ вольфрам-молибден комбинатыр зэфлэзыгъэуэвэжахэм яхэтащ Хьэутий. Къызэрыгуэкл лэжьаклуэу, шоферыуи цытащ.

Ауэ, дэнэ щымылэжьями, абы тхылъхэмрэ тхэнымрэ Iэцлыб ищлакъым. Арауи къыщлэклынщ 1945 гъэм Дударыр Налшык дэт радиокомитетым ирагъэблагъэу «Хьыбарыщлэхэр» къудамэм и редактору щлагъэувар. Абы иужькIэ «Къэбэрдей пэж» («Ленин гъуэгу») газетым щылэжьащ.

Тхыгъэ купщлафлэ куэд зи Iэдакъэм къыщлэкIа Дудар Хьэутий и тхыль щхьэхуэхэу къыдэклащ «Си пащлэр» (1964 гъэ), «Пэ вабдзэ» (1968 гъэ) «Пьесэхэр» (1974 гъэ), «Гушылэхэмрэ ауанхэмрэ» (1977 гъэ), Сабийхэм папщлэ «Таурыхэхэр» (1980 гъэ), «Гупсыси псалъэ» (1985 гъэ), а гъэ дьдэм урысыбзэкIэ дунейм къытехьащ «До своего роста» тхылъыр. Абыхэм нэмыщл Дударым и тхыгъэ куэд къыте-

хуац газетхэм, «Үацхьэмахуэ», «Театр» журналхэм. Абы и гушылэ цыкхуэр зэпымыууэ радиоклэ къату цытац.

Тхэным и мызакъуэу Дудар Хьэутий хуэлэижьт нэгъуэщыбзэклэ ятхэхэр адыгэбзэм къыгъэтлэсэнми. Дударым зэридзэклауэ ди тхылъеджэхэм ялэрыхьащ Марк Твен и Іздакъэщылэклэ «Принц и ниций» жыхуилэр, Этезов Омар и «Камни помнят» повестыр, Лев Толстой и «Три медведя», Гуртуев Эльдар и «Хьыджэбз хьэщлэ» рассказыр, Токумаев Жагъафар и «Чонай и хьыбархэр», «Китай таурыхьхэр», нэгъуэщл тхыгъэ зыбжани.

Драматургием нэхъ гугъу литературэм хэткъым. Ауэ пьесэхэри хьарзынэу къехъуллащ Хьэутий. Япэу и Іздакъэ къыщлэкла «Нэчы-хьытх» пьесэр Щоджэнцыкхуэ Алий и цлэр зезыхьэ Къэбэрдей къэрал драмтеатрым и сценэм илгъэс куэдклэ щекхуэклащ.

«Нэчыхьытхми», адрей и пьесэ купщлафлэхэми къадэклэуэ, Дударым итхаш ауанклэ гъэнщла рассказхэр, сабийхэм яхуэгъэза таурыхь хьэлэмэтхэр, уэрэд хьужауэ нобэми цыхубэм ялурыль усэхэр. Хьэутий и Іздакъэ къыщлэкла тхыгъэхэм я бзэр дахэщ, шэрыуэщ. Абыхэм уеджэну тыншщ. Дэтхэнэ и зы лыхьужьми илэщ езым и дуней тетыклэмрэ и хьэл-цэнымрэ къэзыгъэлгъагъуэ. А псом къадэклэуэ, Дударым уэрэд жилэу, сурэт ищлэу цытац.

Ди республикэм и искусствэм зегъэужьыным хэлъхьэныгъэщхуэ зэрыхуищлам къыхэкхыу, Дудар Хьэутий 1973 гъэм «КъБАССР-м искусствэмклэ щырыхь зилэ и лэжъакхуэ» цлэ лгъаплэр къыфлащаш.

Дударыр Урысейм и Тхакхуэхэми Журналистхэми я союзхэм хэтащ.

Ар 1994 гъэм майм и 15-м дунейм ехыжащ. Журналист, тхакхуэ, усакхуэ, драматург Ізээр, цыху гуапэр, дахэр Ізфлу ягу къынэжащ ар зыцыхуу цытахэм.

АБАЗЭ Албэч,
КъБКъУ-м и доцент.

ДУДАР Хьэутий

Дадэхъан

Ауан

Ллэщылгъуэ Іэджэкхлэ уэлэбэкхыжмэ, зы фызыжь цыкхуэрэ зы лыжь цыкхуэрэ зэщхьэгъусэу псэугъащ. Лыжь цыкхуэм и цлэр Дадэхъант, фызыжь цыкхуэм – Нанэхъант. Апхуэдизкхлэ ахэр факхьэрэти, я лгъапсэр псыдзэм ихьа хуэдэт.

Дадэхъан егъэлеяуэ щхьэхынэт – арат къулейсызыгъэ псори къызыхэкхыр. Ар апхуэдизкхлэ щхьэхынэти, дуней псом цыхуу тегу хуар щхьэхынагъэкхлэ зэпеуамэ, бжыпэр яфхуыбыдынт. «Я дэ ди Тхьэу Тхьэшхуэ, мыр сыту дуней фейцей! – зэпымыуэ тхьэусыхэрт Дадэхъан. – Пщэд-джыжькхлэрэ сыкъотэджри зызохуапэ, пщылахьэщхьэкхлэрэ зыотлэщылжри согъуэлъыж! Ар зы махуэтэм, ар махуитлгъэмэ, сыдэкхуэтэнти! Апхуэдиз бэлыхь стелгу си гъащлэ псор дауэ зэресхьэкхынуыр!»

И щхьэхынащхьы, Дадэхъан къалэнигхлэ, – шхэнымрэ жеинымрэ, – дэгъуэу зэдрихьэкхлэ. Ауэ, гъэщлэгъуэныратэкъэ, мыбы щыгъуэми Дадэхъан тхьэусыхэрт: «Сызэрышхэу жей щхьэкхлэ соллэ, жей сызэрырикхуу сомэжаллэ!»

Дадэхъан гууэщІу махуэ псом щылыт. Жэщ хьуакъэ – пырхьыжу жейрт.

Дадэхъан нэхъ зытригъэлІыкІрэ хуэсакъыу ихьумэу зы къэпталыжь закъуэ илэгт. ИгъащІэм нэхъ щыгъыныфІыІуэу щитІэгъари арат. Ар абы зэрыщыгърэ илъэс Іэджэ щІат. Ауэрэ къэпталыжьыр гьуанэпщІанэу лэжъащ.

Зы пщэдджыжь гуэрым Дадэхъан и щхьэгъусэм елъэІуащ:

– Нанэхъан! КхъыІэ, тІо, си къэпталыжь закъуэр тІэкІу схуэдыж. АпхуэдизкІэ фейцей хьуащи, зрипэсу хьэм пщичыжынкъым.

– СыткІэ пхуэздыжын, си Дадэхъану дыщэзэрылэ?! Мастэ сиІэ мыгъуэкъым, – тхьэусыхащ Нанэхъан. ИтІанэ, тІэкІурэ хэгупсысыхьри, къыпищащ: – Сэ дэздзыхауэ зы ху пут закъуэ сиІэщ. Хьарзынэу нобэ бэзэр махуэщ. Ху путыр бэзэрым хьы, щэи, утемыукІытыхьыну зы къэптал цІыкІурэ мастэ дестэрэ къэщэхуи къэкІуэж. Уи къэпталыжьри пхуэздыжынщи, тІури зэблэхьуурэ зепхьэнщ.

Ар щызэхихым, гуфІащэщ, къыщылыэтри, щэ зигъэджэрэзащ. Ауэ ху путыр и дамащхьэм телъу бэзэрым ихьын зэрыхуейр къыщыгурыІуэм, боф жиІэу укІуриижащ.

– Нанэхъан! – еджащ ар и щхьэгъусэм. – Сэ Іеищэ мыгъуэу сощхьэх, кхъыІэ, бэзэрым уэ схуэкІуэ.

– Уэ укъэсыжыху уи пІэкІэ сэ сыщхьэхынщ, Дадэхъану си дыщэзэрылэ! Уэ пхуэхъунур, уигу ирихьыну къэпталыр сэ дэнэ щысщІэн, на-а гушэ?

ИтІанэ Дадэхъан хылагъэ хуокІуэ.

– ТхьэмыщкІэм бдзы кІэщІри кІыхьри хуохьу. ПщампІэ тетрэ ІэгъуапитІ пыт закъуэмэ, сыт хуэдэми содэ. КхъыІэ, уэ укІуэ, Нанэхъан! – аргуэру Дадэхъан и щхьэгъусэм елъэІуащ.

– Уафэ къащхьуэ, щІылыгъэ щхьуантІэ, лъэмбытІ сымычын! – кІэщІу пигъэщхьащ Нанэхъан.

Дадэхъан сыт ищІэжынт? Ху путыр и дамащхьэм трильхьэри ежъащ.

Дунейр бадзэуэгъуэти, махуэр хуабэвэхт. Дадэхъан тІысрэ зигъэпсэхумэ, ежъэжурэ лъабэдий ищІурэ здэкІуэм, ху путыр къытехьэлгэ хьуащ. «Мыр сыту хьэлгэ хьуа?! Фызыжьым зы пут закъуэ жиІа щхьэкІэ, путищ мыхьуу си фІэщ хьуркъым», – тхьэусыхащ Дадэхъан, зыкъомрэ кІуа нэужь.

Ауэрэ здэкІуэм, Дадэхъан Япэ гьуэгурыкІуэр къылыгъэщІыхьащ. Абы и дамащхьэм бацэ пут накъуэ телът.

– Бэзэр кІуам, тхьэмадэ, бацэ пут ныкъуэ схьати зы къэптал дэгъуэрэ мастэ деститІкІэ схьуэжащ, – Япэ гьуэгурыкІуэр цым и кІуапІэмкІэ къеуэу хуежъащ, Дадэхъан и Іуэхур зыІутыр зригъэщІа нэужь. – Иджыри ху путкІэ схьуэжыну бацэ пут ныкъуэ сохь.

Дадэхъан, жыІэзыфІэшти, гуфІащ. «Мыбы иІыгъ бацэр ІэджекІэ нэхъ мащІэщ, ІэджекІи нэхъ псынщІэщ, сызыхуейуэ хьуари къысхущІэкІынущ, – егупсысащ ар. – Къызихьуэжтэмэ, сехьулІатэкъэ!»

ТІури зегурыІуэри зэхьуэжащ. «Алыхьым насып зритам къытепхыфын!» – Дадэхъан, и Іупэмрэ и пащІэмрэ зэтемыхьэу гуфІащ.

Япэ гьуэгурыкІуэм игъээжащ, бэзэрым сыт щхьэкІэ кІуэжынт?! И Іуэху хьарзынэу зэфІэкІат.

Дадэхъани и гьуэгу теувэжащ. ТІысрэ зигъэпсэхумэ, ежъэжрэ лъабэдий ищІурэ здэкІуэм, бацэ пут ныкъуэ гуэрыр къытехьэлгэ хьуащ. «Ярэби,

мы бэлэбанэм сыкъимыгъэщцІауэ пІэрэ? Бацэ пут ныкъуэ жиІа щхъэкІэ, путитІ мыхъуу си фІэщ хъуркъым!» – тхъэусыхащ Дадэхъан.

Абы хэту ЕтІуанэ гъуэгурыкІуэр къыльгъэщІыхъащ. Абы и дамащхъэм бжъэхуц пут ныкъуэм и ныкъуэж телът.

Дадэхъан и Іуэхур зыІутыр ЕтІуанэ гъуэгурыкІуэм хуиІуэтащ.

– Бэзэр кІуам, тхъэмадэ, бжъэхуц пут ныкъуэм и ныкъуэж схъати, къэптал дэгъуитІрэ мастэ дестищкІэ схъуэжащ, – ЕтІуанэ гъуэгурыкІуэ гуэрыр цым и кІуапІэмкІэ къеуэу хуежъащ, Дадэхъан и Іуэхур зыІутыр зригъэщІа нэужь. – Иджыри бацэ пут ныкъуэкІэ схъуэжыну бжъэхуц пут ныкъуэм и ныкъуэж сохь!

Дадэхъанрэ ЕтІуанэ гъуэгурыкІуэмрэ зэхъуэжащ. «Алыхъым насып зритам къытепхыфын!» – Дадэхъан, и Іупэмрэ и пащІэмрэ зэтемыхъэжу гуфІащ.

ЕтІуанэ гъуэгурыкІуэ гуэрым игъэзэжащ. Ар бэзэрым сыт щхъэкІэ кІуэжынт?! И Іуэхур зэфІэкІат.

Дадэхъан и гъуэгу теувэжащ. ТЫсрэ зигъэпсэхумэ, ежъэжурэ лъабэдий ищІурэ здэкІуэм, бжъэхуц пут ныкъуэм и ныкъуэж гуэрыр къытехъэлгъэу хуежъащ. «Ярэби, мы бэлэбанэм сыкъимыгъэщцІауэ пІэрэ? Бжъэхуц пут ныкъуэм и ныкъуэж жиІа щхъэкІэ, пут псо мыхъуу си фІэщ хъуркъым!» – тхъэусыхащ Дадэхъан.

Абы хэту Ещанэ гъуэгурыкІуэр къыльгъэщІыхъащ. Абы зы бэлагъ иІыгът.

Дадэхъан и Іуэхур зыІутыр Ещанэ гъуэгурыкІуэми хуиІуэтащ.

– Бэзэр кІуам, тхъэмадэ, зы бэлагъ схъати къэптал дэгъуищрэ мастэ дестиплІкІэ схъуэжащ, – Ещанэ гъуэгурыкІуэ гуэрыр цым и кІуапІэмкІэ къеуэу хуежъащ, Дадэхъан и Іуэхур зыІутыр зригъэщІа нэужь. – Иджыри бжъэхуц пут ныкъуэм и ныкъуэжкІэ схъуэжыну мы бэлагъыр сохь!

Дадэхъанрэ Ещанэ гъуэгурыкІуэмрэ зэгурыІуэри зэхъуэжащ.

«Алыхъым насып зритам къытепхыфын!» – Дадэхъан, и Іупэмрэ и пащІэмрэ зэтемыхъэжу гуфІащ.

Ещанэ гъуэгурыкІуэ гуэрым игъэзэжащ. Ар бэзэрым сыт щхъэкІэ кІуэжынт? И Іуэху зэфІэкІат.

Дадэхъани и гъуэгу теувэжащ. ТЫсрэ зигъэпсэхумэ, ежъэжурэ лъабэдий ищІурэ бэзэрым нэсащ.

Бэзэрым мастэ хъушэжбу телът, ауэ егъэлеяуэ лъапсеит. Дадэхъан хэт емыупщІами, хэт емыльгъауами, хэт жримыІами, зы мастэ цІыкІу закъуэ фІэкІа и бэлагъым къратын ядакъым.

Дадэхъан сыт ищІэжынт? И бэлагъыр зы мастэ цІыкІу закъуэкІэ ихъуэжри, бэзэрым къытригъэзыкІыжащ. Абы хэту къэптал къызэрымыщэхуар игу къэкІыжри къэгузэвэжащ. Ауэ сыт и Іэмалыжт? ЗэрыхъунІамэ хъуат.

Дадэхъан нэсыжа нэужь, Іуэхур къызэрэкІуэкІа псори зэтешыпыкІауэ Нанэхъан хуиІуэтэжащ.

Нанэхъан егъэлеяуэ гу шабэ-псэ шабэт.

– Ягъэ кІынкъым, Дадэхъану си дыщэзэрылэ! – къедэхэщІащ ар и щхъэгъусэм. – Щхъэр псэумэ, пыІэ щыщІаркъым, жаІэ. КъэпталыщІи къэщэхунщ. АпщІондэху уи къэпталыжбыр пхуэздыжынщи, щыгбагъ!

Дадэхъан и къэпталыжбыр Нанэхъан къуэлэн-пщІэлэну хузэхидыжыхъри щригъэтІэгъэжащ. Дадэхъан дунейм ехыжыхукІэ ар нэгъуэщІ къэпталкІи хузэхъуэкІыжакъым.

Къызэрышар

Хъыбар

Сэ армэм сыкъызэрикIыжрэ ди колхозым шоферу сыщолажъэ. Иджы, щIымахуэр къызэрихьэрэ, Алмэстыкъуэ дэт ди фермэм жэмIус изошалIэ. Сэ зэи зыщIезгъэх си хабзэкъым. НэхьыфIу сылэжъэху, си гур нэхъ хо-хуэу. Арац си хьэлур.

Ауэ, бэлыхьышхуэракъэ, си Iыхьлыхэмрэ си ныбжьэгъухэмрэ лэжьапIэ къызатыркъым, псэхушIэ къызатыркъым. Ахэр машинэ щхьэкIэ къызэ-лъэIуурэ си щхьэр ягъэузу фи мыгугъ! ХьаIэ, хьаIэ! «Къашэ, Мурид!» – жаIэри къурагъыр къызаупсеящи, сагъэпсэуркъым.

Ауэ хэт къэзбгъэшэнур? Зы хьыджэбз игъащIэм сыдэгущыIакъым. Егъэлеяуэ сукIытэхщи, хьыджэбз зэрыслъагъуу си бзэр еубыд. Насып сиIэмэ, фIыуэ слъагъу хьыджэбзым си гум илгыр къищIэнщ. Сыапхуэдэ цIыхущ сэ.

Си щхьэ хьэрычэт хуэзмыщIэжыфыну шэч щашIым, си Iыхьлыхэмрэ си ныбжьэгъухэмрэ я джатэр къысхурахыпаш, «Мы насыпкъэмыгъэкIу-эжъ мыгъуэм зыгуэр хузэIудзын хуейщ!» – жаIэри си ужъ къихьэпаш. Мис арыххэщи, еуэ зэ зы хьыджэбз къысхушIах, зэ етIуанэ хьыджэбзыр къысхукъуагъэплъ. КIуэаракъэ, чэзу-чэзукIэрэ зи цIэ къысхурамыIуа хьыджэбз мы ди жылэ кIыхьым щIагъуэ къыдэнэжакъым.

– Охьо, Мурид, сэ уэ зы хьыджэбз къыпхуэзгъуэтащи!.. Тхьэ соIуэ, абы нэхъ дахэрэ нэхъ адэ-анэфI зиIэрэ мы ди къуажэ кIыхьым дэмыс! Нэкурэщ жыхуэсIэр!.. Дауэ къыпщыхьурэ! – жи зым.

– Хьэуэ, хьэуэ! Ар хьунукъым, – къыпещэ етIуанэм. – Нэкурэ тIэкIу ягъэсэхьуIуащ. Къишэнумэ, Налжан кърешэ! Езыр дохутырщ, и теплъэр-щи...

– Сыт мыбы Налжан жыхуиIэр, на-а? – жи ещанэм. – А зи гугъу пщIым и Iэбжьанэ пылыкIахэр игъэтIейуэ уэрамым дэтын фIэкIа къы-пхуищIэн мы дунейм теткъым. Алыхь, а псом я адэм и уасэм сэ къыпху-эзгъуэтар! Тхьэ дыдэ, пэжым!.. Ар сытым хуэдэу хьыджэбз къулей! Тхьэ дыдэ, Нафисэт къапшэмэ, Алыхьым уи унащхьэр дыщэкIэ къиыбгэмэ!..

Хэт сыт жиIэми, си щхьэр согъэкIэрахьуэ. Сэ зыми жэуап естыр-къым.

Абы иужькIэ сэ зыми си гугъу къимыщIыжыну си гугъащ. АрщхьэкIэ дэнэ щыскIэрыкIынт!.. «Къашэ! Ухуеймэ хэти къашэ, ауэ къыумышауэ дыпкIэрыкIынкъым!..».

НтIэ, арати, си Iыхьлыхэмрэ си ныбжьэгъухэмрэ, щIэрыщIэжу къы-щIадзэжри, нэгъуэщI къуажэхэм щысхуэлгъыхьуащ. Уеблэмэ, си зы ныб-жьэгъу гуэрым Налшык дэс и щыкъу хьыджэбзыр къысхушIихащ. Арщ-хьэкIэ, аргуэрыжыти, сэ зыми сыкъыхутечакъым. Щымыхъужыххэм, псори ещцелри скIэрылгъэлгыжащ. Ди адэми ар къыщищIэм: «И гугъу фымыщI! Тхьэр игъэпщIакъэ, тIэIибыжъ мыгъуэм нэхъей, и дунейр физкъэмышэу имыхьмэ!» – жиIэри къысхуэхьушIащ. Сэри: «Сы-тIэIибыжъ мыгъуэми, сыт сщIэжын?» – жысIэри сежьэжащ.

Апхуэдэурэ екIуэкIыу пщыхьэщхьэ гуэрым жэмIус сшэри Алмэсты-къуэ сыкIуащ. Си машинэр яунэщIауэ кабинэм сыкъыщитIысхьэжым, зыгуэр къызэгуюащ:

– Ей, Мурид! Сыкъыумыгъанэ, сэри сынэкIуэжынущ!

Сыплгэмэ – ди колхозым и жэмыш пашэ Дахэлине кьожэ. Бжэр Гусхц, кьызгэтГысхьэри, сыкьежэжаш.

Тпури щыму дыкьоклуэ. Сэ зыгуэр жыслэн соуклытэ. Дахэлини, сэ схуэдэу зы уклытэх гуэрщи, ахьи-быхьи жиЛэркьым.

– Уэхухуху! – Дахэлине кьызоплэ, мэщатэ.

– Уэхьхьхь! – сэри сощатэ. – Щхьэ апхуэдизу ущатэрэ, Дахэлине?

– Гукьеуэ сиЛэщ!.. Уэр-щэ? Уэ щхьэ ущатэрэ, Мурид?

– Сыапхуэдабзэщ! Сэри гукьеуэшхуэ сиЛэщ.

Тпуми абы кьыфЛэдгьэкЛыркьым. Хэт сыт хуэдэ гукьеуэ иЛэми ды-
зэупщЛыжыркьым.

Дыкьаклуэм, дыкьаклуэурэ, кьуажэм дыкьэблэггэжауэ нэхь сытогуш-
хуэ, си гур нэхь кьызэрогьуэтыжри, Дахэлине соупщЛ:

– Дахэлине, ди деж усшэн?

– Ар дауэ, Мурид? «СынэкЛуэжынущ!» – жыхуэслар кьыбгурыЛуа-
тэкьэ? – Дахэлине емыкЛу сыкьещЛ.

Апхуэдэ угьурлыггэ зи жьэм кьыжьэдэклэ хьыджэбзыр кьэбгьэнэж
хьунт?! Дахэлине ди деж сшаш.

Хэт и гугьэнт си кьэшэныр Алмэстыкьуэ дэсу! Си гугьакьым!

Дэлъху ГушыЛэ

Сэ инженер ЛэщЛэггэ кьэсхьауэ диплом кьызатри фабрикем лэжьаклуэ
сагьэЛуаш.

– ЗэкЛэ мис мыбдеж тГыс, пщашэ тхьэЛухуд! – кьысщыгуфЛыкЛаш
цехым и начальнигыр, бжэ кьуаггым кьуэт стЛол цЛыкЛум сыбгьэдишэ-
ри. – Нэхь иужьыЛуэклэ уи Луэхум зы унафэ гуэр тетщЛыхьынщ.

Абгьуэрынэ мыхьуа джэдкьуртым хуэдэу, бжэ кьуаггым сыздыкьу-
эсым, цехым я зэхэтыкЛэр сигу иримыхьу хуежьаш. Хуежьэнтэкьэ: хэт
кьыкЛэрыхуауэ кьаклуэрт. Хэт тутын Лугьуэр дриггэхуейуэ щыст, хэти
кьыЛурыжу ефарэ зекЛунтЛриеу щЛэтт.

Ялэ щЛыкЛэ сэ а псом гу лызмытэ зысщЛаш. Арщхьэклэ зы махуэ гуэ-
рым, зыкьызэкьуэсхри, цехым щекЛуэкл фЛеяггэ кьомыр начальниким
хуэсЛуэтащ.

– Уэ, тхьэЛухуд нэ закьуэ, сэр нэхьрэ ущынэхь губзыгьэклэ, ди кьулы-
кьухэмклэ дызэхьуэжынщ! – начальниким нэщхьыщэу ЛуиггэзыкЛыжаш,
хьуэрыбзэ кьысхукьуидзри.

Абы и ужькЛэ начальниким, щхьэусыгьуэ гуэрхэр кьысхуищЛри,
нэгьуэщЛ цех сигьэклуэну хэтащ. Ауэ кьехьулАкьым. Сэ си «абгьуэм»
дагьуэншэу сист.

Арати, си «абгьуэм» сыкьинауэ сист. Соплгэ-содалуэ. Си Луэхум зы
унафэ гуэри тращЛыхьыркьым.

Апхуэдэу екЛуэкЛыурэ, ди министрыр кьытхуэклуэну хьыбар зэхызох.
Зэхэсх кьудейр щыггэтауэ, зэрыфабрикэу зэхэзожэ, бжэцу зэрызохьэ.
Хэт и пщЛыхьэплэ кьыхэхуэнт а зэрызехьэм сэ си «абгьуэм» сыкьришыну?
Ауэ сыкьришаш. Ари зэрыхьуар мыращ.

Министрыр кьыщыщЛыхьэм сэ абы зездзри Лэплэ хуэсщЛаш, «Дауэ
ущыт, си дэлъхушхуэ?» – жыслэри.

Сэ си насып кьэкЛуэггэуэ хьуаггэнти, псоми сыкьальггэуаш. ЗэЛу-

щІэр зэфІэкІыху, ди директорым и нэр кыбстеубыдарэ кысхуэгуфІэжу щысащ.

ЕтІуанэ махуэм езы директор дыдэм сриджащ.

– Мурат Мударович сыткІэ кыбгухьэрэ, Мэзагьуэ? – жиІэри кыбзэупщІащ.

– Си дэлъхуш! – жысІащ сэ, укІытафэ зытезгьауэри. – Абы и адэмрэ си анэмрэ зэдэлъхузэшыхьуш.

– Ди напэр текІ пэтащ. Альандэм зыгуэр щхьэ жумыІарэ-тІэ, гьуамэ? – жи директорым, гьэфІагьыбзэ зыкысхуищІауэ.

– Уэ тІэкІу лей уэтхащ, Мэзагьуэ, ауэ кьытхуэбгьэгьунщ, – директорым и псалъэм адэкІэ пещэ. – ІэщІагьэлІ ныбжьыщІэхэм гьуэгу етын зэрыхуейм дыгьуасэ Мурат Мударович щытепсэлъыхьым, япэ дыдэ сигу кьэкІар уэращ, Мэзагьуэ! Зумыусыгьуэджэу щытмэ, зэкІэ фи цехым инженеру укьыщІэднэжынщ. Абы иужькІэ дымыгьэгувэжу нэхъ кьулыкьу тэмэмыІуэ уэттынщ.

Директорыр и псалъэм епцІыжакьым. Абы иужькІэ, тІэкІу фІэкІа дэмыкІауэ, ди цехым и начальникыр трагьэкІри сэ абы и пІэм срагьэуващ. Ауэ мыбыи абгьуэринэ сыщымыхьу щІыкІэ, аргуэру сыдраІэтеящ: фабрикэ псом и инженер нэхъыщхьэу сагьэуващ.

А кьулыкьур зесхьэу, зы махуэ гуэрым директорым сриджащ.

– Уэри узэрыщыгьуазэщи, Мэзагьуэ Іэулэдиновнэ, – кьригьэжьащ директорым, и хьэм бажитІ зэуэ кьиубыдам хуэдэу гуфІэжу, – сэ Мурат Мударович и заму сешэ. Сэ си пІэр уэ нэхъ зыхуэзгьэфашэ ди фабрикэ псом щыслъагьуркьым. Уэ сыткІи укьокІ: уи щІалэгьуэщ, уи дахэгьуэщ, уІэщІагьэлІ ныбжьыщІэщ, псом нэхъыщхьэжращи – уцІыхубзщ. Ди жагьуэ зэрыхуэщи, ди цІыхубзхэм гьуэгу щІагьуэ едмыту дащыпэрыуэ иджыри кьохьу.

Сэ апхуэдизкІэ сыукІытати, асыхьэту си нэкІушхьитІыр дэп жьэражьэ кьэхьуащ. Ауэ, си насыпти, директорым, абы гу лъымытэу, адэкІэ пицащ:

– Иджы унафэщІ лэжьакІуэхэр ІэІэткІэ зэрыхыхым уэри ущыгьуазэу кьыщІэкІынщ, Мэзагьуэ Іэулэдиновнэ! Ауэ уэркІэ абы шынагьуэ лъэпкь хэлъкьым. Сыщымыуэмэ, уэ упхыкІын хуейщ.

СыпхыкІащ. Директорыр и шэнтиуэ щабэми ситІысхьащ. Ауэ абы иужькІэ зы ильэси дэкІатэкьым министрыр нэхъыщхьэж ящІу замыр абы и пІэм шрагьэувам, сэри министрым и зам сыщашІам. Иджы езы министр дыдэм и пІэм сощхьэпэплъри сыщысщ.

«Зы чысэ хъуамэ ди псэр илъ, Уэ сэ сыпщынут ажалыншэ»

Иужьрей ильэсхэм ди литературэм и фыплэм щыщ хъуа усыгъэхэр зи лэдакъэ кыщцлэкла усаклуэщ Бицу Анатолэ.

Зи бзэр жан, зи гупсысэр куу, зи псалтэр щцэщыгъуэ, зи гур зэи мыпылэ, куэд хузэфлэкларэ нэхъыбэжым хуэпабгъэ усаклуэ – апхуэдэуц Бицу Анатолэ псоми зэрытцыхур. Абы щыхъэт тохъуэ Анатолэ и къалэмыпэм кыщцлэкла дэтхэнэ тхыгъэри.

Бицу Анатолэ 1946 гъэм Аушыджэр къуажэм кыщцалъхуащ, Къэбэрдей-Балткъэр къэрал университетым ильэситккэ щеджа нэужь, М. Горькэм и цлэр зезыхъэ Литературэ институтыр къиухащ 1971 гъэм, абы щыщцлэса зэманьриц и япэ усэ тхылъыр («Гуфлапцлэ») кыщцлэклар (1969). Абы и ужьккэ Бицум и усэхэр, балладэхэр, поэмэхэр щызэхуэхъсауэ адыгэбзэккэ дунейм кыйтэхъащ «Зы дакъыкъэ», «Фэеплъ», «Псалтэ быдэ», «Гуэл щхъуантлэ», «Балткъэр пшыналтэ», «Усыгъэхэр», «Псэм и дуней» тхылъхэр; урысыбзэккэ кыдэклащ «Стремление», «Человек и небо», «Сквозь сердце», «Мотив», «От весны до весны», «Позывные жизни» сборикхэр.

Литературэ институтыр кызызэриух лъандэрэ усаклуэр цолажэ «Эльбрус» тхылъ тедзаплэм – редактору, художественнэ литературэмккэ къудамэм и унафэщцлэ; тхылъ тедзаплэм и редактор нэхъыщхъу; мы зэманым директорым и къуэдзэщ.

Бицу Анатолэ Къэбэрдей-Балткъэрим и комсомолым и саугъэтым и лауреатц, «Къэбэрдей-Балткъэр Республикэм щэнхабзэмккэ щцыхъ зилэ и лэжъаклуэ» цлэ лъаплэр кыфлащащ, СССР-м и Госкомиздатым «Отличник печати» дамыгъэр къритащ, Налшык къалэ, райсоветхэм я депутатцы цытащ.

Усаклуэм и творчествэм теухуа тхыгъэ, къэхутэныгъэ лэжыгъэхэри мымащцлэу щцлэщ. Абыхэм ящыщц Багъ Борис ипхъу Ирине филологие щцэныгъэхэм я кандидат зэрыхъуа «Лирика Анатолия Бицуева» диссертацэр.

Усакуэм папцлэ жалахэр

Бицум и усэхэм флагыу яхэлъщ ахэр къуэпсыбэклэ лъахэм зэрыпыщлар, и лъэхъэнэгъухэм я гурыль-гурыщлэхэр акъыл жанклэ къипхъуатэурэ, ахэр гурыщлэ инклэ зэщлиузэдэжурэ щлэджыклакуэхэм гурыхъу зэрабгъэдилъхъэжыфыр.

Кыщокъуэ Алим, Социалист Лэжьыгъэм и Лыхъужь, КъБР-м и цыхубэ усакуэ.

Бицу Анатоле псалъэ дахэ зэлущэкъым – ар тотхыхъ езыр фыуэ зыщыгъуазэ луэхугъуэхэм, и псэклэ зыхищлахэм, аращ сыт шыгъуи щлэгурылуэгъуэр, щлэщыгъуэу щыщытыр.

Коваленков Александр, усакуэ, критик, М. Горькэм и цлэклэ Мэзку дэт институтым и профессор.

Бицур гъащлэм хуэнэжанщ. Абы и лирикэм гъунэжу ущрохъэллэ узыгъэпдейтей, гукъинэж къыпщыхъу зэгъэпщэныгъэхэм. Абы и дэтхэнэ усэми поэзием и дамыгъэ ятелъщ.

Долматовский Евгений, урыс усакуэ, Мэзкуу.

Литературэм къалэм хуэзыщтэ дэтхэнэми цыхухэм я ущияклуэ цлэр зыфлищыжу аращ. Апхуэдэ борш зи пщэ дэзылхъэжым щхъэзыфлэфл «хуитыныгъэр» лэщыб ещлри, цыхубэ утыкум къохъэ лъэныкыуэ псомкли зэпэплыхъыгъуафлэу. Аращ «сызыхуей-сызыхуэфлым» и плэклэ «цыхубэр зыхуей-зыхуэныкыуэр» усакуэр зэрыпсэу хабзэу щлэувыр, и лэщлагъэм мыувылуэ щлэгупсысыр... Бицум лэзагъэ «гъущэм» зриту псалъэ гъэщлэрэщлэн флэфлкъым... Усакуэр дэзыхъэхыр гукъэкл ищлар гупсысэ куум хуишэнырщ, луэхугъуэ къищтам лъабжьэ езыт фащэхэр къыгъуэтынырщ, и мурадыр шызу къилуэтэнырщ.

Сокъур Мусэрбий, критик,

Бицу Анатоле и творчествэм псом япэу гу зыльозыгъатэу хэлъщ абы езым и дуней еплъыклэ, и гупсысэклэ, и образ гъэпсыклэ, зыми емышхъ и хъэтл зэрилэжыр. Сыт хуэдэ луэхугъуэми трыретхыхъ – Хэкум, мамырыгъэм, зауэ блэклам, лъагъуныгъэм – абы дапщэри къегъуэтыф гупсысэщлэхэр, псалъэ шэрыуэхэр, ахэр тхылъеджэхэм я гум дыхъэн, къишхыдыклын хуэдэу.

Тхъэгъэзит Зубер, КъБР-м и цыхубэ усакуэ.

Иджырей адыгэ поэзием езым и увыплэ щхъэхуэ щеубыд Бицу Анатоле. Ар дунейр псэклэ зыхэзыщлэ, зыгъэщлэращлэ художникщ – романтик-лирикщ.

Эфендиевэ Тамарэ, критик, КъБКъУ-м и профессор.

Бицур ящыщщ Щоджэнцлыкы Алий, Кыщокъуэ Алим, Клуащ Бетлал сымэ адыгэ поэзием щыпхаша гъуэгуанэм ириклуэхэм, нэгъуэщлы жыплэмэ, зэхэщлыкыгъуэу, гупсысэ лущхэр щлэлъу, псалъэ луэнтла-шэнтлахэр хэмыту тхэ усакуэхэм. Анатоле и усэхэм укыщеджэклэ, лэмал имылэу

гу лъыботэ абы и лирическэ лыхъужьыр зэрыгупцанэм, зэрыгумащлэм, зэрыпсэ къабзэм, зэрыцыху пэжым.

Къагъырмэс Борис,
усаклуэ.

Щлалэщлэ дьдэу и тхылъыр къыдигъэкӀри (1969 гъэ), адыгэ литературэм къыхыхъат зи дуней еплъыклэ, зи усэ гъэпсыклэ, зи дамыгъэ зилэж усаклуэ гъузэздэжэ Бицу Анатола. Абы щыхъэт техъуэрт усаклуэм и дэтхэнэ зы тхылъыщлэри, къыхъэху, къыдихъэх тхылъеджэхэми я бжыгъэм хэхъуэ зэпыту зэрыщытри, абы и зыузэщлэклэм клэлъыплъ нэхъыжьы-фӀхэмрэ критикхэмрэ ар гулътэншэуи къызэрамыгъанэри.

Бицу Анатола къыдигъэкӀа тхылъхэм хуэфашцэ пщлэ цагъуэтащ Налшыки Мэзкууи. Абы и творчествэм мызэ-мытлэу гуапэу тепэлъыхъащ ди усаклуэ, тхаклуэ нэхъ пажэ дьдэхэр. Толэ хужала, хуатха псори зыхуэклужыр зы луэхугъуэ нэхъыщхъэщ: адыгэ усыгъэм и гъуэгум фыӀклэ пызыщэн, дунейм и къэхъукъащлэхэр, цыхум и гурыгъу-гурыщлэхэр екӀуу къэзылуэтэфын, зи усэбзэ, гупсыскӀэ зилэж, зи зэфӀэкӀыр, лэзагъэр зэпымычу ефӀаклуэ усаклуэ дьзэрилэрщ.

Елгъэр Кашиф,
тхаклуэ.

Ди республикэм и усаклуэ нэхъыфӀ дьдэхэм ящыщцэ Бицу Анатола.

Анатола цыху гуапэщ, жьэ нахуэщ, лущцэ – апхуэдэщ и творчествэри. Усаклуэм и хъэтӀыр гурыхъ зыщымыхъу щлэджыкӀаклуэхэм яхэту къыщлӀэкӀынкъым. Сыт щхъэкӀэ? Абы лупщӀу икӀи дахэу къелуэтэф и гурыгъу-гурыщлэхэр. ГуфӀэгъуэм щытетхыхъкӀэ, зэгъэпщэныгъэ телъыджэхэмкӀэ удихъэхыурэ, уи гур елэт, уи псэр егъэгуфӀэ. Гуауэм и гугъу щыщӀкӀэ, плъыфэ нэхъейхэр къыгъэсэбэпурэ, и гурыгъухэр куууэ зыхуегъащлэ, уи нэпсхэр къыргъаклуэ...

ХъэфӀыцӀэ Мухъэмэд, журналист, тхаклуэ.

Къэбэрдей усыгъэм зи псалъэ щыжызылэфа усаклуэщ Бицу Анатола. Зыми хэгъуащэркъым абы и усэмрэ и псалъэмрэ – ахэр зи гущлэм къилукӀар зэры-Бицум занщӀэу гу лъыботэ. Куэдым къехъулӀэркъым ар, куэдым я натӀэм къритхэркъым апхуэдэ насып. Апхуэдэ насыпкӀэ къэхъугъэр зыхуэупса усаклуэхэм ящыщцэ Анатола. Сэ ар яхызобжэ Къэбэрдей усыгъэм и гъуэгур зыгъэбжьыфӀэ усаклуэ цлэрылуэхэм.

Созаев Ахъэмэт, КъБР-ми КъШР-ми я цыхубэ усаклуэ.

Цыху къэс мы дунейм, гъащӀэ къыхуиухам езым и лэнатӀэ, къалэн пыухыкӀа щилэжщ. Нэхъыщхъэри а къалэныр, лэнатӀэр зыхуэдэр аракъым, атӀэ а уи лэнатӀэм псэ къабзэкӀэ, гу хъэлэлкӀэ узэрыбгъэдэт щыкӀэрщ, уи къалэныр къызэрыбгурылуэжымрэ зэрыбгъэзащлэмрэщ.

Зи къалэныр фылуэ къызыгурылуэж икӀи псэ къабзэкӀэ, гу хъэлэлкӀэ абы бгъэдэт усаклуэщ Бицу Анатола.

И бзэм и лъэцагъырщ усаклуэм и къарур нэхъыбэу зыхэлъыр. Аращ Анатола и анэдэльхубзэм лъагъуныгъэ лей щыыхуилэри.

Уэрэзей Афлик,
усаклуэ.

«Пэжщлэкъухэу» сыкъызыщхьэщыжхэм,
 Нэсамэ и нэм Іуэхур, — «садэт»: —
 Зэбгрыжыжт тхьэкІумэкІыхьуи,
 Сэ зесхуэу си мыІуэху къыщІидэт...

Итани сэ сытетщ си хьэлым,
 Абы къикІынуми си кІуэд!
 «ФлэкІыным, тлэкІу сщхьэщыфх си хьэлъэр», —
 ЖызыІау дунейм тетыр куэдщ.

Щыху захуэ гуэр хьэлупс ящІакъэ? —
 Сэ Іуэху силэнкъым афлэкІа.
 ИгъащІэм пэжыр схуэбзыщІакъым, —
 Къэхъуащ си псалъи щыпхыкІа...

Мы дуней бзаджэм зы щыхупсэ
 Сэ къезгъэлыным сыропсэу.
 Си усэ тлэкІури сэщхьыркъабзэщ...
 Яхурешхьэпэ къахуей псом.

КІУЭЦІРЫКІЫБЖЭ

ДэнэкІи хуейр къыщыдыхьэу,
 ДэнэкІи хуейр щыдэкІыжу,
 Іумыт нэхъей куэбжи бжыхьи,
 Си пщІантІэр — кІуэцІрыкІыбжэщ...

КъызэмыупщІу сэ зыкІи,
 Къыдыхьэу гуауи гуфлэгъуи,
 Ар зэлухащи сыт щыгъуи,
 Мы сигури — кІуэцІрыкІыбжэщ...

КІуэцІрыкІыбжэр сфлэлейкъым —
 КъысхуокІуэ хьэщІау хэт хуейми.
 Ауэ къызет зы гукъеуэ —
 СеукІыр сэ жьы зэпеуэм.

* * *

Зыплыхьыт, шынахъыщІэ,
 Уи нэр жанщ,
 КІуэдыжыркъэ адыгэхэр,
 Арати...

Щыхухъухэр
 ПщІантІэхъумэу къэнэжащ,
 Щыхубзхэр щыІэщ «зекІуэ» —
 Эмиратхэм.

Гупсысэт, шынэхъыщлэ,
 Уи щхьэр нэхуш.
 Адыгэм Іуэху илэжкъым,
 Мылъку нэмыщкІэ.
 Нэмыс абы хуищІыжкъым
 Лыжь жьакІэху,
 ЩІэгъужкъым абы нобэ игу
 ТхьэмыщкІэм.

Къыхэхыт, шынэхъыщлэ,
 Плэагъум дерс.
 Адыгэр теувэжкъым
 ЩІакІуэ кІапэ, –
 Иыгъыу автоматыр,
 Ису «Мерс»
 Ар макІуэри еукІ
 Зыхузэгупыр...

Къэгубжьыт, шынэхъыщлэ,
 Мы къэхъуар
 Дядэжьхэм
 Къыхэхуакъым я щІыхьэпІэ!
 Зи щІыхьыр нэхъри плэтын
 Уи гугъа
 Уи лъэпкъыр уэ
 Ихуакъэ укІытапІэ!

Сыт щІлэнур, шынэхъыщлэ,
 ЩІалэ ткІий?
 Нэхъыжьхэм
 ЩІалэгъуалэр къытфІэлЫккъым.
 Адыгэ напэу
 Дадэжар къуэкІийм
 Къыдэтхыжын –
 ДымащІэщ – тхузэфІэлккъым.

Уи лыгъэр, шынэхъыщлэ,
 Сыгъэлъагъу.
 Уи псалъэр жанщ,
 Уэ пхулъэкІынуш Іэджэ.
 Уи щІлэблэгъу Іушхэр
 КъэщІи акъылэгъу,
 ЗыкъыщІэжыным
 Адыгэр къыхуевджэ.

Къезыгъэлыну щыІэр
 Ем дунейр
 Дахагъэрамэ –
 И гъэрщ абы уи псэр.
 Яхэпщэ ар
 Сабий къыдэкІуэтейм,
 КъызыгурыІуэу хъуам
 Дахагъэм и бзэр.

Мы щІым щызекІуэр Іэщэу
 Зым щымыщ,
 Псалъэ шэрыуэм, Іушым
 Елбытауэ.
 Гупсысэр уэ
 Шабзэкъум хуэдэу шэщІ,
 УтІыпщ уи псалъэр
 Шабзэшэ лъэтауэ.

Шабзэшэхэр
 Трехуэ зэбгъэпщам,
 ИращІ улэгъэ
 Я гур – я тІасхъапІэр...
 Уэ, шынэхъыщлэ,
 ЩІэ сэ схуэмыщІар –
 Адыгэу зы псэ
 Нумыгъэс щыхупІэм!

* * *

*«ІэмыщІэ из ди лъэпкъ литературэр
 Дуней утыку исхьэнущ си мурадщ».
 Бештокъуэ Хьэбас.*

Зы щІалэ цІыкІу къыхьэнущ зэ утыкум,
 Адыгэ щІалэ къамылыфэ цІыкІу,
 И нитІыр лыду, зэлуха и нэгум
 Кърихыу нур, езыр Іэнкунми тІэкІу.

Шидзэнуц кьеджэу макъ жьгъыруклэ дахэу
И лъахэм хуитха усэ хьэлэмэт,
Едалуэхэм я щыфэр игъэтхытхыу,
Яхэту кызыфлэщлэ пщыхьым хэт.

А усэм кыыхэщынуц дэ ди тхыди,
Ди ноби. Ауэ, - псом ящхьэр пщэдейрщ! —
Абы щлэлынуц гупсысэ куу дыдэ —
Щым цыхуу тету хьуар зыгъэплейтей.

А щлалэм и луцагъым, и лэзагъым
Кызыгурыуэм усэ - гу лъатэнц.
Гупсысэ ди аузхэм дэмызагъэм
Уэгу лъагэм псоми я псэр илэтынц...

Щиухым щлалэм и усэ кьеджэныр,
Мамыру залыр тлэклурэ цытынц.
Итланэ цыхухэр кыызэщлэтэджэнци, —
Лэгуауэр залым куэдрэ щлэтынц...

Лицейр зэгуэрым Пушкин кыыщиухым
Къэхъуам мы луэхур хьунуц ещхьыркъэпс.
Хэтынуц а щлалэщлэм едалуахэм
Державин ещхьу зылъэщлын зи нэпс...

А щлалэ цыклум лъэпкыыр хуэхъуэхъуэнуц —
Дунейм зэрыхэлэуэнур нэрылъагъуц!..
Апхуэдэ махуэ Тхьэм жи лэм къэхъунуц.
А махуэр уэри сэри дрелъагъу!

УСИЩ

Къазий Людмилэ и фэеплэу

1.Февралым и 14, 2008 гъэ

Я нэхъ псы уэрми
Илэщ икълплэ,
Я нэхъ луэху гугъуми
Илэщ хэклплэ,
Зимылэ щылэу
Сщлэркъым лэмал
Зы флэкл —
Зэреджэр абы «ажалщ».

А зым
Слэклэкъым сыпэлъэщыну,
А зым
Лэклэщ сэ хуэмыху сищлыну:
«Умыгузавэт, — жыслэрт, —
Сыпщыгъуц»,
Уи нэ луцитгым
Кыысхуащлг гуцлэгъу.

Къызжалэрт ахэм:
«Ей, си лы хахуэ,
Іэмалыншагъэр
Уи гум тегъахуэ».

2. Уицащ сянэ

Щызмыгъуэтым уи
хуцхъуэгъуэ,

Сыкъэгузэсат.
СщІэми ар зэрымыллыгъэр,
Уэ сыноубзат:

Сынолгъэлуу «уимыщ сянэ»,
Усэ зэхэслъхъат,
Сыкъыпхуеджэри, уи напэ
Хужьым Іэ дэслъат.

Ар щымытт гур хэзыгъэщІу, –
ГъащІэм хуэгъэзат.
КъыкІыу стхар къабыл
зэрыпщІыр,
Си Іэр къэпкъузат.

НэкІэ уэ укъызэхъуэхъури,
АдкІэ зыбгъэзат...
УфІэгуэныхъыщэ сыхъури,
Уэ тІэкІу къэбгъэзат.

Уэ къэбгъазэри – Іыхшыхъу
Илъэс бжыгъэ пхъащ.
ЗыщІэри бгъэвар бэлыхъу,
Сэр нэмыщІ, Тхъэращ.

Уэ ущебэкъуа си псалъэ
Зэи къэмыхъуат.

3. Уи халатыр

Ар зыщІыпІэ къуэлъат –
Щыгъынтыжым хэхуакъым.
ЗигъэпщІуауэ арат? –
Зыми и плэ ихуакъым.

... Си лыгъэншагъэм
Щыхъэт техъуа
Ажалым
Нобэ бий сыхуэхъуащ.

Уи къарууэ хъуар зэхэплъхъэу
ПхульэкІар слъэгъуащ.
СыщІытетыр дунейм нобэ
Уэ уи зы уэсытц:
«Ди къуэ закъуэр умыщІ ибэ,
Ар – уи анэмэтц».

«Хъумэ, кхъыІэ, ар...» –
щыжыпІэм
Уи псэ нэхур хэкІт...
Уи уицащ, плъэмыкІыу, сянэ,
Щхъэгъусэ бэшэч.

Ди къуэ закъуэр сэ си блыгум
Сыпсэхуу щІэтынщ,
СщІыным кІыхъ и гъащІэ
гъуэгур
Си гъащІэр щІэстынщ.

АдкІэ – Аушыджэрыкхъэм
Зэгъусэу дилъынщ,
Удз гъэгъа нытхуихъэр ди
къуэм
Ди кхъащхъэм телъынщ.

Апхуэдэ къару ди щІалэм
Алыхъым кърит!..
Иджыпсту уэ сынопсалъэ,
Къуэм – хузощІ уэсыт.

Тедзэжауэ ету,
ФІэдзэжауэ фІэдзапІэм,
Ар ящІыгъуц иджыпсту
Си щыгъынхъу нэхъ лъапІэм.

Жульгурэм и лъахэм

Алим дигу къэдгъэклыжу

Тхаклуэшхуэм и тыгъэхэр

Клыщокъуэ Алим къыщальхуа махуэри илъэсри (июлым 22-р, 1914 гъэ) зэи зыщыдгъэгъупщэркъым щхьэлыкъуэдэхсэм. Ди лъахэм къи-хъэжауэ ар ди къуажэм къыдэмыхъэжу, ди школым къыщызэдгъэпэща музейм къытхуемыблагъэу блигъэклыу цытакъым. Къытхуэклуэху къэскли къытхуэупсэрт и усыгъэ телъыджэхэмкли, и гукъэклыжхэмкли, и художественно-документальнэ тхыгъэхэмкли. Сэ фыуэ сыщыгъуазэщ ар къуэпскли псэкли и жылэжьым быдэу къыпыщлауэ зэрыщытам.

Куэдым зэращлэщи, Щхьэлыкъуэ езанэ курыт школым 1966 гъэм къыщызэдгъэпэщауэ щытащ ди тхыдэмрэ лъахэмрэ я гъуджэ пэлъытэ музей гъуээзджэ. Зы гъэм нэхърэ къыклэлъыклуэ илъэсым нэхъри зиузэщлурэ, нэхъ къулей хъууэрэ абы зэрызиужьам щыгъуазэр ди къуажэдэхсэм, ди республикэм щыпсэхуэм я закъуэкъым. Тхыдэмрэ Хэку зауэшхуэмрэ ятеухуауэ абы щызэхуэтхъэса хьэпшыпхэм, тхыгъэхэм я бжыгъэр къыпхуэмылътэным хуэдизщ. Етлуанэ дунейпсо зауэм лыхъужыгъэ цызезыхъа щхьэлыкъуэдэхсэм зэпача гъуэгуанэ хьэлъэр къэзылуэтэж хьэпшыпхэр, сурэтхэр, тхыгъэхэр музейм куэду зэрыщлэлъытмклэ фыщлэ зыбгъэдэлъыр ар къызэзыгъэпэщахэм, абы клэлъыплъхэм, еджаклуэ цыклуэхэм я закъуэкъым – зи цлэр фыкклэ жыжьэ нэса а хъуаплэ лъаплэм я нэлэ къытету къоклуэкл ди къуажэм дэхсэми, нэгъуэщлэ щыплэхэм щыпсэхэми. Абыхэм ящыщт Къэбэрдей-Балъкъэрым и цыхубэ усаклуэ, общественнэ лэжьаклуэшхуэу щыта Клыщокъуэ Алими.

Зэрыжыслэщи, къыщальхуа къуажэм къыщыклуэжхэм деж, Алим музейм нытхуемыблагъэу зэи къыгъанэртэкъым, лэнэщлуи къытхуэ-клуэртэкъым. Къэклуэху къэскли гупсэхуу, мыпщлэу, нэщхъейуэ псори зэпплтыхьырт. Чэнджэщ щхьэпэхэр къыдихьэллэрт. Псом хуэмыдэу абы нэхъыбэ дыдэрэ зыщилэжьэр 115-нэ шууей дивизэм теухуа тхыгъэхэр, хьэпшыпхэр, сурэтхэр щызэхуэхъэса щыплэм дежт.

– Минитхурэ щитхурэ хъууэ щыта ди шууейхэр нэмыцэхэм япэ дыдэ щапэувам псэууэ къелар цыхууэ щыщрэ хыщлрэ тхурэщ. Щыщрэ хыщлрэ етхуанэр сэрат. Шыхэм ящыщу зыри къелатэкъым, – жилэжырт Алим. Аркъудейтэкъым – шууей дивизэм и гъуэгуанэ хьэлъэри картэмклэ дигъэлагъужырт, ди къуажэм дэклауэ абдеж щыхэклуэдахэм я унэцлэхэм, я цлэхэм щыгъуазэ дищырт. Жыплэнурамэ, дымыщлэ куэд къыдигъащлэрт. Тлэщлэгъупщыклахэм, дызыщымыгъуазэхэм, дызыхунэмысахэм гу лъыдигъатэрт. Езым и къеклуэклыклами дыщигъэдэлурт. А псори дэрклэ лъаплэт. Ди музейр нэхъри къулей зыщл тыгъэт. Езы Алим иджы дунейм темытыжми, и художественнэ тхыгъэхэм пэтщлу, абы и тыгъэу хъуар дэ нобэ дохъумэ. Икли зэи зыщыдгъэгъупщэркъым къытхуищлу щыта гулътэрт: ди музейм увыплэшхуэ щеубыд Клыщокъуэ Алим и гъащлэм, и творчествэм теухуа материалхэр щызэхуэхъэса планэпэм. Абы щытхъумэхэм ящыщщ майор Клыщокъуэмрэ полковник Титоврэ

зауэ зэманым траха сурэтымрэ 1943 гэм августым и 29-м кыдэклауэ шыта, Алим тыгэа кытхуицла «Сын Отчества» газетымрэ. Езыр зи корреспонденту шыта а газетым кытхыжащ Кышчокъуэм и цэр зыщлэт мы рассказ клэщ цыкларыи.

КОММОДОВ Геннадий

Антон мыларысэхэр

Мыларысэ лэужыгыуэ куэд шылэщ. Нэхыфл дыдэу сэ кыс-цыхыур антоновкклэ зэджэрщ – инщ, лэфлщ, псы фыуэ щлэтщ. Шып-шхклэ кыплуроутклапщлэ. Мыларысэ ныкыуэм укыегэнщл. И мэ гуаклуэр-щл! Ар зыгуэрым ишхыу шыплэагуклэ уи гурылупсыр кыожэ. Апхуэдэ мыларысэ зимылэр сфлэтхэмыщклэщ. Ауэ, ар уилэн папщлэ, дауи, жыг хадэ бгыэклын, уегугуу зепхэн хуейщ.

Дэ дилэт жыг хадэ. «Дэ» жыхуэслэр ди зауэлхэрат. Пэжщ, ар ди за-кыуэ дыдымей хуэдэт: хадэр хуээрт бийхэмрэ дэрэ дяку дэлъ данагэм. Ауэ, тхэхужылэу жыплэмэ, ар зейпэр дэрат: зыгэклахэр дыдейхэрт. Мохэр дыгъуаклуэу арат.

А жыг хадэм сыт хуэдэ мыларысэ лэужыгыуэри шыпэрыхэтт. Ауэ мыларысашхэ уклуэныр шынагъуэт: данагэм и адреи лээныкыуэм зыщы-зыгэбыда нэмыцэхэр кыдопльакуэ, кыдоощакуэ. Я лумацлэр кыжу, ахэри хадэмклэ кыонацлэ. Ауэ махуэм зыкыагэхэеину кытщошынэхэр: ди жыг хадэм дэ дыщыхуимытыжклэ, дыдейр тшхыжыну шымыхыуклэ, зыкырагэхэеи ирыреплэхэт! Мыларысэр кыащлэдгэныжынт. Аращи, лээныкыуитри дыхыуапсэу дызэпэщысщ.

Жэщ гуэрым мазэр пшэхэм ягэпщкыу. Жыы мащли кыопщэ. Мылэ-рысэр кызырыпыхур зэхыдохри, ар кыпызыгэщэщыр а жыы кыепщэра хуэдэу кытщохыу. Арщхэклэ:

– Далуэт, Дмитрий Иванович, нэмыцэхэм жыгыр кыагэсыс сфлощл, – жи си ныбжыгэу Петушков Антон. Дызыщлэдэу клэмэ... пэжт. Автоматышэхэри пулеметышэхэри ятеткытэу щыдодзэри, фашистхэр щыдогьэлэж.

Кыкылэпкыуэ махуэм си ныбжыгэу Петушковрэ сэрэ газетым тету дыкыоджэ мазэр иубыдынущ, жэщыр кыфлыбзэ хыунущ жылэу. Тури зэуэ дызэплыжащ: апхуэдэу кыэхумэ, фашистхэм ди хадэр зэафы-щлэнукыэ? Абдеж сэ сегупсысаш: нэмыцэхэм егыэхын хуейщ ди жыг хадэм кыещэклуэныр. Сигу кыэклар си ныбжыгэум жызолэри, ари арэзы кыздохыу. Дызегурылуэу кыэтщта луэхур гызэщлэным занщлэу щыдодзэ. Дызыхуейуэ хыуар махуэм кыыдогээхэзыр. Мазэр имыубыд щыкылэ, жыг хадэм дыхохыэ. Антонрэ сэрэ мызэ-мытлэу тлээгъуат нэмыцэхэм нэхъ ягу ирихыыр си ныбжыгэум и цлэджэгуэ мыларысэр зэрыарар.

Зыдымыгэлэуэлъауэу, дысакыпэурэ жыгым дыдопщей. Ар зэрыб-гээхэеиуэ кыпыхуу кыэуэн хуэдэу дощлри, кыудамэхэм фыдощлэ кыэдгээхэзыра «антон мыларысэхэр» – «лимонка» гранатэхэр. Ари флэмащлэу, Петушков, сакыпэурэ жыг шхыэкклэ дыдэм нэс допщейри, танкхэр зэракыутэм хуэдэ лагым пещлэ.

– Кыэвгэсыс нэхъ фыкызызуэса жыгыр. Кыпыывгэлъэлъыну «антоновкэхэр» кыывэлыжу фрикыунщ, – тщламыкклэ дигу зэгъауэ, зэныбжыгэуитыр хадэм дыкыокыж.

Ди быдаплэ щытыр зыдогэгуэтыжри, доплэа, додауэри ды-

щысщ. Пэж дыдэу, мазэр еубыд. Клыфл мэхъу. Дыгъуаклуэхэр зыхуе-иххэр апхуэдэ жэщт. Ди нэр кыхуу кыфлым дыхэплгъэу дыздэщысым, дызууужащ: адреи жэщхэм хуэмыдэу, ныжэбэ фашистхэр нэхъ тегуш-хуауэ, нэхъыбэ хъууэ хадэм кыхыат. Дахэуэнуи доплэцлеиж, ауэ зыдгъэ-хъейркъым – ирыреплгъэ я гурылупсыр къэзыгъажэ «антоновкэхэм» я лэфагъыр зыхуэдэм.

Икли еплгъахэщ: жыгыр ягъэсысу зэрыхуежъэу, абы къыпылгъэлгъа «мылэрысэхэм» жэщ кыфлыр нэху къащри, дунейр лэуэлгъауэшхуэм зэщиттат.

Хъэдэ куэд къыщлэнащ а жэщым жыг щлагъхэм. Абы лгъандэрэ фашистхэр, къэнацлэ флэкла, мылэрысашхэ кыхыэжакъым ди хадэм.

Уцыклуу уи гум ибубыдэр...

Клыщокъуэ Алим сэ япэ дыдэу щыслгъэгъуар, щысцыхуар курым еджаплэр къэзухуауэ тхылгыр къыщызатыжа махуэращ. Абы щыгъуэ ар цыхухэм щлэныгъэ егъэгъуэтынымккэ ди республикэм и министырт. Алим ди еджаплэм къэклуат школыр флы дыдэу къэзыухахэм езым и лэклэ дыцэ медалхэр къыдитыну. Иужьккэ, журналисту сыщылгъэ илгъэсхэм, лгъухуккэ куэдрэ сыхуэзащ дунейр псом цлэрылгъэу щыхъуа ди тхаклуэшхуэм. Иужь дыдэу сэ ар псэлгъэгъуэ щысхуэхъуар 1997 гъэрщ. Гу лгъыптэрт Алим къыщальхуа лгъахэм зэрыпэлэщлэр нэхъ къытехъэлгъэ зэрыхъуам. Ауэ, япэхэми хуэдэу, нэфлэгъуфлэнт, гушылэр и щлэсэнт. И зылыгъыккэ пльэмыккыу удихъэхырт, и псэлгъэккэ уихъэхурт. Мы тхыгъэр къызыхэсхыжа псалгъэмакырт Алимрэ сэрэ иужь дыдэу дыщызэхуэзэжам едгъэклуэклар.

– Алим, жыплэ хъунуц цыхум и гъащлэр лыхыищу игуэшу: сабиигъуэ, щлэлэгъуэ, балигъыплэ щиувар. Апхуэдэу уи гъащлэм уриплгъэжу щытмэ, сыт хуэдэ ныбжыым ущитара уэ нэхъыбэрэ уигу къэккыжыр?

– Адэ сыцкыклуу, дунейм хэсщыккэ щлагъуэ щымылэми, псори сфлэгъэщлэгъуэну, хэт жилэри си флэщ хъууэ, ар си гум изубыдэу сыщыщитарщ.

– Зэрыжыплэмккэ, сабиигъуэращ. Абы нэхъ лэфл гъащлэм хэту къыщлэклынкъым. Махуэ бжыгъэ, илгъэс бжыгъэккэ къыубжу щытмэ, ккэщлэ дыдэщ ар, ауэ гукъэккыжхэр гъащлэ псо и уасэщ.

– Пэж дыдэщ. Абы нэхърэ нэхъ куэдрэ уигу къэккыж щылэкъым. Сыт щхъэккэ жыплэмэ, абы щыгъуэ пльэгъуари, уи нэгу щлэклари, зэхэпхари уи гум къонэж. Мазэ е илгъэс и пэклэ пльэгъуа, зэхэпха гуэрхэр плэщлэхужынккэ мэхъу. Ауэ уцыклуу пльэгъуар, зэхэпхар, къыбжалар уи гум къонэри, уллэхуккэ ахэр уи гъусэнуц.

– Атлэ, абы и пщалгъэккэ гъащлэм уеплгъэмэ, уэрэ сэрэ а зэманым дыккыккэуэ блэклэм дыхуеплгъэккыжу аращ, – нобэ къытщлэхъуэ ди адыгэ сабийхэм адэжхэм къащлэна хабзэ дахэмрэ хъэл-щэнымрэ гъащлэ гъуэмылэ яхуэхъуфыну къэплгъытэрэ? Яхуэхъун папщлэ, нэхъыжхэм адэклэ сыт тщлэн-длэжыын хуейр?

– А уэ узыщлэупщлэр лгъэху кууц, сыт щхъэккэ жыплэмэ, нобэ зыгуэр епхъэжхэрэ мыпхуэдэу мыр цыхухэм яккырыслгъэхэнт, хъэл-щэну яхэслгъэхэнт жыплэу буккыуэдийккэ зэфлэклынуккыым. Дэ дызыщыпсэу зэманым зыхуэжащ, ди мызаккыуэу дипщэккэ щыпсэухэри, дящхъэрэккэ щылэхэри,

ди гупэ е ди щыбагъым къыдэтхэри – псори нэгъуэщщ, япэм зэрыщымыта хъуаш. А псори нэгъуэщщ щыхъуаклэ, лэмал илэкъым абыхэм я дежкэ зыгуэркэ уемыплъэклыну. Абыхэм а уэ уигу иль псори къабыл ямыщынкли мэхъу. Нэгъуэщщхэм я луэху зехъэклар, я дуней тетыклэр нэхъ къаштэу абы хуеплъэклыни, уи дежкэ къелэни щылэнщ.

Дэ дыщыщыкыуам нэгъуэщщхэр тлъагъуу щытакъым, псори дэ тхуэдэ ди гугъэт. Сэ абы щыгъуэ си гугъэрат: ди къуажапщэм къыщыщидзэу ди къуажэклэм деж дунейр щихуы.

Иджы цыкылхэм я нэгъуэщщхэр: сабийхэм ящлэ ди къалэклэм деж дунейр къызырыщыщымидзэри зэрыщымыхри. Мес, иджыпсту зи макъ зэхэтх си къуэрылху хъыджэбз цыкылур ильэситху флэкэ хъуакъым, абы ещлэ нэгъуэщщ къэралхэри зэрыщылэр, нэгъуэщщ къалэхэми щлоупщлэ, уеблэмэ абыхэм я хъыбар гуэр езыми къыбжилэфынуш, сыт щхъэклэ жыплэмэ, ар телевизорым йоплъ мычэм. Атлэ, сэ абы сыщыхуэдизам ахэр схузэфлэклыну щытакъым. Сэ схуэдэ щлалэ цыкылхэм срагъусэу, дызэрызехъэу зэ зы жыг хадэм, зэ адреим дихъэурэ абы къытхар ди гъуэмылэу псым зыгъэпсклакыуэ дыкыуэу, жэмхуж дыдэкыу, топ хъэкъуей къетхуэкыу арат. Хъарбыз хадэ къутэжыгъуэхэм деж къуажэм хъарбыз гулъэшхуэхэр къыдрашейрт, щлалэ цыкылхэр дыкыдэжрэ: «Ей, зы хъарбыз къызэт», – жытлэрэ дапежажъэу. Зы хъарбыз къытхуадзмэ, ар ди гурыфлыгъуэу, дежэрти тшхырт. Мис абыхэм нэхъ гухэхъуэ ди нэгъуэщщхэр дыкыэхъуаш дэ.

Иджы, плъагъуркъэ, ди щлэблэм, ди пхъурылху-къуэрылху-хэм я дунейр нэгъуэщщ. Абыхэм куэд ядж, ялъагъу, зэхэх. Апхуэдэу щыщыткэ, ахэм я дуней тетыклэр нэгъуэщщ мыхъуну лэмал илэкъым. Араши, нобэ зы хабзэ гуэр цыхум яхэсхъэнщ е яхэслъхъэжынщ жыплэу епхъэжъэмэ, пхузэфлэмыкынкыи мэхъу.

– Лъэпкъхэр нэхъыбэу зэрызэщхъэщыкыри я бзэрэ я хабзэрэщ. Ди бзэмрэ ди хабзэмрэ къытщлэхъуэ ди щлэблэм лэщыб ямыщын, къэкуэну лэщыгъуэм ахэр хуахъыфын, иратыфын папщлэ сыт хуэдэ гъуэу, сыт хуэдэ лэмал къэтлэхъуэн хуей?

– Хабзэр бзыпхъэкъым, акъылыр къулыкыуэкъым, жалакъэ. Лэджи хэлъщ абы пэжу. Хабзэр зэпхыжар, хабзэр къызыпкърыкыри, сэ къызырысщыхъумкэ, бзэращ. Бзэр лъэпкъым лурылэмэ, хабзэри ихъумэфынуш. Бзэр щыщымылэжым деж, хабзэм, щлэгъэкъуэныншэ мэхъури, и лъэр щлоху, гуащлэ мащлэ хъуурэ, иклэм-иклэжым, мэклуэдыж. Нобэ адыгэ дапщэ щылэ адыгэбзэкэ мыпсалъэу! Гъунэжщ! Адыгэм я закъуэкъым апхуэдэ къызыщыщлар.

Ди бзэр мыкыуэдыж щыкэ къегъэблыжын хуейщ, ар къезыгъэблыжыну псом япэу зытехуэри адэ-анэрщ. Сыт щхъэкэ жыплэмэ, адэ-анэрщ сабийн игу ихъэфынуш, абы и гум бзэр изылэхъэфынуш.

Сэ срихъэллауэ, седжауэ сщлэжыркыи унафэ гуэр щылауэ «Фи бзэр зэвмыгъэщлэж, абы фыхуеижынкыи», - жиуэ. Итлани, ди бзэр тлэщлэхуаш жытлэу ди закъуэ зыдгъэкъуэншэжыныр тэмэккыи. Ди бзэр, дауи ирехъуи, тлэщлаудащ. Апхуэдэу щыт пэтми, къэзылэтыжын хуейр дэращ. Гулътэ лей ди бзэм хуэтщлэу, гугъу зедгъэхуэ къэтлэтыжын хуейщ. Сыт щхъэкэ жыплэмэ, иклэм-иклэжым, абы хуейри, хуэныкъуэнури дэращ.

– Тхъэхужылэу жыплэмэ, къалэдэс сабийм и анэдэлхубзэр ебгъэхъумэныр гугъуш. Япэхэм анэхэр лэнатлэ лутти, я быныр сабий садикым къыщыхъурт. Лъэпкъ куэду зэхэпхъа сабийхэр зэрызэпсалъэр урысыбзэт. Иджы, анэхэр лэжъапэншэу къыщы-

нэм, я быныр лэцлыб яцри, сатум хыхьаш, гьуэгу жыжьэхэм те-хьаш. Тум цыгьуэми хэкуадэр анэм и дахэклэ иримыкьу, и лэфклэ зызымыгьэнцл, анэдэлтхубзэм пэлэщлэу кьэхьу цыкьлурщ. Ауэ сабийр игьашлэклэ цыкьлуу шытынукьым. Ар балигь хьуа нэужь, мис а нобэ хуцлэмыхьэ анэр езыр жьы хьунурэ игу кьеуэжынуц: «Си быныр кьысхуэгуамацлэкьым», – жиленурэ.

– Сабийм гугьу удехьу пхуэгьэсацэрэт узыхуейм хуэдэу. Анэм абы кьарууэ тригьэкуадэм хуэдицклэ сабийм и псэр анэм клэропцлэ. Быным теубгьуа анэм и быныр анэм хуэгуамацлэу кьохьу. Ауэ «сохуапэ, согьашхэри куэдыщэц» жиэу сабийм и псэм дэмыхьэ, махуэ кьэс анэм и псалгэ гуапэ, и шхын хуабэ, и гульытэ зыльэмылэс сабийр зэ мыхьуми зэ, шыпэмыплгэ дьдэм деж, анэм кьегуэуэжынуц. Анэр абы шыпэмыплгэ дьдэм деж кьылгэлэсынуц а удыныр.

– Алим, уэ езыр анэклэ гуамацлэ дьдэу узэрыщытам сыщыгьуа-зэц. Зауэм ущылуа зэманым, ажалыр махуэ кьэс кьыпцхьэщытми, уэ цлэмычэу ухуэусац уи анэм, ар зэрумыгьэгузэвэн, ар зэрытебгьэун псалгэ гуапэ куэд кьыхуэбгьуэту. Сэ зэрысцлэмклэ, езыми кьыфтеубгьуауэ фиплащ. Фи анэм кьызжиэжауэ сигу кьинэжаш колхоз шызэхыхьа гьэхэм, жэщ хьуху лэхьуамбэклэ бжьын жылэ хисауэ и лэпэхэм лыпсыр кьыпыжу кьыщыкьлэужхэм дежи, жэщыбг хьуху мыгьуэлгьу сабийхэм фхуэдыжэу, фхуэжыщлэу зэрыщытар.

– Дэ блы дыхьурт: зэкьуэшитлрэ зэшыпхьуитхурэ. Ди адэр пасэу ллэри, ди анэм дыкьыхуэнат, ди шыпхьухэр дыцкьлэу-цкьлэу зацлэт. Псори дызыплар ди анэрац. Дэ радиоуэуи тхылгьуи дилар арац, телевиденэ а лэхьэнэм шылэххакьым, ауэ а псоми я кьалэнхэр ди пашхьэ шызыхьыр ди анэрат. Махуэм дапхуэдизу гугьу емыхьами, дэнэ шымылами, дымэжаллэми, ди ныбэ изми, пщыхьэщхьэм дьтлысыжа нэужь, лэмал илэтэкьым абы хьыбар гур кьыджимылэжыну, шыпсэ гуэрым дримыгьэдэлэуэну, е езыр шыцлалэм цыгьуэ и нэгу цлэклэ, ильэгьуа, зэхиха, е ди анэшхуэм кьыжрилэжу шытахэм шыщу игу кьинахэр кьытхуилуэтэжырт. Мис апхуэдэу зыгуэрхэм дыдригьэхьэхьу, ахэр ди флэц ищыфу шытац Быбэ мыгьуэр.

Школ кьызэлэуахьу абы дыцлэтысхьа нэужь, пщыхьэщхьэр хьуамэ, ди анэр кьыдэупщырт: сыт фагьэщлэ, сыт зэхэфха, сыт флгьэгуа?.. Езым хьэрф зэратх имыщлэ пэтрэ. Кьэтщлэ псори дызэпеуэу жетлэжырт. Итланэ езым кьыджилэну дьпэплгьэу дыщыст. Дэ сыт тхылгьым кьыдмыджыкьлами, школым сыт цлэуэ кьыщыдмыщлами, ди анэм кьыджилэм нэхгэщлэгуэунрэ удэзыхьэхрэ шылэу тцлэртэкьым.

Мис абыхэм дыщлапкьлащ.

– Атлэ, Алим, тлэку-тлэкуурэ дыхуэкуащ нетлэ уэрэ сэрэ зи гугьу тцлэ луэхугьуэм: сыт тцлэн хуей ди цлэблэм хабзэмрэ бзыпхьэмрэ яцлэу кьэтэджын папцлэ?

– Узэгугьур кьогугьуж жыхуалэрац - уегугьумэ, зэбгьэллалэмэ, кьогугьужынуц, кьоллэлэжынуц уи быныр. Ауэ уелгэпауэмэ, кьольэпэуэжынклэ тлэу еплгьынкьым. Ар кьыщолгэпэуэжынури дапщэц жыплэмэ, ушыпэмыплгэ дьдэм дежщ: уэ уи кьару имылыжу, абы ухуэныкьуэу, езым и кьару илгыгьуэу икли кьыпхуэмыныкьуэжу. Мис абы цыгьуэц ушыщлэгьуэжынуц, уи лэфраклэм ущедзэкьэжынуц. Узэлэбэклэжыми, улгьэмылэсыжу жыплэнуц: ел бетэмал, сыту сыщыуа мыгьуэт...

Цыкьлэу цыкьлэ сабийм хуэщлапхьэр хуумыщлэмэ, и щыхуэ кьыпте-

намэ, хабзэрэ гушлэггуклэ абы ушлыкклэлъыджэжын щымылэу аращ. Ауэ, иджыри зэ кытызогъэээжри, анэр, адэр хуитщ я быным езым я хьэл, я щэн, лъэпкъым и хабзэхэр халъхьэну.

– Тхьэразэ кыпхухъу, Алим, псалъэ узыншэ кыджепаш. Сигу къэбгъэкыжаш уи усэ сатырхэр:

*Уцлыклуу уи гум ибубыдэр
Дунейр бухыхуклэ имыхун...*

– Адэклэ сэ кыпысщэнц:

*Си анэм ноби и джэ макъыр
Зэхэсхмэ, гъузгур жыжьэ схунт...*

АФИЭУНЭ Рае,
*УФ-м щэнхабзэмклэ цлыкхь зилэ
и лэжьаклуэ.*